

T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

**DİYALEKTİK KAVRAMININ TARİHİ DEĞİŞİMİ
VE
GÜNÜMÜZDE DİYALEKTİK MANTIK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİŞAN ÖZDEMİR

131108106

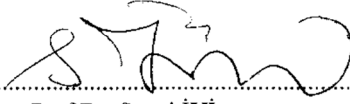
Danışman Öğretim Üyesi:

Prof. Dr. Zekiye Kutlusoy

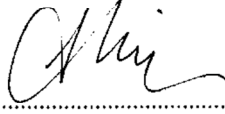
İstanbul, Eylül 2015

T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

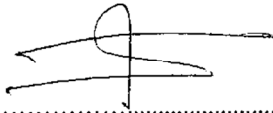
30.06.2015 tarihinde tezinin savunmasını yapan Alişan ÖDEMİR'e ait "Diyaletik" Kavramının Tarihi Değişimi ve Günümüzde Diyaletik Mantık" başlıklı çalışma, Jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi Olarak ~~Oy Birliğiyle / Oy Çoğunluğuyla~~ kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Sevgi İYİ
Başkan

Prof.Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Danışman)
(Üye)

Doç.Dr. Enver ORMAN
(Üye)

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

30.09.2015

Alişan Özdemir

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasına başlamam için bana destek veren, tez hazırlama süresince bana rehber olup yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Zekiye Kutlusoy'a içten teşekkürler.

A. Özdemir

Alişan Özdemir

ÖZET

“Diyalektik” terimi, zamanımızda olduğu gibi, tarih boyunca da değişik anlamlarda kullanılmıştır. Ancak günümüzde çok bilinçli olarak kullanıldığı söylenemez, terimin anlamları birbirine karıştırılmaktadır. Bu nedenle, terimin ortaya çıkışından başlayarak günümüze değin aldığı değişik anlamların ne olduğu araştırılmıştır. Terimin anlamındaki değişimin nedenlerini saptayabilmek için, tarih içinde felsefe ve mantıkla bağları da incelenmiştir. Gerçekten de, çeşitli dönemlerde felsefe anlayışının değişmesine bağlı olarak, diyalektik anlayış da değişmiştir.

Günümüzde kullanılan diyalektik kavramının içeriği üzerine, Hegel’in ve Marx’ın etkisi büyüktür. Bu terim, artık daha önceki filozofların verdiği anlamlarda kullanılmamaktadır. İdealist Hegel’in diyalektik düşüncesine karşı, materyalist Marx’ın diyalektik düşüncesi daha tutarlı ve yaşama daha uygundur. Geleneksel ve formel mantığın salt düşünme dünyasında geçerli olmasına karşılık, diyalektik mantık hem dış dünyada hem de düşünme dünyasında geçerlidir. Buna karşın, Marksistler, diyalektik mantığın kullanımında çok yanlış yapmaktadır.

Anahtar Sözcükler: diyalektik, diyalektik mantık, diyalektik yöntem, çelişki, etkileşim, değişim, soyutlama

ABSTRACT

"Dialectics" term is used in different meanings throughout history, as in our time. However, it is not used as a very conscious today; meanings of the term are mixed together. Therefore, it was investigated what the various meanings of the term taken from the start to the present. In order to determine more accurately the cause of the change in the meaning of the term, the relationship between philosophy and logic of history was also studied. Indeed, at various times, depending on the change in the understanding of philosophy, dialectical understanding has changed.

On the content of the dialectical concepts used today, the influence of Hegel and Marx are large. It is no longer effective meanings given earlier philosophers. Compared to Hegel's idealist dialectic, Marx's dialectical materialist approach is more consistent and more suited to life. Although traditional and formal logic are available only in the thinking world, dialectical logic is available in both the thinking world and the outside world. However, Marxists have done very wrong in the use of dialectical logic.

Keywords: dialectics, dialectical logic, dialectical method, contradiction, interaction, change, abstraction.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: FELSEFE TARİHİNDE DİYALEKTİK DÜŞÜNCENİN YERİ	5
1.1. “Diyalektik” Teriminin Kökeni ve İlk Kullanım Biçimleri.....	7
1.2. Antikçağda Diyalektik	10
1.2.1. Doğu Düşünüşünde Diyalektik	10
1.2.2. Batı Düşünüşünde Diyalektik	13
1.2.2.1. Herakelitos.....	15
1.2.2.2. Platon.....	17
1.2.2.3. Aristoteles.....	21
1.2.2.4. Geç Antikçağ.....	25
1.3. Yakınçağda Diyalektik.....	28
1.3.1. Kant.....	30
1.3.2. Fichte.....	34
1.3.3. Schelling	36
1.3.4. Hegel	39
1.3.5. Marx	46
2. BÖLÜM: FELSEFİ SORUŞTURMA VE DİYALEKTİK MANTIK.....	51
2.1. Felsefe ile Dış Dünya İlişkisi.....	55

2.2. Aristoteles Kaynaklı Mantık	63
2.3. Diyalektik Mantık ve Günümüzde Yapılan Yanlışlar	68
2.3.1. Temel Kavramlarıyla Diyalektik Mantık	70
2.3.1.1. Çelişki.....	70
2.3.1.2 Etkileşim.....	75
2.3.1.3 Değişme.....	76
2.3.1.4. Doğada ve Toplumda Diyalektik.....	78
2.3.2 Diyalektik Metodoloji	80
2.3.3. Diyalektik Mantık Ne Değildir?	88
SONUÇ	100
KAYNAKLAR	105
ÖZGEÇMİŞ	107

ŞEKİLLER

Şekil 2.1. Karşıtlar ve Bütün.....	72
Şekil 2.2. Diyalektiğin Dansı.....	86

GİRİŞ

“Diyalektik” teriminin kullanımı sırasında uzun süredir tanık olunan anlam belirsizlikleri, birtakım sorular doğurmaktadır. Sorulara yanıt ararken de ortada büyük bir sorunun olduğu anlaşılmiştir: Diyalektik konusunda değişik kişiler arasında uyumsuzluk olduğu gibi, aynı kişinin kendi görüşleri arasında da tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bugün “diyalektik” terimi çok kullanılmaktadır ve yanlış kullanımları oldukça yaygındır. Aslında, “diyalektik” adlı gösterge; hem bir kavramı, hem bir düşünme biçimini, hem bir mantığı, hem de bir araştırma yöntemini kapsar. Yani dil dünyasında bu dört gösterilen için de “diyalektik” göstereni/terimi kullanılır. Diyalektiği herkesin, körlerin filii tanımlaması gibi tanımlamasının nedenlerinden biri bu durum olabilir. Kanımızca başka bir neden, tarih içinde ortaya çıkan değişik diyalektik anlayışların birbirine karışmasıdır. Çünkü “diyalektik”in tarihi İlkçağa, felsefenin başlangıcına değin gitmektedir. Gerek Doğuda, gerek Batıda, ilk filozoflar doğayı incelemeyi amaç edindi ve onun üzerine düşünmeye basit de olsa diyalektik anlayışla (devinim ve değişme kavramlarıyla) başladı. Sonra birçok filozof, bu terime değişik anlamlar verdi. Ayrıca, diyalektik mantığın öğrenilmesi klasik mantıktan daha zordur.

Türkiye felsefesini etkileyen genellikle Batı felsefesidir. Antikçağ Batı felsefesinde İyonyalı doğa filozofu Herakleitos’un yapıtından kalan parçalar bugünkü diyalektik düşüncenin ilk örnekleri sayılmaktadır. Platon’un çoğu yapıtı, Aristoteles’in *Topikler* ve *Metafizik* adlı yapıtları diyalektik kavramından söz eder ve onu açıklamaya girişir. Ortaçağda, kimi filozoflar (Abelardus, vb.) Antikçağdan gelen diyalektik kavramını Tanrıyı tanıtlama amacıyla kullanmışsa da, uzun süre arka planda kalmıştır. Diyalektik, Yakınçağ Almanya filozofları ile yeniden gündeme geldi.

Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi* adlı yapıtı ile Hegel'in tüm yapıtları konunun kuramsal arka planını oluşturur. Marx, materyalist diyalektik düşünceyi geliştirir. Engels ve birçok Marksist düşünür, diyalektiğe ilişkin kitap ve yazılar yazar. Tüm bu kitaplar Türkçeye çevrilmiştir. Türkiye'deki birçok felsefeci (Akarsu, Hilav, Hançerlioğlu, Kıvılcımlı, Timuçin, Cevizci, Ulaş, vb.), hazırladıkları felsefe ansiklopedileri, felsefe sözlükleri ve felsefe tarihlerinde "diyalektik"e yer vermiştir.

Felsefe tarihinde diyalektiğin önemli yeri vardır. Ancak mantıkla ilgili ders kitaplarında, Aristoteles'in belirlediği ilke ve kuralların verilmesine karşın, onun diyalektiğe ilişkin görüşlerinden söz edilmemektedir. "*Topikler*'deki görüşlerin bugünkü diyalektik mantıkla ilişkisi yoktur." denebilir, ama Hegel'in mantığı da mantık derslerinde yer bulamamaktadır. Son yüzyılda sosyalist blokun etkisiyle dünya yaşamını derinden etkilemiş olan diyalektik, akademik öğretimin ilgi alanına girememektedir. Oysa doğanın, basit değil oldukça karmaşık yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Toplumların çelişkileri, devingenliği ve karmaşıklığı çok artmış, değişme ve etkileşimi çok hızlanmıştır. Formel mantık, bu karmaşayı anlama çalışmalarına yol göstericilikte yeterli değildir. Devinim ve değişmeyi araştırma yeterliliğine sahip olan diyalektiğe hak ettiği yeri ve güvenilirliği kazandırmak, yaygın biçimde uygulanmasını sağlamak bir zorunluluktur. Bunun için diyalektik kavramına-düşünceye-yönteme-mantığa ilişkin çalışmaların yapılması, araştırmaların yürütülmesi son derece önemlidir. Böylece, doğanın içinde gittikçe karmaşıklaşan toplumsal yapıyı gerektiği gibi inceleme ve değiştirme olanağı artacaktır.

Gerçekte genel olarak mantık da önemli bir felsefe dalı olarak görülmemektedir. Porphyrios'un vurguladığı gibi felsefenin başlangıcı olan mantığın yol göstericiliğine hak ettiği önemin geri verilmelidir. Ancak o zaman diyalektik mantığın önemi anlaşılacaktır. Mantık kuramları, mantık biliminin sınırlarına ilişkin görüşleri bakımından birbirlerinden oldukça farklıdır. Her kuram, evrensel mantık biliminin gelişimindeki en çağdaş evre olma savındadır. Çok sayıda kuram ve çağdaşlık savının olduğu bu koşulda, konunun tarihine bakmak zorunlu olmaktadır.

“Diyalektik”i araştırmayı amaçlayan bu teze, bu nedenle mantığı tarihi ile birlikte araştırmak da eklenmiştir. Böylece tezin amaçları; ontolojik bakışla gerçekliğin önemi, mantığın ve metodolojinin gerekliliği, diyalektiğin ne olup ne olmadığı, diyalektik mantığın olanakları ve diyalektik yöntem olmuştur. Tezde diyalektiğe, onu kapsamına alan mantığa ve felsefenin bu bağlamdaki sorunlarına ilişkin, tarihi içine alan bir araştırma yapılmıştır.

Diyalektiği, klasik araştırma yöntemiyle değil, diyalektik mantığın kendi metodolojisine (yntembilimine) uygun olarak araştırmak en doğru edimdir. Klasik yöntemde, konu bütünden ve tüm bağlarından yalıtılır, yalnızca yalıtılmış konuya odaklanılır. Devinin, değişme ve bütünselliği yadsıyan bu yöntem; hiçbir araştırma konusunu yeterli açıklığa kavuşturamaz. “Oysa eytişim [diyalektik], Herakleitos’un parlak seziişlerinden Hegel’in kece [dhice] açıklamalarına kadar, *eytişim yöntemi*’yle değil, *metafizik yöntem*’yle incelenmiş; bu yüzden bulanık, varsayımsal, kuramsal ve bilimdişi kalarak öz benliğine kavuşamamıştır. *Eytişimi eytişimle zmlenmek*; Marx ve Engels’in en parlak buluşudur ve insan bilgisine geniş ve aydınlık imknlar getirmektedir.” (Hançerlioğlu, 1976: c. 2, 123). Diyalektik yöntem gereği ilk adım, diyalektiğin günümüzdeki durumunu bütünsel olarak belirlemek oldu. İkinci adımda, onun tarihte nasıl başlayıp hangi uğraklardan geçtiğine bakılmaktadır. Yöntem gereği, diyalektiğin tarihi özellikle mantık ve genel olarak felsefe tarihi bütünlüğü içinde, onlarla bağlantılı olarak incelenmektedir. Özgül durumundan ötürü, diyalektiğin tarihi iki açıdan araştırılmaktadır. Bir aımız, terimin kökeni ve tarih içinde geçirdiği anlam değişiklikleridir. Öteki aımız, adı konmadan önce bugünkü anlamıyla (değişme ve çelişkiyi içeren anlamıyla) başlaması ve değişerek bugüne nasıl geldiğidir. Çünkü “değişme” ve “elişki” terimlerini kullanan birçok filozofun “diyalektik” terimini kullanmadığını, “diyalektik” terimini kullanan birçok filozofun ise “değişme” ve “elişki”ye önem vermediğini biliyoruz. Sonraki adım, diyalektiğin geleceğine bakmak oldu. Tezi yazıya dökerken bu sırasal düzen izlenmemektedir;

önce tarihsel geçmişi sergilenmekte, sonra günümüzdeki durumun değerlendirmesi verilmektedir.

İki ana bölümden oluşan tezin, “Felsefe Tarihinde Diyalektik Düşüncenin Yeri” başlıklı birinci bölümünde ilk altbölüm, “diyalektik” teriminin ne zaman ortaya çıktığına ve başlangıçta hangi anlamlarda kullanıldığına ilişkindir. İkinci altbölümde, Antikçağda mantık ve diyalektik konusunda filozofların neler düşündüğü sergilenmektedir. Doğuda Hindistan ve Çin’e; Batıda İyonya ve Yunanistan gibi ülkelere ve önemli filozoflarına yer verilmektedir. Üçüncü altbölümde, Ortaçağda sönmölenen diyalektik düşünceyi diriltten Yakınçağ Almanya’sı filozoflarının görüşleri ele alınmaktadır.

“Felsefi Soruşturma ve Diyalektik Mantık” başlıklı ikinci bölüm; felsefenin dış dünya ile ilişkisini, felsefinin dallarını, akımlarını ve okullarını gözden geçirme ve bakış açısını saptamayla başlar. İkinci altbölümde, Aristoteles kaynaklı mantık ve metodolojisi, bu mantığın 19. yüzyıldan günümüze değin geçireduğu değişme ve çeşitlemeler konu edilmektedir. Üçüncü alt bölüm, ana konumuz olan “Diyalektik Mantık”ın ayrıntılı olarak incelendiği bölümdür. Birinci altbölüm, diyalektik mantığa ve onun temel kavramlarına yer verir. Burada birer altbölüm olarak ele alınan temel kavramlar şunlardır: çelişki, etkileşim, değişme. İkinci altbölüm, diyalektik metodolojiye ayrılmıştır. Üçüncü altbölüm ise, “Diyalektik Mantık Ne Değildir?” adını taşır ve bu çalışmanın yapılmasına neden olan günümüzde “diyalektik düşünce” adı altında yapılan yanlışların eleştirilmesini amaçlar.

Çalışmanın sonuç bölümündeyse, söz konusu iki bölümde sunulan bilgiler değerlendirilerek, varılan sonuçlar serimlenmektedir.

1. BÖLÜM: FELSEFE TARİHİNDE DİYALEKTİK DÜŞÜNCENİN YERİ

İnsanın her türlü işi gibi, ussal etkinliği ve kullandığı mantık kuralları da, insanlığın bilgi düzeyine ve içinde yaşadığı toplum koşullarına bağlıdır. Biriken bilgi toplumu ilerletir, toplumun ilerlemesi bilgiyi artırır. Toplumun tarih içinde aldığı biçime uygun mantık gelişir. Birey, toplumda egemen olan akıl yürütme (uslamlama, düşünme) yönteminin etkisi altında kalır. Ancak yeni bir yöntem ortaya çıkarsa, bireyler yavaş yavaş ondan yararlanmaya başlayabilir. İlkel (sınıfsız, devletsiz, komünal) toplumlar, mantık öncesi (prelojik) dönemdedi, yani akıl yürütmede bir yol göstericisi yoktu ve ilk insanlar felsefe etkinliğinde bulunmadı. Gözlem ve deneyime dayanan bölük pörçük bilgi, ana babadan çocuğa sözle aktarıldı. Bilginin az olması nedeniyle, düşünce yöntemi kaba uslamlama çerçevesini aşamamıştır. Bugün “sağduyu, ortak duyu” dediğimiz düşünme biçimi, bu kaba uslamlamadan başka bir şey değildir.

Örneğin antropologlar, bazı ilkel topluluklarda her tekil nesneye ayrı bir ad verildiğini ve ilkelerin nesnelere belirtileleriyle tanıdıklarını söylerler. Onlar, ilkel veya uygar olsun, her insanda potansiyel olarak bulunan bir mantıksal yetinin yani genel kavram oluşturma, kavramlar arasında cins-tür, işlem-kaplam ilişkisi kurma yetisinin ilkelerde henüz yeterince gelişmediğini belirtirler. Yani ilkeler, betimleme aşamasından tanımlama aşamasına henüz geçememişlerdir. Onların dünyası bir tekillikler dünyasıdır (Özlem, 2011: 111).

Diogenes Laertios (MS. 3. yy), felsefenin başlangıcına ilişkin çağındaki söylentileri sergiler:

Bazıları felsefe araştırmalarının barbarlarda başladığını söylerler. Nitekim Aristoteles'in “Magikon”da, Sotion'un da “Filozoflar Zinciri” adlı eserinin yirmi üçüncü kitabında belirttiğine göre, ilk felsefeciler Perslerde Maglar, Babillilerde ya

da Asurlularda Khaldaiyalılar, Hintlilerde "Çıplak Bilgeler", Keltlerde ve Galatlarda da Dryidlerle Semnotheolar olmuş. Ayrıca Fenike'de Okhos, Trakya'da Zamolksis, Libya'da da Atlas varmış. Mısırlılar da felsefeyi başlatanın Nil'in oğlu Hephaios olduğunu söylerler: onlarda felsefenin başında rahiplerle biliciler varmış (Laertios, 2013: 13).

Ancak Laertios'a göre, felsefe de insan soyu da Yunanlarla başlar (Laertios, 2013: 14). "Felsefe" teriminin ortaya nasıl çıktığını şöyle anlatır:

Pontoslu Herakleides'in Cansız Kadın Hakkında adlı eserinde belirttiği gibi, Sikyon'da Sikyon ya da Phleius tiranı Leon ile konuşurken felsefe adını ilk kez anan ve kendini filozof olarak adlandıran ilk kişi Pythagoras olmuş; tanrının dışında hiç kimse bilge değilmiş. Eskiden "bilgelik" deniyordu, bunu meslek edinene ve zekâsını büyük bir özenle bu konuda çalıştırana "bilge", bilgeliği bağrına basana da "filozof" deniyordu. Bilgelere sofist de denirdi (Laertios, 2013: 17-18).

Elealı Parmenides'in "Var olan vardır, var olmayan var değildir" sözü, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin habercisidir. Capelle; önceli Parmenides olsa bile, "dolaylı kanıt gösterme yöntemi" ve diyalektiğiyle mantığın Elealı Zenon ile oluşmaya başladığını ileri sürer (Capelle, 1994: 149). Sofistler pratik sorunlarla daha çok ilgilenmiştir. "Doğru düşünmek için doğru konuşmak gerekir" diyerek "dil-mantık ilişkisinin farkında olduklarını göstermişlerdir." (Özlem, 2011: 393). Sokrates kavram konusunu ele ilk alan filozoftur. Aristoteles, felsefe sistemine "mantık (*logike*)" terimini kullanmadan mantığın ilkelerini belirleyerek başlamıştır. "Mantık" terimini ilk kullananlar Stoacılarıdır (Özlem, 2011: 235).

Rosenthal ve Yudin'e göre, Hint felsefesi, Antikçağda Veda dönemi ile başlamış, MÖ 15-10. yüzyıldan başlayan gelenekleri günümüze değin sürmüştür (Rosenthal ve Yudin, 1972: 208). Michel Hulin, MÖ 10. yüzyılda Hindistan'da Brahmanların soyut kavramsal ayrımları yansıtabilen Sanskritçeyi geliştirmeleri üzerinde durur. Bu dil, "(...) varlığı var olma (AS) olarak ifade etmek amacıyla bir kökü olan ve varlığı gelişme (BH-U) olarak ifade etmek amacıyla bir diğer kökü olan bir dil! Bu noktadan itibaren öz, töz, özellik, nitelik, neden, ilişki, vb. kavramları gösteren bir yığın teknik terim ortaya çıkmıştır." (Hulin, 2014: 35). Sovyet felsefe tarihçisi A. Makovelsky'ye göre, felsefe Hindistan'da MÖ 6. yüzyılda Budizm ile

birlikte doğdu (Makovelsky'den akt. Hilav, 1997: 22). Rosenthal ve Yudin, Çin felsefesinin başlangıcının MÖ 1000 yılına dek gittiğini yazar. MÖ 8-5. yüzyıllarda, ilk kaynak olarak “su, ateş, tahta, maden, toprak” kuramı yaygınmış. “Yi King” adlı kitaplar ise karşılıklı etkileriyle gerçekliğin değişik durumlarını sağlayan sekiz ilk kaynaktan söz eder (Rosenthal ve Yudin,1972: 90). François Jullien, Çin felsefesinin MÖ. 6-3. yüzyıllarda büyük bir atılım yaptığını belirtir (Jullien, 2014: 141). Şahin Yenişehirlioğlu, Çin ve Hindistan’da felsefenin Batıdan daha önce başladığını, Herakleitos ve Sokrates’in söylediklerine benzer sözlerin daha önce söylendiğini yazar. “Hegel’in Felsefe Tarihi adlı yapıtının ilk cildinin eski Çin ve Hint felsefeleriyle başlaması bir rastlantı olmasa gerek.” (Yenişehirlioğlu, 1985: 21).

Bugün “bilim” dediğimiz insan etkinliği, uzun süre “felsefe” adı altında yürümüştür. Antikçağ, Ortaçağ filozofları bilimsel konuları da araştırmıştır. Bilimin gelişmesi, Rönesans’tan sonra ivmeyle hızlanmış; 17. yüzyılda atılım yapan bilim, 19. yüzyılda yavaş yavaş felsefeden ayrılmıştır. Bu bölümde önce “diyalektik” teriminin kökeni ve başlangıç dönemi irdelenmektedir. Sonra Antikçağda Doğu ve Batı felsefelerinde diyalektik kavramı araştırılmaktadır. Ortaçağda diyalektik konusunda önemli bir gelişme olmadığından, daha sonra diyalektik kavramının dirildiği Yakınçağ felsefeleri incelenmektedir.

1.1. “Diyalektik” Teriminin Kökeni ve İlk Kullanım Biçimleri

“Diyalektik” teriminin başlangıcı için Laertios farklı şeyler yazar. Önce “diyalektik” terimini ilkin Elelali Zenon’un kullandığını ileri sürer, sonra “Diyalektik okulunun başkanı Kartacalı Kleitomakhos [idi].” der (Laertios, 2013: 20). Aristoteles de Zenon’un, “diyalektik” terimini ilk kullanan filozof olduğunu ileri sürmüştür (Laertios, 2013: 428). Zenon’a göre diyalektikçi, başkalarının görüşlerini çürüten, ama ortaya bir görüş koymayan usta ve kılı kırk yaran tartışmacı kişiydi; diyalektik de onun uyguladığı yöntem (Hilav, 1997: 36-37). Laertios Platon’un yaşamını verirken ise, “Felsefede antipod, öge, diyalektik, nitelik, çarpanları eşit olmayan sayı,

belli sınırlar içinde kalan düzlem ve tanrının öngörüsü kavramlarını ilk kez kullanan da odur.” diye yazar (Laertios, 2013: 140). Bu savla tutarlı olarak, şöyle de yazar: “(...) aynı şekilde felsefenin konusu da önceleri bir tek doğa ile ilgiliydi, Sokrates ikinci olarak ahlak konusunu, Platon da üçüncü olarak diyalektiği ekledi, böylece felsefenin gelişimi tamamlandı.” (Laertios, 2013: 153). Hegel’e göre, diyalektiğe özgür ve nesnel biçimi ilk kazandıran filozof Platon’dur (Hegel, 2008: 39). İoanna Kuçuradi de, “diyalektik” teriminin ilk kez Platon’da karşımıza çıktığını yazar (Kuçuradi, 2010: 99).

Francis E. Peters, “diyalektik” teriminin Eski Yunanca “seçmek, ayırmak, ayıklamak; konuşmak, sohbet etmek, akıl yürütmek, biriyle söyleşmek; bir diyalekte (lehçe) veya dile sahip olmak; söylev vermek, ileri sürmek, savlamak” anlamlarına gelen *dialégō*’dan türetildiğini ileri sürer (Peters, 2004: 65). Başka kaynaklara göre ise “diyalektik” teriminin kökü Eski Yunancada konuşmak, söylemek (eyitmek) anlamına gelen *legein*’dir. Bu sözcüğe, “aracılığıyla ve karşı” anlamına gelen *dia* eklenerek “konuşmaya katılmak” anlamında *dialegomai*, “karşılıklı konuşmak, söyleşmek (eytişmek)” anlamına gelen *dialegesthai* ve *dialektos*, ondan “yetkili tartışmacı” anlamına gelen *dialektikos* ve “etkileşimli sorma ve yanıtlama aracılığıyla tartışma (eytişim)” anlamında *dialektike* türetilmiştir.¹

Bundan sonra “diyalektik” terimi, ileri sürülen bir savın kendi içinde tutarsız, dolayısıyla yanlış olduğunu göstererek bu savı çürütme yöntem ve ustalığını

¹A- Sesli Sözlük: dialectic [ˈdi-&-ˈlek-tik] (noun.) 14th century. From Ancient Greek *διαλεκτική* (*dialektike*, “the art of argument through interactive questioning and answering”), from *διαλεκτικός* (*dialektikos*, “competent debater”), from *διαλέγομαι* (*dialegomai*, “to participate in a dialogue”), from *διά* (*dia*, “through, across”) + *λέγειν* (*legein*, “to speak”).

B- Encarta:

a- dialectic [Late 16th century. Via Latin *dialectica* from Greek *dialektikē* (*tekhnē*) “(art) of discussion or debate,” from *dialektikos* “of conversation,” from *dialektos* (see dialect).]

b- dialect [Mid-16th century. Directly or via French from Latin *dialogus*, “way of speaking, dialect,” from Greek *dialektos* “conversation, language, local speech,” from *dialegesthai* (see dialogue).]

c- dialogue [12th century. Via Old French from, ultimately, Greek *dialogos*, from *dialegesthai*, literally “to speak with each other,” from *legein* “to speak”.]

C- Advanced English Dictionary (AED): dialectic [From Ancient Greek *διαλεκτική* (*dialektike*, “the art of argument through interactive questioning and answering”), from *διαλεκτικός* (*dialektikos*, “competent debater”), from *διαλέγομαι* (*dialegomai*, “to participate in a dialogue”), from *διά* (*dia*, “through, across”) + *λέγειν* (*legein*, “to speak”).]

belirtmek için kullanılmış. Burada doğruyu aramak ve ona ulaşmak değil, bir yargıyı olumsuzlamak söz konusudur. Nitekim Laertios, kitabının “Giriş” bölümünde, “(...) doğa üzerine çalışanlara ‘fizikçi’, ahlak alanıyla ilgilenenlere ‘ahlakçı’, laf ebeliği ile uğraşanlara da ‘eytişimci’ [diyalektikçi] denmiştir.” (Laertios, 2013: 19) diye yazar. Platon’un yaşamını anlattığı bölümde ise diyalektiği “tartışmaya katılanların soru ve yanıtlarıyla bir görüşü çürütmeye ya da kanıtlamaya yarayan bir tartışma tekniği” olarak niteler (Laertios, 2013: 151, 164). Aristoteles’in “diyalektik” anlayışın şöyle özetler: “ikna için eytişim (diyalektik) ve hitabet [retorik, söylev], doğruluk için de çözümleme ve felsefe” (Laertios, 2013: 219).² Hilav, Kıbrıslı Zenon’un kurduğu Stoa Okulu’nda “diyalektik” teriminin anlamlarından birinin “iç konuşma” olduğunu ileri sürer. Terimim öbür anlamı “kurallar ve ölçütler bilimi”dir. Diyalektik ilerleyiş, geçici kabullerden sarsılmaz inançlara ulaştıran yoldur (Hilav, 1997: 50). Cemal Yıldırım; Sokrates, Platon ve Aristoteles arasında bile “diyalektik” teriminin anlamının farklı olduğunu yazar:

Sokrates, “diyalektik”i konuşma bağlamında, “soru ve yanıt” a dayanan kendi tartışma yöntemini adlandırmada kullanıyordu. Platon’un *Cumhuriyet* adlı yapıtında “diyalektik” her şeyi açıklayan üstün bilgi anlamını taşır. Platon daha sonra yazdığı diyaloglarında, özellikle *Sofist*’de, terimi “idealar” arasındaki ilişkileri inceleme, aynı zamanda, bir tür tanımlama yöntemi anlamında kullanır. Aristoteles’in mantık çalışmalarında ise “diyalektik” dedüktif [tümdengelimsel] olmayan ya da kesinlikten uzak olası öncüllere dayanan (bir tür indüktif [tümevarımsal] nitelikte) çıkarsama adı olarak geçer (Yıldırım, 1999: 213).

Sonuç olarak, “diyalektik” terimini türeten Elealı Zenon (MÖ 490-430); “mantık (*logike*)” terimini türeten ise Kıbrıslı Zenon’dur (MÖ 334-262). Buna göre “diyalektik” terimi, “mantık” teriminden önce ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca “mantık” terimi anlamını esas olarak korurken, “diyalektik” terimine değişik anlamlar yüklenmiştir.

² Türkçede değişik sözlüklerde, “diyalektik” teriminin anlamları bu açıklamalara uygundur: 1- Diyalog sanatı, karşıt tezler ileri sürerek tartışma işi (cedel). 2- Doğa, toplum ve bilinç bütünlüğünün oluşma yasası, tartışmacılık. 3- Akıl yürütme yoluyla araştırma ve doğrulara ulaşma yöntemi. 4- Uslamlama, usa vurma ve tartışma sanatı; usu doğru, tutarlı ve yöntemli olarak kullanma, söyleşmeyi, doğru yürütme yöntemi; herhangi bir konuda doğruya (gerçekliğe ya da bilgiye) ulaşmak için karşıtlıklardan geçip bunları aşarak akıl yürütme biçimi. 5- Eytişim, bir kavramdan öteki kavrama çelişmeleri ortadan kaldırarak ilerleyen mantıksal düşünme yolu (Tokatlı, 1973: 114; Akarsu, 1975: 72; Hançerlioğlu, 1977: 96; Cevizci, 2010: 469; Güçlü, vd. 2008: 400).

1.2. Antikçağda Diyalektik

Antikçağ, öbür adıyla İlkçağ, felsefenin başladığı çağdır. Engels'in antik Yunan felsefesi için söylediği, bütün Antikçağ için genelleştirilebilir: "Yunan felsefesinin türlü formları, dünyaya bakışın daha sonraki hemen hemen tüm tarzlarını embriyon halinde ihtiva eder." (Engels, 1976: 44). Kimi araştırmacılar felsefenin Doğuda daha önce başladığını, Batıda yeni görüş gibi sunulanın önce Doğuda söylendiğini savlar. Bir bakıma aralarında benzerlikler bulur, ancak Doğu ile Batı felsefesi arasında önemli ayrımlar da vardır. Bu alt bölümde, önce Doğu felsefesinde diyalektiğin yeri araştırılmakta; sonra konu, Türkiye'nin de bağlı olduğu Batı felsefesinde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

1.2.1. Doğu Düşünüşünde Diyalektik

Hulin, Hint felsefesinin mantık merkezli olduğunu ileri sürer. Ama "Yunanistan'da erkenden gerçekleşenin aksine *mythos* ve *logos* arasında bir kopma yoktur. Çok belirli istisnalar dışında Düşünen Hindistan kendi geleneğinin bıraktığı mitlerden oluşan muazzam ve gelişimini tamamlamamış malzemeye karşı hiçbir zaman eleştirel bir tavır almamıştır." (Hulin, 2014: 36). Jullien'e göre, birçok politik merkezin ortaya çıkması bir yandan düşünce akımlarının serpilmesini desteklemiş, öbür yandan çökeduran politik sistemin sorgulanmasına yol açmıştır. "Öte yandan eski kabilesel ve feodal yapıların parçalanmasından yararlanan yeni toplumsal gruplar ortaya çıkar. Bu gruplar sadece etkiye dayanan bir rasyonalitenin gelişmesini destekler: kendi inisiyatifleriyle zenginliği yaygınlaştıran yöneticiler ve tüccarlar ile prenslere bilgelik dersleri vermeye çalışan saray danışmanları ve gezgin üstatlar." (Jullien, 2014: 141). Bu koşullarda, "*Ahlaksal deneyimimi derinleştirerek semavi dünyadan gelen düzeni*" keşfeden Konfüçyüs etkili olur (Jullien, 2014: 142). Doğan Özlem, Hindistan, Çin, Mezopotamya ve Mısır'da matematik ve mantık sistemine

geçilemediğini; mantık tarihinin, mantık teriminin kökeni olan “logos” kavramının ortaya çıktığı İyonya’dan başlatıldığını yazar:

Logos kavramı, söz, yasa, akıl, akıl ilkesi, tanrısal akıl, tanrısal yasa, tanrısal istenç, varlık düzeni vb. pek çok anlam içeren oldukça zengin içerikli ve karmaşık bir kavram olarak, aslında Doğu felsefesinden (Hint ve Çin felsefelerinden) İyon felsefesine geçmiştir. ... İyon felsefesinde logos kavramını ilk kez Herakleitos'un bir felsefe kavramı olarak kullandığını görüyoruz (Özlem, 2011: 389).

MÖ 7. yüzyılda yaşadığı sanılan Kanada, düşüncenin doğayı yansıttığı ve doğal gerçekliğe uygun bulunması gerektiği görüşündedir. Doğruyu söylemek için doğru tanımlamak, doğru tanımlamak için doğru ayırt etmek gerektiğini ileri sürer. Dış dünyada varolanların tüm bireysel ayrımlarını altı kategoride³ toplar, doğru düşünmeyi (yani mantığı) sağlamak için bunları ilke olarak ileri sürer (Hançerlioğlu, 1976: C. 4, S. 62). Zimmer şöyle yazıyor: “Brahman felsefesi, başladığından beri birbirinin peşinden gelen zıtlıkların çelişikliği çevresinde örülmüştür; ama bu zıtlıklar doğal dünyanın ortaya dökülen güçlerinin ve biçimlerinin birleşmesidir.” (Zimmer’den akt. Yenişehirlioğlu, 1985: 21).

Budizm’de “oluş” evrensel bir gerçektir, ancak bu kavram dünyanın geçici ve aldatıcı olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Makovelsky’ye göre, Budizm’de (MÖ 6. yüzyıl) varlık, madde, ruh yoktur; her yerde varlık-olmayan egemendir. Her şey akıp geçer, her şey oluş ve değişme içindedir. Ruh, değişik birtakım ruhsal süreçlerin akışıdır; madde, değişik güçlerin parlayıp sönmemesinin oluşturduğu dizidir. Bunları birbirine bağlayan şey, ortaya çıkışlarını olanaklı kılan şaşmaz nedenselliktir. Gerçek olan, ortaya çıkıp yiten renkler, kokular, tatlar, seslerdir. Düşünce, bu tikel olayları birbirine bağlayarak tutarlı bir bütün ortaya koyar. Bilme ediminin nesnesi, ancak “işte”, “şimdi” sözcükleriyle belirtilebilir. Çünkü nesne, gerçekte bir daha yinelenmeyen biricik andır; anlık ortaya çıkışların ve yitişlerin birbirinin yerine

³ Kategori: (Yun. Belirtme, onaylama) Gerçekliğin ve bilgi görüngülerinin en genel ve asli özelliklerini ve ilişkilerini anlatan ana kavramlardır. “1. Aralarında herhangi bir bakımdan ilgi veya benzerlik bulunan şeylerin tamamı, grup, ulam. 2. *man. ve fel.* Nesnel gerçekliğin ve bilginin en genel ve temel özelliklerini, ilişkilerini yansıtan temel kavramların her biri; bir konuya yükletilebilen önadların oluşturdukları en geniş cinslerden her biri; nicelik, nitelik, bağıntı, kiplik gibi. TDK”

geçmesinin kesintili sürecidir. Yani sürekli bir şey olarak görünen nesne, düşüncemizin yarattığı bir üründür. Bilginin kaynağı olan duyum, bilincin kendisinden çıkan bir şeydir (Makovelsky'den akt. Hilav, 1997: 22-23). Budizm'i düşünce düzeyinde yerine oturtmak için on altı okul ortaya çıkmıştır. Örneğin materyalist Çarvaka Okulu varolanların ana maddesinin dört öge olduğunu ileri sürmüştür: toprak, su, hava ve ateş. Vaiçeshika okuluna göre, var olanların tümünü oluşturan öncesiz ve sonrasız atomlardır. Samkya okulu, öncesiz ve sonrasız devinimin maddeye içkin olduğunu ileri sürmüştür. Çeşitli okullar arasındaki çekişmelerde galip gelen Vedanta (vedaların tamamlanması) okulu olur. Daha sonra bu okulun temsilcisi olan Çankara, bir tümtanrıci olarak, duyusal dünyanın bir aldaniş olduğu görüşünü egemen kılmıştır (Makovelsky'den akt. Hilav, 1997: 18-22).⁴

Yenişehirlioğlu'na göre de diyalektik düşünce ilkin Batı felsefesinde ortaya çıkmamıştır. Daha önce Lao-tse, Cuang-tsu ve Brahman felsefesinde diyalektik düşüncenin ilkelerine, kavramlarına rastlanmaktadır:

Hegel ve Marx'tan çok önce bu çelişik mantık denilen diyalektik Eski Çin ve Hint Uygarlıkları'nda da yerini almıştı. Çünkü çelişik mantığın yani diyalektiğin genel ilkesi olan çelişme olgusunu Lao-tse açık bir biçimde söylemiştir: "*Kesinlikle doğru olan sözler çelişik görünürler.*" Ya da Chuang-tzu da şöyle der: "*Tek olan tek'tir. Tek olmayan gene tek'tir.*" Açıkça görüyoruz ki burada, diyalektik'in olumlu düzenlemeleri anlatılmaktadır; o'dur ve o değildir biçiminde. Bir de biz biliyoruz ki, olumsuz düzenlemeler söz konusudur diyalektikte; o ne budur, ne de şudur gibi. Birinci anlatım biçimini Taoist düşüncede, Herakleitos ve daha sonra da Hegel'de buluyoruz. İkinci biçimi de bir anlatım biçimi olarak Hint felsefesinde bulmaktayız (Yenişehirlioğlu, 1985: 20).

Doğuda, diyalektik olmayan düşünme biçiminin ağır bastığını belirten Hilav'a göre, Doğu filozoflarının yaygın eğilimi, dünyanın değişmez olduğu görüşüdür. Hintli ve Çinli filozoflar, şeyin tözünü, kendisiyle sürekli özdeşlik içinde bulunan, değişikliğe uğramayan bir ilke olarak düşünüyordu. Hintlilerde Brahmana-Atmana, Çinlilerde Tao; insan olmayan, nasılsa hep öyle kalan mutlak bir varlıktır. Dünya ise bir hayal ve görünüş, geçici bir gerçekliktir. Bu görüşler dinlerden ayrı değildir, dinsel

⁴ Budizm, milattan sonra bütünüyle değişir, Buda'nın Tanrı olduğu, vb. görüşleri savunmaya başlar.

birer ideolojidir. Dünya gizli tinsel güç tarafından yönetilmektedir, hükümdar onun insanlar arasındaki temsilcisidir. Çin düşüncesinde bulunan ikilikler (gök-toprak gibi) çatışma içinde değil, uyum içindedir. İran düşüncesinde de ikilikler vardır (aydınlık-karanlık, vb.) ve bunlar sürekli çatışma içindedir, ancak bu durumları hiç değişmez (Hilav, 1997: 15-17).

Kanımızca, bu araştırmadan Antikçağda Doğuda “diyalektik” terimi (ya da benzeri bir terim) kullanılmamıştır sonucu çıkar. “Bir savın kendi içinde tutarsız, dolayısıyla yanlış olduğunu göstererek bu savı çürütme yöntem ve ustalığı”nı belirtmek için bir terim türetilmediği anlaşılmaktadır. Doğunun din felsefecilerinin, Batının doğa filozoflarınıninkine benzer görüşler savunduğu ileri sürülebilir. Ancak benzerlik özde değildir. Çünkü Doğu filozofları; oluş, değişme ve karşıtlıkların doğada olduğunu görmekle birlikte, değişmeyen varlık-olmayanın ya da ruhun yarattığı geçici ve aldatıcı durumlar olduğunu ileri sürmektedir.

1.2.2. Batı Düşünüşünde Diyalektik

MÖ 7. yüzyılda Anadolu'nun Ege kıyılarında (İyonya) başlayıp Yunanistan'a (Elenlere), oradan İtalya'ya (Romalılara) geçen, MS 6. yüzyıla dek süren felsefe çalışmalarının tümü “Batı Antikçağ Felsefesi” adı altında toplanır. Konumuzu daha çok Antik İyon ve Yunan felsefesi ilgilendirmektedir. İyon ve Erken Yunan felsefenin iki ana görüşü vardır: 1- doğa ve toplum sürekli değişmeye uğrar ve akış içindedir; 2- bu nedenle, gerçeklik saydam değildir, görüşlerin arkasında bulunur. Heraklitos'un görüşleri, bugünkü diyalektik düşüncenin kaynağıdır. Diyalektik düşünce, başlangıçta oturmuş görüşler olmaktan çok, varsayımlarla geliştirilen (deney olanağı yoktu), mitlerle açıklanan kozmolojik savlar içerir. MÖ 5. yüzyılın sonlarında idealist kuramlar ortaya çıkarken, mantık oluşmaya başlar (Aristoteles'in sistemi, bu kuramların karışımıdır).

Parmenides ile Elealı Zenon, mantık alanıyla ilgilenen ilk düşünürlerdir. Zenon, hocası Parmenides'in savlarını, koşullu çatışkılarını (antinomiler) desteklemek için

birçok paradoks ortaya atar. “Zenon, bu paradoksları geliştirirken, farkında olmadan, doğru kabul edilen bir önermenin olumsuzunun saçma bir sonuca yol açacağını gösterdiği gibi, mantıkta dolaylı kanıtlama adını verdiğimiz bir kanıtlama türünü de geliştirmiş oluyordu.” (Özlem, 2011: 391). Zenon, felsefede çokçu düşüncüyü yıkmak için kullandığı tartışma yöntemine “diyalektik” adını verir. Sofistler bu terimi “karşıdakini lafa boğarak üstünlük sağlama” anlamında kullanır. Selâhattin Hilav’a göre, Sofistler, yalnızca dış görünüşte kalan karşıtlıklardan söz eder; başka deyişle bir çeşit sözcük diyalektiği yapar. Karşıtlık ilkesini, savlarını pekiştirmek için değil, başkalarının savlarını çürütmek için ikna edici bir retorikle kullanırlar. Herakleitos gibi, her şeyin değiştiğini ileri sürerler: bugün gördüğümüz A kişisi, dünkü A kişisi değildir. Duyuları güvenilir bulmadıklarından ötürü görecelilik anlayışını savunan Sofistler, “İnsan her şeyin ölçüsüdür” ilkesi gereği, doğrunun insandan insana farklı olabileceğini kabul ederler. Çünkü yalnızca kendi benliklerinin gerçek olduğunu, her şeyin başka şeye göre değiştiğini ileri sürerler (Hilav, 1997: 38-39).

Sokrates (MÖ 469-399), “(...) ahlaksal konularla meşgul olmakta ve bir bütün olarak doğal dünyayı bir yana bırakıp tümeli bu ahlaksal konularda aramaktaydı. O, düşüncüyü tanımlar üzerinde yoğunlaştıran ilk kişi olmuştu.” (Aristoteles, 2010: 108). Sokrates, Sofistlerin soru-yanıt diyalektiği yöntemini, kendi görüşlerini benimsetmekte kullanabileceğini keşfeder. “Diyalektik” terimine, araştırma yöntemi olarak, tartışma yoluyla gerçeklere varma biçiminde yeniden olumlu bir anlam verir. Sokrates’te diyalektik; karşılıklı konuşma (eytişim), tartışma, alay ve doğurtma aracılığıyla; tümevarım⁵ yoluyla kavramları sınıflamak ve tanımlamak anlamına gelir. Ruhun ölümsüz olduğunu savunan Sokrates, insanları diyalektik yöntemi aracılığıyla, ruhta önceki yaşamlarından kalan bilginin bilincine ulaştırabileceğine inanır. Platon’un Sokratik diyaloglarına göre, Sokrates’in yöntemi şöyledir: önce, var olan bilgilerden kuşku duyulur, uzun bir eytişime girilir ve sonuca bağlanmadan diyalog biter. Yenişehirlioğlu’nun değerlendirmesi şöyle:

⁵ Tümevarım: Zihnin tikel ya da tekil olgularla ilgili bilgi ve yargılardan genel sonuçlar çıkarması.

Yani karşıt veya çelişik ilkeler mantıklı kavramlar oluşturamazlar. Herakleitos'un diyalektik anlayışına tamamen ters olan bu yargı nesnel idealist felsefenin diyalektik anlayışına çok uygundur. Aksine böyle ilkelerden konuları irdelerken kullanabileceğimiz varsayımlar üretilebilir. Ve zıtların birliği burada da sağlanır ve birbiriyle çelişen yargılardan varsayımlara ve varsayımlardan da aynı ve çelişmeyen yargılara ulaşırız (Yenişehirlioğlu, 1985: 78).

Bu alt bölümde Batı Antikçağının büyük filozofları olan Herakleitos, Platon ve Aristoteles üzerinde özellikle duracağız. Sonra Ortaçağa dek uzanan dönemi kısaca inceleyeceğiz.

1.2.2.1. Herakleitos

Anadolu'da doğa felsefesi ile başlayan Eski Ege (İyonya) düşünceci, evrenin nasıl oluştuğunu ve dış dünyadaki değişmeyi sorun edindiği için diyalektik bakış ve görüşe az çok sahiptir. Devinim ve değişme kavramları üzerinde en çok duran filozof Herakleitos'tur (MÖ 535-475). Günümüze kalmamış olan *Doğa Üzerine* adlı yapıtında, derin düşüncelerini gizemli biçimde anlattığı ileri sürülmektedir. Yenişehirlioğlu, Herakleitos'ta sistemli bir felsefe olmadığını ileri sürer (Yenişehirlioğlu, 1985: 21). Herakleitos'a göre oluş ve değişme somut bir şeydir ve gerçeğin özüdür. Bunları Doğulular gibi geçici ya da yanılısama olarak görmez: "Bu evren, her şey için aynı, ne bir tanrı ne bir insan yarattı onu. Vardı, var ve var olacak. Hep canlı kalan ateş, ölçüyle alevlenip ölçüyle sönecek." (30. parça)⁶ Herakleitos, oluşu zihnimizde kavramlar üretmeye yarayan bir yöntem olarak da görmez; doğanın, maddi dünyanın yapısında bulunan bir özellik olarak düşünür. "Oluş" dediğinde, tüm varolanların değişedurmakta olduğunu, duraklamadığını söylemek istemekte; çelişki ve bütünsellik kavramlarına çok önem vermemekteydi (Hilav, 1997: 32-33).

Miletli olan ilk filozoflar her şeyin ondan doğduğu bir ilk kaynak, ana madde

⁶ Herakleitos'un parçalarının tümü, Samih Rifat'ın çevirisiyle, *Herakleitos / Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi* adlı yapıttan alınmıştır.

(arché) aramıştır. Thales ve Anaksimenes, bu "ilk"i, maddi bir şey olarak düşünüyordu: su, toprak, vb. Anaksimandros ise, doğanın temelini ve sebebinin maddî bir şey olmadığını, onun apeiron (sınırsız, sonsuz) olduğunu söylüyordu. "Anaksimandros'un *apeiron* kavramının Anaksagoras'ın *nous* kavramını da, Herakleitos'un *logos* kavramını da etkilediğini söyleyebiliriz." (Özlem, 2011: 389). Herakleitos, evreni "öncesiz ve sonrasız ateş" olarak niteler. Ancak bu "ateş" Miletli filozofların sözünü ettiği ana madde değil, *logos*'tur. *Logos*, tüm varlıkların ve yıldızların devinimlerinin, insanların ahlaki davranışlarının ilkesi olan evrensel bir yasadır, çoğunlukla Zeus ile özdeş kıldığı evrensel ilkedir. Dönem dönem evren ilk ateşe döner ve bu ateşten kalkarak kendini yeniden ortaya koyar (Hilav, 1997: 34; Thalheimer, 2009: 50).

Bu "logos" ki vardır her zaman insanlar uslarıyla yabancıdır ona, duymadan önce de, bir kez duyduktan sonra da. Her şey bu "logos"a göre olup biter oysa, ama onlar ne yaptıklarını bilmez görünürler, benim her birini doğasına göre ayırarak ve nasıl olduğunu göstererek ortaya koyduğum türden sözler ya da eylemlerde. Başka insanlar uyanırken ne yaptıklarını bilmezler, tıpkı uykuda yaptıklarını unuttukları gibi (1. parça).

Herakleitos'ta, evrende değişikliğe uğramadan kalan, bozulmayan hiçbir şeyin olmadığı düşüncesini görürüz. Herakleitos, bu görüşünü ırmak benzetmesiyle anlatır: "Aynı ırmaklara girerler başka ve başka sular akar." (12. parça). "Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve değiliz." (49a. parça). "Aynı ırmağa iki kez girilemez." (91. parça). Görünen görünmeyen durumuna gelir, görünmeyen görünen. Işıkla karanlık, iyile kötü, yokuşla iniş, başlangıçla son bir ve aynı şeydir. Canlı ölü durumuna gelecek, ölü canlanıp yaşama kavuşacaktır. Oluş ve değişme, karşıtların çatışmasının sonucudur. "Kavganın herkes için ortak, adaletin çatışma olduğunu ve her şeyin, çatışmayla zorunluluğa göre olageldiğini bilmek gerek." (80. parça).

Kanımızca, "diyalektik" teriminin henüz kullanılmadığı dönemde yaşayan Herakleitos'un görüşleri, diyalektiğin bugünkü anlamının ilk kaynağıdır. Zenon-Sokrates çizgisi gibi salt zıtlıklar üzerinde durmaz, oluş ve değişme kavramlarını öne

çıkartır. Dünyayı, mitlerle karışık olarak devinim ve oluş içinde basit biçimde betimlemiştir. Sonraki filozoflar üzerinde etkisi olur, örneğin Sofistler ve Elea Okulu “değişme” düşüncesi üzerinden göreceliğe ve kuşkuculuğa varır. Herakleitos’un görüşleri etkisini yavaş yavaş yitirir, Hegel ile yeniden gündeme gelir.

1.2.2.2. Platon

Platon (MÖ 427-347) felsefesinin kaynakları Sokrates, Pytagoras, Parmenides ve Herakleitos’tur. Platon, öğretmeni Sokrates’in etkisiyle; bilgi, idea, evrendoğum, ölümsüzlük ve devlet konularına etik açıdan bakar. Çünkü ona göre felsefenin ereği, insanın yetkin yaşamasını sağlamaktır, bu da ancak erdemle olabilir. Erdemin temeli bilgi, özü idea, gerekçesi evrendoğum, güvencesi ölümsüzlük, yaşamsal yapısı devlettir. Platon’a göre, düzenleyici Tanrı (*demiourgos*), dört ana maddeyi (ateş, toprak, su ve hava) oranlı olarak karıştırıp Evreni düzenlemiştir (yaratmış değil), ruh ölümsüzdür. Platon, “mantık (*logike*)” terimini kullanmadan, diyaloglarında mantık ile ilgili şeyler yazar. Laertios’a göre, mantıkla ilgili diyalogları *Politikos*, *Kratylos*, *Parmenides* ve *Sophistes*’tir (Laertios, 2013: 151). Platon, olgunluk döneminde oluşturduğu idealar kuramıyla tümeller konusunu ele alan ilk filozof olur. Yaşlılık döneminde bu kuramını kendisi eleştirir (*Parmenides*, 130). Yine olgunluk döneminde *Politeia (Devlet)* ile ideal devlet (ütopya) kuramını ortaya atar, yaşlılık döneminde (*Politikos*, *Nomoi*) bu kuramı da değiştirir (Hançerlioğlu, 1976: C. 5, s. 202-212). Aristoteles, Platon’un Pythagorasçıları izlediğini ve Herakleitos’un öğrencisi Kratylos’un dostu olarak Herakleitosçu görüşleri yakından bildiğini, daha sonraki yıllarda bu görüşleri savunduğunu yazmaktadır (Aristoteles, 2010: 108). Nitekim Laertios’a göre Platon, “Algılanan şeye ‘varolan’ da der, ‘varolmayan’ da der: oluştuğu için varolandır, durmadan değiştiği için varolmayandır. İdeayı ne hareketli ne de durağan olarak tanımlar, aynı şeye hem birlik, hem çokluk der. Ve birçok yerde hep böyle yapar.” (Laertios, 2013: 157). Laertios, Platon’un kendi

görüşlerini saptamak için karşıtlar yöntemini kullandığını ileri sürer: “Örneğin ruhun ölümsüz olup olmadığını ve ölümlerden canlılar çıkıp çıkmadığını araştırır. Platon bunu, yani karşıtların kendi karşıtlarından çıktığını *Ruh Üzerine*⁷ adlı diyalogunda tümel bir önermeyle ortaya koyar.” (Laertios, 2013: 153). Platon’un İdealar (formlar) kuramına göre, İdealardan pay alan duyulur nesnelere, onların karşıtlarını da içlerinde taşır.

Platon’da, diyalektiğin ilk anlamı, tartışmayı yönetme sanatı, soru ve yanıt oyunu ile ideleri bilinç alanına getirerek (anımsama) bilgiye ulaşma yoludur. Geçiş dönemi diyaloglarından *Menon*, *Kratylos*, *Gorgias*’ta bu terimin geçtiğini görüyoruz. Örneğin, *Kratylos*’ta Platon şöyle yazar: “Ama sorma ve yanıtlama sanatını bilen kişi, eytişimci [diyalektikçi] diye adlandırdığın kişi değil mi? (...) Yasa koyucu da gereğince adlar uydurmak, kurmak istiyorsa eytişimcinin yönetiminde ad uydurmalı, kurmalı, değil mi? (390d)” (Platon, 2013: 203). Kuçuradi, Platon’da diyalektiğin birkaç anlamı olduğunu ileri sürer: “1- ‘Metot’ olarak dialektik a) bir ‘yürüyüş’ (*poreia*) ve b) bir ‘ustalık’ (*tekhne*) tır, bunların yanında 2- bir bilgi türü, bir bilme çeşidi (*episteme*) dir.” (Kuçuradi, 2010: 99).

Platon’da düşünme yöntemi olarak diyalektiğin ortaya çıkması, çok tartıştığı çağdaşı Antisthenes’in “şeyleri bilemeyeceğimiz” görüşüne karşı çıkararak, dış dünya ile düşünme dünyası arasında bağlantı kurmayı ve nesnel gerçekliğin yapısını çözmeyi amaçlaması sonucu olmuştur. Bu nedenle, olgunluk döneminde Sokratik anlayıştan çok farklı bir diyalektik anlayış geliştirir. Artık diyalektik, dış dünyadan, duyusalı sürekli dışarı atarak düşünce dünyasına ve doğruya doğru ilerleyen en yüksek düşünme edimidir. İlkeden değil varsayımdan başlar, yalnızca idealara başvurarak evrensel ilkeye ulaşır, sonra inerek temel sonuca varır. Diyalektiğin işi, çokluğu teke, genel bir kavram içine girecek duruma getirmektir: doğru bir tasarım içindeki öznel ve belirsiz yanları temizlemek, bu tasarıma ideanın nesnelliğini, gerçekliğini ve birliğini kazandırmaktır (Hilav, 1997: 41-44). Platon *Politeia* adlı

⁷ *Phaidros*, 70d-72a.

yapıtında, epistemoloji açısından görülebilen ve kavranan iki dünya olduğunu yazar (509d-511e). Sonra bunları da ikiye ayırır. Görülebilen dünyanın birinci bölümünde görünüşler; ikinci bölümünde hayvanlar, bitkiler ve cisimler vardır. Platon, zihindeki bu iki alana birden “sanı alanı” der. Kavranan dünyanın birinci bölümünde matematiğe ilişkin aşağı kavrama nesnelere bulunur, bunlar kafa yormayla (*diyanoetik*) zihinde anlamaya, bilgiye yol açar. İkinci bölümünde yüksek kavrama nesnelere olan idealar vardır, Platon, zihindeki bu iki alana birden “bilgi alanı” der (509d-510e). Platon diyalektik yöntemini şöyle açıklar:

Kavranan dünyanın ikinci bölümü diye de, aklın diyalektik gücüyle ulaştığı bölüme diyorum. Buna ulaşmak için akıl, birer ilke olarak değil de, gerçek birer varsayım olarak, yani birer kalkış ve atlama noktası olarak gördüğü bir takım varsayımlar ortaya koyar; bunlardan yararlanarak; artık şart gerektirmeyen evrensel ilkeye kadar yükselir. Bu ilkeyi elde edince, bundan çıkan tüm sonuçlara dayanarak yukarıdan aşağıya iner, temel sonuca varır; bunu yaparken de hiçbir duyulur veriye başvurmaz, sadece idea'lara başvurur; idea'dan idea'ya geçerek gene idea'da durur (511b-c, Eflatun, 1973, 265-266).

Görüldüğü gibi, Platon, diyalektik yönteminde hem tümevarımı hem tündengelim⁸ kullanır, hem çözümleyici (analitik) hem birleşimcidir (sentetik). Önkoşulsuz ilk neden “iyi” ideasıdır; idealara ulaştıktan sonra, bunlar ayrıştırılır ve görülür şeylere, dış dünyaya inilir. Düzey karşılaştırması yaparsak, diyanoetik için tavan olan düzlem, diyalektik için tabandır. Glaukon şöyle der: “Herhalde daha aydınlık olması bakımından, diyalektik bilgi gücüyle kazanılan [değişen, olmakta-olan] varlık ve kavranan şey bilgisini; sanatlar, bilimler adı verilen ve varsayımları ilkeler gibi kullanan bilgiden ayırt etmek istiyorsun.” (511c, Eflatun, 1973: 267). Platon bu saptamayı doğru bulur.

Peters, yaşlılık dönemi diyaloglarında Platon'un diyalektik anlayışının değiştiğini belirler:

Phaidon'un ve *Politeia*'nın dialektiği “kuşbakışı ve özlü görüş” (*Politeia*. 537c) olarak betimlenebilirse de, *Phaidros*'tan itibaren ortaya çıkan şey kesinlikle “seçip ayırdedişe dayalı keskin görüş”tür (bkz. *Soph.* 226c, 253d). Bu keskin görüş,

⁸ Tündengelim: Zihnin genel bilgi ve yargılardan özel, tikel ya da tekil sonuçlar çıkarması.

Phaidr. 265c-266b'de takdim edilir (karş. *Soph.* 253d-e) ve iki farklı işlemden, “toplama”dan (*sûnagoge*, t.b.) ve “bölme”den (*diairesis*, t.b.) oluşur —özel olarak ikinci işlem *Sophistes*, *Politikos* ve *Philebos* gibi daha sonraki dialoglarda ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serilir (Peters, 2004: 67).

Platon, *Sofist* ile *Parmenides* diyaloglarında şu sonuçlara varır: varlığın yüksek genel türlerinden her biri, ancak var-olan ile var-olmayan, özdeş olan ile özdeş olmayan, özdeş-kalan ile başka bir şeye dönüşen olarak kavranabilir. Varlık çelişmeler içerir: tekil ve çoğuldur, sonsuz ve geçicidir, değişmeyen ve değişendir, devinim ve durağanlıktır. Çelişme varlığın zorunlu koşuludur, ruhu iç düşünmeye yönlendirir (Rosenthal ve Yudin,1972: 112). Küçükkalp ve Cevizci yaşlılık dönemindeki değişmeyi şöyle sergiler:

Bununla birlikte "hatırlama" nosyonu, karmaşıklığı ve savunulması güç olması sebebiyle, geç dönem Platon felsefesinde, yerini bir araya getirme ve bölme metoduna gönderme yapan diyalektik yöntem bırakır. Diyalektik yöntemin sağladığı şey, her şeyden önce geniş bir bilgi alanının, aksiyom, tanım ve teorilerin tündengimsel sistemi içerisinde organize edilebilmesidir. Diyalektik ayrıca, matematiğin felsefe içerisindeki rolünü açığa çıkarmak suretiyle kesin, sınırları belli ve soyut birtakım kavramlara ulaşma imkânını sağlar. İşte bu kavramlar, Platon felsefesinde değişmeyen ve kalıcı bir nitelik arz eden formlara karşılık gelir (Küçükkalp ve Cevizci, 2010: 61)

Ersin Vedat Elgür de Platon'un yaşlılık diyaloglarında diyalektiğin işlevinin farklı olduğunu ileri sürmektedir: “(...) diyalektik artık bilginin, mevcut durumları hakkındaki farkındalığın kazandırılması aracılığıyla, bilinç olarak üretilmesi sürecinin işleyişidir; bilgiye ulaştıran değil, daha ileri bir tartışmaya başlayabilmek amacıyla, verili bilgilerin niteliği hakkında bilinçlilik kazandıran yürüyüştür.” (Elgür, 2013: 29).

Özetlersek, Platon, ilerleyen düşünme oluşumunda, düşünme ve bilme edimine ilişkin diyalektik kuramını birkaç kez değiştirir. Gençlik ve geçiş dönemi diyaloglarında Sokratesçi anlayış egemendir. Olgunluk döneminde diyalektik, “kuşbakışı ve özlü görüş” biçiminde en yüksek düşünme biçimi olur. “Platon'un diyalektik konusundaki görüşleri” dendiğinde, genellikle bu olgunluk dönemi görüşlerinden söz edilir. Oysa kanımızca, yaşlılık dönemindeki görüşlerini temel

almak gerekir. Herakleitos'un etkisine girdiği yaşlılık döneminde diyalektik; "seçip ayırt edişe dayalı"; geniş bilgi alanının belit, tanım ve kuramlarını toplama ve bölmeye organize etme işlemlerinden oluşan "keskin görüş"; oluş ve gerçeklikle, benzerlik ve değişmezlikle ilgili zorunlu bilginin hepsinin en doğru olanı; verili bilgilerin niteliği hakkında bilinçlilik kazandıran yürüyüştür. Kendi görüşünü saptamak için karşıtlar yöntemini uygular, nesnelere karşıtlarını içlerinde taşıdığını kabul eder, oluş ve değişme kavramlarını kullanır. Çelişmenin, ruhu iç düşünmeye yönlendirdiğini ileri sürer.

1.2.2.3. Aristoteles

Aristoteles (MÖ 384-322), sistem kuran bir filozoftur. Öğretmeni Platon'u yinelemek yerine, onun görüşlerine aykırı olan farklı görüş ve kuramlar ortaya atmıştır. Birçok bilimin ve mantığın kurucusudur; *Fizik* adlı kitap derlemesi bilimlerle, *Organon* adlı kitap derlemesi mantıkla ilgilidir. Laertios, Aristoteles'in çok sayıda kitap yazdığını belirttiikten sonra, görüşlerini şöyle özetler:

Felsefe, kuramsal ve uygulamalı olmak üzere iki bölümdür; uygulamalı felsefe ahlak ve politika alanlarını kapsar; politika da kabaca topluma ve aileye ilişkin diye tanımlanır; kuramsal felsefenin bölümleri fizik ve mantıktır; mantık kendi başına bir bilim değil, öteki bilim dallarının temel aracıdır. Aristoteles buna da ikna ve doğruluk olmak üzere açıkça iki amaç saptamıştır. Bunların her biri için de iki olanaktan yararlanmıştır: ikna için eytişim (diyalektik) ve hitabet [retorik, söylev], doğruluk için de çözümlenme ve felsefe; Aristoteles buluş, yargı ve kullanım alanlarında hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır (Laertios, 2013: 219).

Aristoteles, varlığın sayısız özelliklerini, on kategoride toplar: 1. töz, 2. nicelik, 3. nitelik, 4. bağıntı, 5. zaman, 6. yer, 7. durum, 8. sahip olma, 9. edim, 10. edilgi. Birinci kategori yani töz, tüm değişmelere ve oluşa karşı, varlığın değişmeyen ama değişmeyi olanaklı kılan özüdür, temeldir. Öteki dokuz kategori, varlıkla ilintili olan, varlığın sınırsız özelliklerini gruplar içerisinde toparlayan ilineklendir ve varlığın devinim ve değişme içindeki tüm özelliklerinin kavranmasını sağlarlar. Doğada varolanların gerçekliğini kabul ederek deneyime öncelik verse de, Aristoteles'in töz

kavramlaştırmasına bakıldığında akılcı olduğu görülür. Akılcılığı; dil, düşünce ve gerçeklik arasında tam bir bağdaşma ya da eşbiçimlilik öngörmesiyle de belirgindir (Küçükalp ve Cevizci, 2010: 68). Aristoteles varlığın devinim ve değişmesini görür; ona göre, kendi kendine devinme ya da devinmeme yüklemi bir ilintidir. Bunu şöyle ifade eder: “Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki hareket eden şey özün değil, daha ziyade tesir eden veya tesiri duyan bir şeyi ifade ediyor. Ak için de bu böyledir. Çünkü o, karın özünü değil, onun herhangi bir niteliğini ifade eder. Bundan çıkan netice bu iki terimden hiçbirisinin öz yönünden tasdik edilmediğidir.” (Aristoteles, 2000: 67). *Metafizik* adlı yaşlılık dönemi kitaplarının derlemesinde, Herakleitos'u ve onun izleyicisi olarak gördüğü olgunluk ve yaşlılık dönemi Platon'unu epey eleştirir ve hesaplaşır (Aristoteles, 2010: 202, 220, 231, 457, 461, 474, 540, 580, vb.).

Aristoteles, Elealı Parmenides ile Zenon'un ve belki başka filozofların, henüz adı konmamış olan mantıkla ilgili olarak ortaya koydukları dağınık bilgi ve sorunları irdeleyip işleyerek, mantığı bir sistem durumuna getirir. Daha sonra *Organon* (Araç) adı altında toplanan ve gençlik döneminde yazdığı altı kitapta,⁹ “mantık” terimini kullanmadan, mantık ilkelerini saptar. Aristoteles, düşüncenin kategorileriyle varlığın kategorilerinin özdeş olduğunu kabul eder. Bu kabulden, bir dış öğeye başvurmadan, yalnızca varlık üzerinde düşünerek varlığın değişik biçimlerinin bilgisine ulaşabileceği sonucu çıkar. Bu düşünmenin aracı ise mantıktır. Aristoteles'e göre, doğru akıl yürütmenin kuralları, eşzamanda mantığın ilkeleridir (Küçükalp ve Cevizci, 2010: 68).

Aristoteles, “diyalektik” terimini kullanan filozoflardandır. Peters, Aristoteles'in diyalektik anlayışını şöyle değerlendirir:

Aristoteles, dialektiğe Platon'un *Politeia*'sında verilen merkezi ontolojik rolü bir kenara koyar; bunun yerine, Aristoteles, zihnin kanıtlamada (*apodeixis*) doruğuna varan işlemleriyle ilgilenir. Dialektik tam kanıtlama değildir (*Anal. prot.* 1, 24a-b; *Top.* 1, 100a-b), çünkü o doğru ve birincil olan ilk öncüllerden değil, fakat çoğunluk

⁹ *Kategoriler, Yorum Üzerine (Önermeler), Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler, Sofistik Çürütmeler Üzerine.*

ya da bilge tarafından kabul edilen kanılardan (*endoksa*) yola çıkar. Bu ayrımın taşıdığı ironi, hiç kuşkusuz, “dialektik” diye tanımladığı şeyin ikide birde Aristoteles’in kendi usulü de olmasıdır (bkz. *Éndokson*). Fakat bir teorisyen, bir temaşacı olarak Aristoteles dialektiği pek sevmez (karş. *Peri psûkh.* ı, 403a; *Top.* 105b) ve *Prote phil.* 987b’de, dialektiğin ya da daha doğrusu düşünceyi ve gerçekliği birbirine karıştırmanın Platon’un getirdiği bir yıkım olmuş olabileceğini sezdirir (Peters, 2004: 67).

Aristoteles, *Topikler*’de kendi diyalektik anlayışını, çok sayıda örnekle anlatır. Kitabın başında amacını belirtir: “(...) olası öncülerden hareket ederek, ortaya atılan her mesele üzerinde bir delil serdetme imkânını verecek bir metot bulmaktan ve bir delil ileri sürdüğümüz zaman kendimizin buna zıt olacak bir şey söylemekliğimizi menetmekten ibarettir.” (Aristoteles, 2000: 11). Aristoteles’te diyalektiğin anlamı tartışma sanatıdır; uzun akıl yürütmeleri izleyemeyen kalabalığı göz önünde tutar ve dolaysız doğru gibi görünüşle ilgilenir; “sorguların tertip edilmesinden itibaren bu, diyalektikçinin öz işidir: çünkü bütün bunlar için, mesele hasım ile münasebetlerdir.” (Aristoteles, 2000: 159). Mantiğin kullandığı tümdengelimsel apodiktik tasım, “(...) doğru ve ilk olan öncüllerden veya kendilerinden edindiğimiz bilginin (gnosis) kendisinin de kaynağı ilk ve doğru olan öncüllerde bulunan öncüllerden hareket ettiği zaman bu bir ispat’tır”. Oysa insanların çoğunun sanıları olasıdır. “Olası öncüllerden netice çıkaran kıyas ise diyalektik’tir.” (Aristoteles, 2000: 11). Mantıksal ve diyalektik tasımlar arasındaki bir fark da konu ve gereçlerdedir. Diyalektik tasımın konu ve gereçleri; çelişme sorusu (böyle mi değil mi?), sav (tanım ya da varsayım), genel kanıdır (Aristoteles, 2000: 13). Öncüller, kitapta “ortak yerler”¹⁰ adı altında sergilenir. Diyalektik tasım tümevarım yöntemini kullanır ve ancak öngörü sağlar. Çünkü bütünsel tümevarım yapılamaz, kısmi tümevarım ise doğru gibi görünene (kanıya) ulaşır. Bu nedenle, çeşitli durumlardan çıkarılmış ve doğrulukları denetlenmiş kabullerden kalkmak gerekir. Bu işi yapmak için gerekli araç diyalektiktir. Diyalektik,

¹⁰ Değişik konuları ele alan akıl yürütmelerin kendisinde birbirleriyle birleştikleri yer ya da çeşitli konularda yararlanılan kanıtların bağlanabilecekleri genel başlıklar. Ortak yerlerin sayısı 337’dir; 103’ü iline, 84’ü tanım, 81’i cins, 69’u ayırmadır.

duyu verilerine dayanan bir genel önermenin, doğru gibi görünüşünün kanıtlanması ve bu önermeyle ilintili kanıların eleştirilmesidir. Genel bir uzlaşmayı ya da herkesin uzlaşmasını, en azından uzmanların uzlaşmasını gerektirir (Aristoteles, 2010: 197).¹¹ Diyalektiğin, bilimin oluşumunda, ilkelerin saptanmasında önemli görevi vardır. Ancak geometri ve astronomi gibi bilim alanlarındaki araştırmalarda, mantığın kanıtlamaya gerek duyulmayan kesin ilkelerinin kullanılmasını önerir. Diyalektik ise, daha az özelleşmiş alanlarda, bilimlerdeki yanlışları göstermede kullanılır (Aristoteles, 2010: 114-115). Kuçuradi'ye göre Aristoteles'in diyalektiği şöyledir:

Aristoteles'te de "dialektik" bir "metot"tur; ne var ki, bu kez bu metot, bir akıl yürütme metodu, düşünmenin yürüdüğü yol olarak karşımıza çıkar. Akıl yürütmenin amacına göre o, ya a) bir temellendirme metodu ya da b) bir yoklama metodu (1) dur. Bunu başarılı yapabilen için dialektik, bir ustalık (2) tır. Bu akıl yürütmenin ve ustalığın koşullarının bilgisi ise, bir çeşit metodoloji (3) meydana getirir (Kuçuradi, 2010: 103).

Özetlersek, Aristoteles'te mantık ilkeleri ve kategoriler, yalnızca zihin etkinliğinin şemaları değildir, onların ontolojik özelliği vardır. Aristoteles, Platon'dan ayrılarak Zenon-Sokrates çizgisinin diyalektik anlayışını temel alır ve onu geliştirir. Onun için diyalektik, yalnızca bir probleme "evet" ya da "hayır"la yanıt verme ve akla uygun görünen kanılar ve öncüllerden kalkarak akıl yürütme sanatıdır. Dış görünüşü diyalogdur (*dialegesthai*). Yanıtlar yalnızca güçlükten kurtulmaya ve çelişkidenden kaçınmaya yarar ve elde edilen sonuç, gerçek bilgi değil kanıdır (sanı).

1.2.2.4. Geç Antikçağ

Aristoteles'ten sonraki dönemde, Yunan dünyasının çok karışıklık yaşamasının etkisiyle, felsefe okulları dış olaylara kapılarını kapar; ahlak konusuyla ilgilenmeye başlar. Bu dönemin filozoflarından Epikuros (MÖ 341-270), materyalist bir ontolojiyi temel alır ve felsefeyi mantık, fizik ve ahlak başlıklarıyla üçe ayırır. Laertios, onun mantık ve diyalektiğe ilişkin görüşlerini şöyle özetler:

¹¹ Yaşlılık döneminde Platon'da da, diyalektiğin ilkedenden değil varsayımdan kalktığını anımsayalım. Ama onda diyalektik keskin görüşe ulaşır, Aristoteles'te ise kanıya.

Mantık, felsefe çalışmasına giriş yöntemlerini içerir ve 'Kanon' başlıklı tek bir eser içinde toplanmıştır (...) Ama mantığı genellikle fizikle birlikte ele alırlar; mantığa ölçüt ve ilke bilimi ya da felsefenin temel bölümü derler; (...) Diyalektiği gereksiz diye reddederler; çünkü fizikçilerin olaylarla ilgili genel terimler kullanması yeterlidir (Laertios, 2013: 483)

Epikuros; Leukippos ile Demokritos'un atomculuğunu canlandırır, atomların aldıkları yoldan kendiliğinden (iç koşullanmayla) saptıklarını ileri sürer. Duyumlar, nesnel gerçeklikten geldiği için doğrudur, ancak yorumlama yanlışları yapılabilir (Rosenthal ve Yudin, 1972: 138). Hilav'a göre, Epikuros diyalektiği ahlaki davranışın hizmetine sokar. Ona göre her doğru eylemin zorunlu koşulu hakikatin bilinmesidir. Diyalektik, hakikati ve bilginin üç yasasını (duyum, tasarım ve duyguyu) bilmeye yönelmiştir (Hilav, 1997: 51).

Kıbrıslı Zenon'un (MÖ 334-262) kurduğu Stoa Okulu için, evrenin iki ilkesinden biri olan edilgin ilke, niteliği olmayan töz, yani maddedir; etkin ilke ise tözün içindeki neden, yani Tanrıdır. Töz içindeki Tanrı tektir: akıl, kader ve Zeus, vb. diye de adlandırılır (Laertios, 2013: 345-346). "Gene Apollondoros'a göre madde değişime uğrayabilir; çünkü değişmez olsaydı, ondan hiçbir şey oluşmazdı: Buradan maddede bölünmenin sonsuz kadar olduğu öğretisi çıkıyor." (Laertios, 2013: 352). Stoacılar, *logos* teriminden türeterek *logike*¹² adını verdikleri mantığı, dilbilgisi ve retorikle yakından ilişkili olarak görmüşlerdir. Aristoteles'in mantığından, kendilerinin düşüncenin özyapısına ilişkin görüşlerine uygun olan öğeleri alan Stoacılar, "(...) mantığın ağırlık noktasını kavramdan sözcüklere ve önermelere kaydırmışlardır. Özellikle Chryssippos, mantıksal geçerliliğin temelini dilsel ifadelerin doğruluğu veya yanlışlığı açısından görmek gerektiğini ileri sürmekle, bugünün lojistiğinin (sembolik mantık) de ilk habercilerinden olmuştur." (Özlem, 2011: 397)

Laertios, Stoacıların çok sayıda kitap yazdığını ve bunların çoğunun mantık ile diyalektik üzerine olduğunu belirtir (Laertios, 2013: 324). Mantığa çok önem veren

¹² Logik ['lä-jik] (noun.) 12th century. From Old French *logique* Latin *logica* Ancient Greek *λογική* (*logike*, "logic") *λογικός* (*logikós*, "of or pertaining to speech or reason or reasoning, rational, reasonable") *λόγος* (*logos*, "speech, reason"). Sesli Sözlük, seslisozluk.com.

Stoacılar: “Gerçek mantıkçının her zaman için bilge olduğunu özellikle belirtirler; çünkü fizik alanında olsun, ahlak alanında olsun, her konu ancak mantık alanındaki çalışma sayesinde kavranır (mantık konusunda başka ne demeli?). Sözcüklerin doğruluğu, yasaların insan eylemlerine ilişkin düzenlemeleri (mantık olmadan) anlaşılabilir.” (Laertios, 2013: 329). Stoacılar, “doğru olanın, yanlış olanın ve ne doğru ne yanlış olanın bilgisi” olarak diyalektik, anlam ve dil alanlarıyla ilgilidir. Anlam alanına; imgelem ile bundan çıkan bağımsız bildirim tümceleri, yüklemeler, etken ve edilgen benzer terimler, cins ve türler, sözcükler, mecazlar, tasımlar ve safsatalar girer (Laertios, 2013: 314). Stoacılar açısından diyalektik zorunludur ve öteki özel erdemleri kapsar. Diyalektiğin özgül alanı dildir. Bu alanda yazılı söz, sözün parçaları, dilbilgisi yanlışları, yanlış kullanımlar, şiir dili, iki anlamlı sözcükler, uyumlu sesler, müzik, tanımlar, ayrımlar ve deyiş incelenir (Laertios, 2013: 315). Doğru ile yanlışın ayırt edilmesi, inandırıcı sözle karanlık sözün irdelenmesi, uygun soru sorup yanıtlama ancak diyalektikle olur (Laertios, 2013: 316). Peters Stoacılarla ilişkin şunları yazar:

Stoacılar için dialektik, mantık'a, yani içsel ve dışsal konuşma formlarına ilişkin bir incelemeye indirgenir (D. L. VII, 43; karşı. *logos, onoma*) bununla birlikte onlar bir ve aynı solukta dialektiğin korunaklarını etik'i ve hatta fizik'i de kuşatacak şekilde genişlettiler (*a.g.e.* VII, 46, 83). Bunun sonucu, mantığın artık Peripatetik okul tarafından anlaşıldığı şekilde felsefenin bir âleti (*organon*) olmamasıdır (Peters, 2004: 67)

Roma İmparatorluğu'nun kurulması ile doğu ve batı felsefeleri birleşime doğru gider. Doğu gizemciliği ile Platon idealizmini uzlaştıran Plotinos (MS 205–270), Yeni Platonculuk akımını kurar. Kuçuradi, diyalektiğe önemli yer verdiğini söylediği Plotinos için şunları yazar: “Platon'daki bir bilme olarak dialektikle benzerlik gösteren Plotinos'un bu dialektik kavramında, çok önemli bir fark göze çarpar. Bu da bir yetenek olarak dialektiğin, bir şeyin varlığı veya yokluğu konusunda da karar veren bir yetenek olmasıdır.” (Kuçuradi, 2010: 107). Peters'a göre Plotinos'un diyalektiği şöyledir:

Dialektiğin Platonik anlamda yeniden eski hâline döndürülmesini Plotinos üstlendi (*Enn.* 1, 3). Burada dialektik bir kez daha *Politeia*'daki gibi düşünülür şeylere (bkz. *noesis*) yönelik bilişsel bir yaklaşımdır, fakat artık seçik bir şekilde Stoik tınılar taşır: dialektik, erdeme yönelik bir eğitimidir ve bu yüzden *noeta*'yı [düşünülür şeyleri] içerdiği kadar eylemleri de hedefleri ve amaçları da içerir (Peters, 2004: 68).

Çoktanrıci Yeni Platoncu Porfirios, Jamblikos ve Proklos; Mısır ve Yahudi gizemciliğinden aldıkları bir üçleme kuramı oluşturur (Hançerlioğlu, 1995: 117). Daha sonra birçok diyalektikçi filozof “üçleme”, “üç an”, “üç basamak”, “üç aşama” adıyla bu kuramı kullanır. Proklos'a göre (MS 410-485), her yaratış üç aşamada olur: nedende var olma ya da kalma, nedenden yaratılma ya da ileriye eğilim, nedene dönme ya da tersine eğilim. Ona göre, her çokluk bir birliğin parçasıdır. Birlik durumuna gelen her şey kendi öz varlığından farklılaşır. Ortaya çıkan her yeni şey, türediği şeyden farklıdır. Duyuüstü tanrısal düzenin doruğunda Bir, yani basit birliklerin çokluğunu yaratan İyi vardır. Tüm varlıklar Bir'in parçalanışı ile ortaya çıkar. Bu parçalar ve farklı olanlar, sonunda diyalektik dönüşümle yine Bir'e dönmektedir (Rosenthal ve Yudin, 1972: 380; Hilav, 1997: 52).

Antikçağ felsefesini toplu değerlendirdiğimizde, “diyalektik” teriminin bugünkü içeriğinde bulunan oluş, değişme, karşıtlık gibi olgulara hem Doğu hem Batı Antikçağ felsefesinde yer verildiğini saptıyoruz. Ama bu olgulara yer verenler, “diyalektik” terimini kullanan filozoflar değil, onlardan önce felsefe yapmaya başlayan ilk filozoflar, yani doğa filozoflarıdır. “Diyalektik” terimi Batıda doğmuş ve öncelikle tartışma, sonra da düşünme yöntemi anlamında kullanılmıştır. Buradan Thalheimer'ın da saptadığı sonuca varıyoruz: Antikçağda diyalektiğin gelişmesi iki yönde olmuştur. Birincisi, Herakleitos ve yaşlı Platon'un artzamanlı değişme-çelişki ve düşünme diyalektiği, ikincisi Elealı Zenon ve Aristoteles'in eşzamanlı ilişki-çatışma ve tartışma diyalektiğidir (Thalheimer, 2009: 70). Bir yanda kavramın bugünkü içeriği adsız olarak oluşmaya başlamış (Herakleitos, vb.), öbür yanda adı konmuş (terim oluşmuş) ve farklı içerikle gelişmiştir (Zenon, Aristoteles, vb.). Dahası

iki içerik birbiriyle uzun süre çatışadurmuştur. “Diyalektik” terimini kullanan birçok idealist filozofta geçen öznel nitelikli üç aşama kuramının kaynağı Proklos’tur.

1.3. Yakınçağda Diyalektik

Ortaçağda feodal toplumların gelişme ve bilgi düzeyi, ilkçağın köleci toplum düzeyinden ileri gidememiştir. Din merkezli, teokratik ve dogmatik¹³ felsefe; Avrupa’da bilim ve felsefede duraklamaya, hatta gerilemeye yol açmıştır. Mantık yalnızca Aristoteles’in *Organon*’un satırları olarak görülüp, çok dar ve biçimsel olarak kavranmış ve uygulanmıştır. 11. yüzyılda ortaya çıkan skolastik¹⁴ felsefe, Stoacıların ontolojiden ayrılmış mantık kavrayışıyla geleneksel mantığı düzenler. Mantık, sözlü tartışmaların ve *İncil*’in yorumlanmasının yalın ve biçimsel bir aracına (*organon*) dönüştürülür. Basitleştirilmesi nedeniyle mantık saygınlığını yitirir ve 18. yüzyıla değin filozoflar bu terimi kullanmaktan kaçınır. Skolastik dönemde 12. yüzyılda, Aristoteles’in *Topikler*’i temel alınarak, diyalektiğin öğretilmesini ve uygulanmasını amaçlayan okullar açılır. Tüm bu okulların açılmasında etkili olan filozof Abelardus’dur. Pierre Abelardus (1079-1142), diyalektiği “gerçeğe götüren yol” diye belirleyerek yeniden gündeme getirir. Bu okullarda paradoksal savlar ortaya atılarak tartışılır. Bernard de Clairvaux (1090-1153), yeni diyalektikçilerin amansız karşıtı olur ve Abelardus’u mahkûm ettirir (Libera, 2005: 289-290, 304).

İslam dünyası 9. yüzyıldan başlayarak bilim ve felsefede altın çağını yaşarken; Batı ancak 15-16. yüzyılda Rönesans, 16-17. yüzyılda Reform devinimlerini yaşar. Ardından Yeniçağda insan bilgisi ve bilim gelişir. Skolastik görüşün ufkuna sığmayan, eski kitaplarda yazmayan bir sürü yeni şey ve sorun ortaya çıkar. Bilimsel

¹³ Dogma: Doğruluğu sınanmadan benimsenen, bir öğretinin veya ideolojinin temeli yapılan sav, inak, nas. Dogmatik: Deney bilgisini, deneye dayanan kanıtları hiçe sayarak, kanılarını inanç öğretilerinden çıkaran (düşünce biçimi). TDK-Büyük Türkçe Sözlük.

¹⁴ Skola okul, medrese demektir; skolastik, okula ilişkin, medreseci anlamına gelir. Skolastisizm, 400 yıl süren toplumsal kargaşadan sonra, yeni düzen duygusunun oluşmaya başladığı 11. yüzyılda ortaya çıktı, Rönesans’a dek sürdü. Skolastik, Aristoteles felsefesiyle Tanrıyı kanıtlamaya çalışan bir okuldur.

gelişme koşullarında Aristoteles'in özgün mantığı öne çıkar ama yeterli olmaz. Yeni bir mantık anlayışı ve araştırma yöntemi gerekli olur. Francis Bacon, Hobbes, Locke, Descartes, Spinoza, Leibniz ve Kant mantıkla ilgilenir. Francis Bacon, *Novum Organon* ile tümevarım mantığını oluşturur. Nikolaus Cusanus ve Bruno'da Aristotelesçi diyalektik öğelere rastlanır (Rosenthal ve Yudin,1972: 113). 17. yüzyılda Descartes'in çömezleri Antoine Arnauld ile Pierre Nicole gibi düşünürler, Port-Royal Manastırı'nda yeni bir mantık geliştirir: metodoloji (yöntembilim).¹⁵ Jacob Böhme (1575-1624), dünyanın ve şeylerin gerçekliği üzerine, Hıristiyanlıktan, astrolojiden ve simyadan esinli manzum bir simge ve imge dili içinde diyalektik birtakım seziler ortaya koyar ve çelişki ilkesini felsefesinin temel taşı yapar. Tanrı ile doğanın bir olduğunu ileri sürer. Tanrı; başlangıç, öz ve erektir; dünyayı yaratarak kendi karşıtını ortaya koymuştur. Tanrı dâhil hiçbir şey kendi karşıtı olmadan ortaya çıkamaz. Kaynağını Tanrıda bulan kötülük, iyiliğin ortaya çıkabilmesi için vardır. Her şey hem olumlama hem de olumsuzlamadır. Böhme, Hegel ve Schelling'i etkiler (Rosenthal ve Yudin,1972: 69; Hilav, 1997: 67).

Yeniçağa değin ontoloji felsefenin temel dalı olmuştur. Hatta Aristoteles'te varlık yasaları, mantığın yani düşünmenin de ilkeleri olarak ele alınmış, logos ile *ontos* arasında upuygunluk bulunmuştur. Yeniçağdan başlayarak, epistemoloji felsefenin temel dalı olur. Yeniçağ filozoflarını önceki deneyimci ve akılcı filozoflardan ayıran yön, "deneyimi ve akılı sadece *öznenin* sahip olduğu olanaklar olarak düşünmeleri ve bu durumda varolanlarla akıl ve zihin arasında bir upuygunluk fikrini reddetmeleridir" (Özlem, 2011: 57). Yakınçağda yeni mantık arayışı sürer; Kant, yanılısamların diyalektik mantığını kurar. Kant ile başlayan eğilim, Hegel ve Marx ile iyice belirginleşir ve diyalektik, İlkçağdakinden çok gelişmiş biçimde yeniden doğar. Bu altbölümde Kant, Fichte, Schelling, Hegel ve Marx'ın görüşlerini ele alacağız.

¹⁵ Metodoloji (yöntembilim), birçok kaynakta "özel mantık", "uygulama mantığı" diye adlandırılır.

1.3.1. Kant

Immanuel Kant (1724-1804), yalnızca Almanya felsefesini değil, dünya felsefesini de etkileyen bir filozoftur. Antikçağdan kendi çağına dek gelen, doğa ötesinde bulunan ve metafiziğin ele aldığı konulardaki (ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı, özgürlük) tartışmalara son vermeyi amaçlamıştır. Kant'ın ikinci amacı, insan bilgisinin sınırlarını çizmektir. Temel sorun olarak şunu saptar: anlama yetisi ve akıl, deneyimle neyi bilebilir ve deneyimden bağımsız olarak neyi bilebilir, nereye kadar bilebilir? Kant'ın epistemolojisi, bir benzetmeyle anlatırsak, özneyi (Beni, zihni) bir kapalı kutu olarak görür. Dışarıdan beş duyu aracılığıyla birtakım uyarılar gelir, bu kapalı kutu içinde tepkiler oluşturur. Tepkiler, önce görü yetisi kalıpları olan uzam ile zamanda işlenir; sonra anlama yetisi kategorilerinin işleminden geçer ve bilgi oluşur. Dolayısıyla Kant'a göre, dışımızda olan bir şeyi değil, "Ben"de oluşan tepkiyi ölçeriz, gerçekte zihnin (kapalı kutunun) dışında neler olduğunu asla bilemeyiz.

Kant, dönemindeki mantık anlayışlarını yeterli bulmaz ve Aristoteles'e döner. Aristoteles'e göre düşünme edimi, varolanlarla girmiş olduğu bilgi ilişkisini kategoriler aracılığıyla yürütür; Kant'ın anladığı anlamda mantık da böyledir. Aristoteles, akıl yürütmenin biçimlerini eşzamanda varlığa ait olan gerçeklikler olarak kavramıştır, ancak Kant bu görüşte değildir. "Kant, Aristoteles'te belirli çeşitten bilgileri (bir "tez") temellendirme metodunun, varolmayı temellendirmeye ve belirli türden bir bilgi için "doğru mu, yanlış mı?" sorusunun, bir "var mı, yok mu?" sorusuna dönüştüğünü görmemizi sağlar." (Kuçuradi, 2000: 108). Kant, mantığın gerçeklikle ilişkisini kesip yalnızca düşünmenin biçimiyle ilgilenmesini isteyen anlayış ile varlığı mantığın taşıyıcısı olarak gören anlayış arasında kalır. Bir yanda düşünmenin bilimi olarak görülen mantığı yetersiz olarak, öbür yanda mantığı aşarak gerçeklikle ilişki kurma çabasındaki metafiziği temelsiz olarak görmektedir. Mantığı, epistemolojinin bir alt dalı olarak ele alan Kant, zihnin kuramsal ediminin ve

sentetik *a priori*¹⁶ yargılar üretmesinin kurallarını belirleyen özel mantığı gerekli görür. Bu mantığın görevi insan bilgisine sınır çizmek ve iç kısıtlamaları bulmaktır.

Kant, anlama yetisinin belli bir nesneyle ilgili olarak doğru düşünmesinin kurallarına “tikel mantık” adını verir. Bu mantık, bilimlerin aracıdır. “Saltık olarak zorunlu düşünme kuralları”na ise “genel mantık” adını verir ve iki dala ayırır: A- Arı¹⁷ genel mantık: Anlama yetisi edimini, deneyimden gelen tüm etkilerden yalıtarak inceler, konusu yalnızca *a priori* ilkelerdir; anlama yetisinin biçimsel kurallarını belirler. B- Uygulamalı genel mantık: Anlama yetisi edimini, deneyimden gelen etkiler altında inceler ve biçimsel kurallarına yönelir; nesneleredeki ayrımı göz önüne almadığı ölçüde geneldir (Kant, 2010: 108-110). Kant, arı genel mantığı ikiye ayırır: 1- Analitik genel mantık: Anlama yetisinin edimini biçimsel öğelerine ayırıp, bilgiyi değerlendirmelerinin ilkeleri olarak sergiler. Ancak mantığa uygun bilgi ile nesnesi arasında çelişki bulunabilir. 2- Diyalektik genel mantık: Kant, aklın, genel mantığı, nesneye (kendinde-şeye) ilişkin bilgileri elde etmenin bir aracıymış gibi kötüye kullanabildiğini; yetke olmadığı sentetik *a posteriori*¹⁸ bilgiler alanında, bütünlük kurmaya girişebildiğini ileri sürer. Akıl, bilginin içeriği üzerine bir şey söyleyemeyen genel mantığı bilgiyi genişletme aracı olarak kullanırsa, bir yanılsama ortaya çıkar. Kant’ın “eytişim” adını verdiği bu yanılsamanın eleştirisini diyalektik mantık yapar¹⁹ (Kant, 2010: 114-115).

Kant’ın kurduğu transandantal mantığın görevi, akıl ile nesne arasındaki ilişkinin sınırlarını saptamaktır. Kant’a göre bu görev, deneyim sonrası üretilmiş bilgiyle değil, deneyim öncesi koşulların bilgisiyle başarılabilir. Bu mantık; tüm deneyimsel bilgileri dışlar, yalnızca arı düşünmenin kurallarını kapsar, nesnelere

¹⁶ Bilgimizin ya da kavramlarımızın başka kavramlarla ilişkilenecek bir birleşime gittiği yargılara “sentetik yargılar” denir. *a priori*, önsel; deneyden önce bilinen; zorunlu, nesnel, genel geçer, evrensel.

¹⁷ Arı: saf, deneyimden bağımsız, deneyimden bir şey almayan.

¹⁸ *a posteriori*, sonsal: deney sonucu ortaya çıkan (bilgi).

¹⁹ Kant, “*dialektisch*” terimi ile “*dialektik*” terimini farklı bağlamda kullanıyor, tıpkı “*transzendent*: aşkın” ile “*transzendental*: olanağının koşulu” terimleri gibi. “*Dialektisch*” usun düştüğü yanılsama anlamına geliyor, “*dialektik*” ise bu yanılsamayı ortaya çıkaran mantık anlamına. Bu yüzden çevirilerde “*dialektisch*” karşılığı olarak “eytişim, eytişimsel”, “*dialektik*” karşılığı olarak “diyalektik” veriliyor.

bağımsız olarak nesnelere ilişkin bilgilerimizin kökenini ele alır, anlama yetisi ve aklın yasalarıyla *a priori* nesnelere ilişkileri ölçüsünde ilgilenir. Transandantal bilgi, belli tasarımların yalnızca *a priori* olarak uygulanabilir olduğu bilgisidir (örneğin uzam ve zaman formları). Transandantal-deneyimsel ayırımı, yalnızca bilgilerle ilgilidir, nesnelere hiç ilgisi yoktur (Kant, 2010: 111-112). Kant, bu mantığı da ikiye ayırır: 1- Transandantal analitik mantık; onlarsız hiçbir nesnenin düşünülmemeyeceği ilkeleri, arı anlama yetisinde bulunduğunu iddia ettiği öğeleri (kategorileri), yani *a priori*, bilgileri ele alır. Anlama yetisi öğelerini, dört ana başlık altında üçlü dizilimle on iki kategori olarak belirler.²⁰ I- Nicelik: Birlik (ölçü), Çokluk (büyüklük), Bütünlük (tümlük). II- Nitelik: Gerçeklik (olgusalılık), Olumsuzlama (yokluk), Sınırlılık (kısıtlama). III- İlişki: Töz (ve ilineksel), Nedensellik (ve bağımlılık), Birliktelik (etken edilgen karşılıklılığı, etkileşim). IV- Kiplik: Olanak (ve olanaksızlık), Varoluş (ve var olmayış), Zorunluluk (ve olumsuzluk) (Kant, 2010: 128). Anlama yetisi, dış dünyadan (görünümlerden) gelen ve görü formlarından (uzam, zaman) geçen deneyimsel etkiler ve kendisinde bulunan bu on iki kategori ile bilgiyi oluşturur. Bilgi, görünümlerle ilişkiyi dolayısıyla doğruluğu yitirirse, bu mantıkla çelişir. 2- Transandantal diyalektik mantık: Kant'a göre kendinde-şeyler bize verilmiş değildir; ancak kuramsal akıl sınırlarını aşarak, onların görünümlerinden gelen uyarıların bizde oluşturduğu tepkilere "kendinde-şey" işlemi yapabilir. Bu işlem, rastgele ya da bile bile değil aklın doğal yapısı gereği olur. İşlem sonucu kötücül kullanım ve aşkın yargılar ortaya çıkar. Kant, bu duruma da "eytişim" adını verir. Transandantal diyalektik mantık temelsiz savların aldatıcı görünümlerini ortaya sererek arı anlama yetisini korumaya çalışır; eytişimsel edimlerden kurtulmanın yolunu göstermez; eytişimi eleştirerek kuramsal akla sınır çizer (Kant, 2010: 116-117).

Eytişimsel çabalarla üç türlü düzmece akıl yürütme ortaya çıkar. A- Paralojiler (bozuk vargılar): "Düşünüyorum (öyleyse varım)" tasımından kalkarak, hakkında bir

²⁰ Kant, dörtlemeyi ve her biri üç kavramlı olan dördümlü kategoriyi çok kullanır. Örneğin dört bozuk vargi (paraloji), dört çatışkı (antinomi) vardır.

şey bilmediğimiz “ben”e ilişkin dört transandantal paraloji çıkarırız. Ben; a- bir tözdür, b- yalındır, c- kişiliği özdeştir deriz ve d- dış ilişkide görünüşleri nesnelere yerine koyarız (Kant, 2010: 368, 375, 377, 384, 388). B- Antinomiler (çatışkılar): Kant’ın öğretisinde, görünürde dogmatik olan bilgilerin çatışmasını, yani bir önermeye hem evet hem de hayır deme durumunu anlatır. Sav-karşısav biçiminde dört antinomi vardır: a- Sav: Evrenin zamanda bir başlangıcı, uzayda bir sınırı vardır. Karşısav: Hayır yoktur, başlangıçsız ve sınırsızdır. b- Sav: Evrendeki bileşik tözler yalın parçalardan oluşur. Karşısav: Hayır oluşmaz, çünkü yalın parçalar yoktur. c- Evrendeki her şey doğa yasalarına göre olmaz, özgürlük vardır. Karşısav: Hayır, hiçbir özgürlük yoktur, her şey yalnızca doğa yasalarına göre olur. d- Sav: Evrenin, parçası ve sonucu olduğu bir varlık vardır. Karşısav: Hayır saltık zorunlu hiçbir varlık yoktur (Kant, 2010: 369, 448, 454, 462, 470). C- Arı aklın idealleri: İdealarımaya göre bilmediğim şeylerden, idealarımaya oranla daha az bildiğim tüm varlıkları çıkarsarım. Bunlar ruhun ölümsüzlüğü, evrenin başlangıcı ve en yüksek varlıktır (Tanrı). Kant, Tanrının varoluşunun ontoloji, evrenbilim, fizik ve tanrıbilim açısından olanaksız olduğunu ileri sürer (Kant, 2010: 369, 569, 577, 590).

Sonuç olarak, Kant akıl ve anlama yetisini ayrı varolanlar gibi ele alabildiği gibi; iki Ben ya da teorik ve pratik diye iki akıl varmış gibi de yapabilmektedir. Bu bölünme nedeniyle, Kant alt dallarıyla birlikte birçok mantık oluşturur. Örneğin bir Ben görünüşlerle ilgili olarak genel mantığı kullanırken, öbür ben düşünme dünyasında transandantal diyalektik mantığı uygular. Kant’ın ağırlık verdiği, transandantal mantıklardır. Kanımızca, Kant’ın diyalektiği keyfilikten uzaklaştırıp bir ana bölüm olarak mantığa katması önemlidir. Kant’ta diyalektik aklın zorunlu edimidir, dolayısıyla kısıtlı durumdadır. “Diyalektik” terimini daha çok “yanılsamanın mantığı” kapsamında ve transandantal özelliğiyle kullanır. Transandantal diyalektik, düşünsel alandaki eşzamanlı ilişki-çatışma diyalektiğinin devamı, yeni bir aşamasıdır. Kant’ın antinomiler öğretisi, sonraki idealist diyalektiğe temel olur. Örneğin Hegel, antinomileri diyalektiğin asal itici gücü olarak görür.

1.3.2. Fichte

Johnn Gottlieb Fichte (1762-1814), Kant'ın öğrencisi olan ve onun felsefesinden yola çıkan, sonra ise onu eleştiren bir öznel idealist filozoftur (yaşamının sonlarında nesnel idealizme eğilim göstermiştir). Pratik olanın kuramsal olana önceliği, "ben" bilincinin doğası ve gelişimi, öteki kişinin keşfi, hukukla ahlâkın birbirinden ayrılması ve benzeri pek çok konuda ilk diye nitelenebilecek felsefi araştırmalar yapar ve Alman idealizminin gündemini belirler. Kant gibi Fichte de, ahlak yasasının özgür olduğumuzu gösterdiği görüşündedir. Ona göre özgürlük, insanın temel bir özelliğidir.

Cevizci'ye göre Fichte, düşünme yasalarını, anlama yetisi kategorilerini, sezginin zaman ve uzam formlarını, temellerini açıklığa kavuşturmadan ele alıp tartıştığını söyleyerek Kant'ı eleştirmeye başlar. Ona göre, Kant bir bütün olarak felsefesini temellendirmemiştir, temel tutarsızlığı "kendinde-şey" kavramındadır. Kant, kendinde-şeyin var olduğunu, ama onun hakkında hiçbir şey bilemeyeceğimizi ileri sürer. Oysa bir nesnenin var olduğunu, dahası duyumun nedeni olduğunu söylemek, onun hakkında az da olsa bilgimizin bulunduğu anlamına gelir. Ayrıca, hakkında hiçbir şey bilmediğimiz şeyin bilincinde olduğunu söylemek, düşünülemez olanı düşünmek demektir. Fichte, kendinde-şeyin var olmadığını, dünyanın Mutlak Ben, yani dev bir özne olduğunu savunur (Cevizci, 2010: 484-85). Kant'ın insani Ben kavramı yerine Fichte'nin oluşturduğu belirlenimi olmayan Mutlak Ben kavramı, "genel olarak bilinç" ya da "transandantal ben"dir. Etkinlik ve eylem olan transandantal ben, öznel dünyalarımızı aşır, tüm insanlar için geçerli olan, nesnel bir dünya temsili sağlar (Cevizci, 2010: 487)

Ilyenkov, Fichte'nin Kant felsefesinde her insanda birbiriyle tartışan iki ayrı "ben" olduğunu ileri sürdüğünü yazar. Bunlar deneyimde ve gerçek yaşamda birleşseler de, aralarında bozuk vargıların, çatışkılarının yol açtığı çatlaklar olması kaçınılmazdır. Kant, "ben"i (düşünmenin öznesini) de kendinde-şey olarak görür. Fichte bu durumdan, "ben" kavramının çelişkili ve baştan anlamsızlaştırılmış olduğu

görüşüne ulaşır. Bu nedenle “ben”in belirlenimleri üzerine düşünmeye ilişkin bir mantık yaratmaya çalışıldığında, çelişki yüklü olacak ve çökecek, hiçbir ilkesinin bağlayıcı gücü olmayacaktır. Kant’ta dış dünya ile düşünce dünyası birbirinden koparılmıştır. Aslında dış dünya, Mutlak Benin kendisinden dışarı yansıttığı bir tasarımdır. Bu nedenle, kavramı belirleme ile nesneyi belirleme özdeş edimlerdir. Fichte’ye göre, kavramla nesne arasındaki özdeşlik ilkesinin yadsınması, eşzamanda mantığın özdeşlik ilkesinin yadsınması demektir. Mantık, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerini her tür düşüncenin doğruluğunun mutlak koşulu olarak değerlendiriyorsa, bu ilkeleri düşüncenin kendisinin anlaşılmasına ve kavramın belirlenimlerine de uygulamalıdır. Mantıksal biçimler, herhangi bir bireyin deneyimsel bilincinde değil, genel akılsal bilinç içinde oluşturulmuş, düşünceye sahip bir varlığın etkinliğinin zorunlu ve evrensel şemalarıdır (İlyenkov, 2009: 91-93). Antinomileri geçici durumlar olarak gören Fichte diyalektiği, kendisine karşıt olan ilkeyi de kapsayan, onu belirli biçimde yorumlayan ve kendi tikel ve türetilmiş ilkesine dönüştüren tek bilim kuramına katar (İlyenkov, 2009: 90). Fichte’ye göre çelişkiler sistem dışında uzlaşmamış biçimde bulunur ve birbirilerini yadsır. Çelişkilerin bireşim sonucu ortadan kalkmasıyla sistem oluşur (İlyenkov, 2009: 96).

Cevizci, Fichte’de, kimi diyalektikçinin temel kuramı olan üç aşama üzerinde durur: sav, karşısav, bireşim. Fichte’nin Bilim kuramının (*Wissenschaftslehre*) başlangıç ilkesi, Benin kendisinde bulunan karşıtlıktır, birbirinden yalıtılmış iki Ben değil. Sav, “Ben benim”. Ben kendini belirli biçimde ortaya koyabilmek ve sınırsız etkinlik elde edebilmek için karşısavını yani Ben-olmayanı yaratarak karşısına dikilir. Bireşim, Benin içinde bulunan Ben-olmayanın, Beni (bilinci) sınırlamasıdır. Devinim ve dönüşüm, bu çelişkinin hızına uygun olarak gerçekleşir. Bu yüzden, Benin ne olduğu konusunda düşünürken varılacak en son önerme, Descartes’te olduğu gibi “düşünüyorum” değil, “eylemde bulunuyorum” olmak durumundadır. Aslında Fichte’de Ben-olmayan hayal gücünün bir ürünüdür ve Ben karşısında eşit bir yeri yoktur (Cevizci, 2010: 487; Hilav, 1997: 76-84). Fichte’ye göre insan bilgisi,

karşıtlıklardan geçerek ilerleyen üç adımlı bir edimle oluşur: Bir nesneyi bilmek demek, onu gerçek bir şey olarak görüp kavramak demektir (a, a'dır, özdeşlik ilkesi). İkinci adım, onu başka nesnelerin karşısına koyup, onlardan ayırmaktır (a, a-olmayan değildir, çelişmezlik ilkesi). Üçüncü adım, a ile a-olmayanı içine alan daha yüksek bir birleşimdir, kavram içinde sınırlanır (Cevizci, 2010: 488). Fichte tarihin diyalektik bir gelişme (üç aşama) sergilediğini öne sürer. Tarih, her ikisi de öteki olmadan gelişemeyen iki ırkın ortaya çıkışıyla başladı: biri inancı temele alan düzen soyu, öbürü anlamaya dayalı özgürlük soyu. Başka deyişle, tarih birbirine yasa ve özgürlük olarak bağlanmış inanç ve anlama ilkelerinin etkileşimi sayesinde ortaya çıkar. İnanç, anlamının temel formlarını alıp sağlam bir kavrayış düzeyine yükselir; anlama da inancın içeriğini yüklediği bir birleşime doğru ilerler. Özgür ırk düzen ırkından yasaya saygıyı öğrenir; düzen ırkı ise özgür ırktan özgürlüğü (Cevizci, 2010: 494). Bülent Akdağ'a göre, Fichte diyalektiği "Ben varsam dış dünya vardır" savını kanıtlamak için kullanır. İnsanın, içindeki özgürlüğü diyalektik düşünce ile bulabileceğini, önemli olanın özgürlüğü olanaklı kılmak olduğunu dile getirir. İnsan beninin Mutlak Benden pay alarak kendi üzerine düşünmeye başlamasıyla diyalektik zaman işlemeye başlar. Bu başlangıç, sav aşamasıdır; karşısav ise doğadır. Ben ile doğa birbirini sınırlar. Ancak doğayı belirleyen Bendir, Benin egemenliği söz konusudur. Ben, bu etkinliğin birleşimiyle özgürlüğe ulaşır (Akdağ, 2008).

Kanımızca, Fichte'nin, Kant'ta akla içkin edimle kısıtlı olan diyalektiği, bilincin tarihsel devinimi olarak genişletmesi önemlidir. Antinomileri çözmek için de diyalektikten yararlanır. Fichte, üç aşama kuramını kullanır ve Kant gibi düşünsel çatışmalar üzerinde duran eşzamanlı bir diyalektik anlayışa sahiptir, ama felsefesinde diyalektiğin önemli yer tuttuğu söylenemez.

1.3.3. Schelling

Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775-1854), Fichte'ten yoğun olarak etkilenir. Fichte gibi, Kant'ın izinden gider, özne-nesne kutuplaşmasının yalnızca

insanın bilincinde olduğunu söyler. Ama Fichte'den farklı olarak dış dünyanın gerçekliğini kabul ederek nesnel idealizmi seçer. Kant'la hesaplaştığı gibi, Fichte'yi de eleştirerek felsefesini oluşturur. Schelling için önemli olan, Mutlak Bendir. O tek gerçek olandır, kendisine ait olan özgürlük altında durur. Bu konuda önce Fichte'nin görüşlerine katılır, sonra yeterli bulmaz. İçine baktığında Benin dibinde insani ve sonsuz bir güç yakalar. Ona göre bu güç, yalnızca Benin dibi değildir, mutlak olandır, tanrısal olanın kendisidir, bütün gerçekliğin temelidir. Felsefe yapan kişi, her şeyi eşzamanda Tanrının bakış açısından görmelidir. Tanrı, her şeyin en içinde etkin olan sonsuz yaşamdır (Weischedel, 1997: 258-262). Schelling, sonra kendi doğa felsefesi ve aşkın felsefe sisteminden nesnel idealizmin yeni biçimi olan özdeşlik felsefesine geçer. Özne-nesne özdeşliği düşünmesinin odağı olurken, zihnin bölünmezliği ve kendisiyle özdeşliği yasasını en yüksek yasa olarak görür. 1810'lardan sonra ise, gizemci mitoloji ve vahiy felsefesine geçer (Frolov, 1991: 415-416). Son yapıtının adı "*Vahiy Felsefes*"dir, "vahyolunan felsefe" anlamına gelir. Vahiyi bir nesne olarak ele alan Schelling için sorun, vahiy kavramının ne anlama geldiğidir; daha açıkçası, Tanrıyı dünyayı özgürce yaratma kararına itenin ne olduğudur (Droit, 2001: 182).

Schelling'e göre, filozof, zihinde dış dünya nesnelere ilişkin tasarımların nasıl oluştuğunu sorduğunda, nesne-tasarım özdeşliği ortadan kalktı; çünkü nesnelere dışımıza koymuş, bizden bağımsız olduklarını kabul etmiş oldu (Schelling, 2006: 75). Oysa nesne ile tasarım arasında neden-sonuç bağlantısı olmalıdır. Nesnelere, tasarımların sonucu olduğu ileri sürülemez; nesnelere neden, tasarımları sonuç olarak kabul etmek gerekir (Schelling, 2006: 76). Ancak Schelling, birkaç neden öncesine giden tek yönlü nedensellik anlayışını yadsır. Tüm varolanların etkileşim içinde bulunduğu organik bütünlük anlayışını savunur. Bütün, parçalarıyla ilişkisi içinde, onların amacıdır; her parça yalnızca bütün içindeki görevi aracılığıyla kavranabilir. Schelling'in özdeşlik felsefesinde, doğa, içinde her şeyin canlı olduğu bir organizmadır. Doğanın canlılığı, özellikle her yerde bulunan kutuplaşmada

(polaritede) görülür: itme-çekme, kuzey-güney kutupları, elektrikte artı-eksi, erkek-dişi, asit-alkali, yerçekimi, vb.. Doğa bu kutuplaşma ortamında, bir aşamadan öbürüne geçerek oluş içinde kendisini gerçekleştirir; birbirini izleyen tüm aşamalar kendisinden önce geleni yadsır, yeni bir niteliği kendi içine alır (İlyenkov, 2009: 109-114). Doğanın bu bilinçsiz ve kesintisiz oluşumu, en yüksek ürün olan tine yöneliktir. Doğa ile tinin birbirlerinin üreticisi oluşu etkileşimde, öncelik doğadadır. Özne ile nesne aynı ilkenin basamaklı gelişiminin ögeleridir, tin doğanın daha yüksek bir gelişim basamağıdır (Schelling, 2006: 83). Bilinçli ruh ise gerilimler, çelişmeler ve çelişmelerin çözülmesi gibi kutuplaşmalar yoluyla kendisini aşarak içindeki potansiyeli olgunluğa erişir. Buna göre gerçeklik, iç içe geçen bu iki evreyi (doğa ve ruhu) kapsar. İki evre ya da alanda özdeş yasalar vardır. Tarih, bütün olarak bakıldığında, Mutlağın sürüp giden, kendini gittikçe açığa vuran belirmesi, doğa ve ruhta Tanrının gerçekleşmesi sürecidir. En sonunda sanat yapıtında doğa ile ruh, zorunluluk ile özgürlük barışa kavuşur (Weischedel, 1997: 258-262).

Schelling; Kantçı mantık anlayışının anlama-anlatma, karşıtları kavramlarda birbirine dönüştürme girişimlerinin önüne aşılmaz engeller çıkardığını ileri sürerek, klasik mantığı yadsır. İlyenkov'a göre, Schelling dünyanın ve bilginin yasalarının ortak olduğunu kabul eder. Böyle olmasaydı, bilgiden, öznel nesnelin uzlaşmasından ve bilginin nesnesiyle uyuşması anlamında doğruluk kavramından söz edemezdik. Ancak bu ortak yasalar katı bağlayıcı kurallar değildir. Schelling'e göre, bir bilgi sistemi, mantık kurallarına bağlı arı kuramsal beceriyle değil, "(...) gerçekliği teorik değil pratik bir beceriyle, algısal değil *üretken, gerçekleyici* beceriyle, *bilgi* üzerinden değil *eylem* üzerinden *kucaklar*." (Schelling'den akt. İlyenkov, 2009: 105). Bu görüşünün etkisini daha sonra Hegel ve Marx'ta görürüz.

Schelling de üç aşama kuramını kullanır: sav: gerçek (doğa), karşısav: İdeal (zihin), bireşim: Mutlak (Hilav, 1997: 84-88). Cevizci'ye göre, Schelling'de düşünmenin hayali olan doğa; sırasıyla madde (sav), form ya da ışık (karşısav) ve organize olmuş maddedir (bireşim). Schelling, duyumdan algıya, algıdan

düşünmeye ve düşünmeden iradeye doğru ilerleyen üç aşamalı bir bilgi kuramı geliştirir. Buna göre önce Ben-olmayanın bilinci duyum olarak yaşanır. Duyumun yaşandığı sınır, dışarıya yönelen öz bilinç ile içeriye doğru akan dış nesnelere ilişkin bilincin karşılaşma yeridir. Burada kişi yerçekiminin, uzam içindeki gerçek dünyanın ve Benin zamandaki kendi etkinliğinin bilincine karşılık gelen yoğunluğun ayırıcına varır. Dış dünyaya ilişkin algıdan düşünme, iç dünya üzerine düşünmeden de irade doğar. Bilgi nesnelere Benin karşılaşması olduğundan, kavramlar nesnelere ayrı bir varoluşa sahip olamaz (Cevizci, 2010: 496).

Özetlersek, Schelling, Fichte'nin bilincin tarihsel devinimiyle genişlettiği diyalektiği, tüm varlığı kuşatacak biçimde doğaya taşır. Onun "tüm varolanların etkileşim içinde bulunduğu organik bütünlük" anlayışı çağdaş diyalektiğin temellerinden biridir. Eşzamanlı idealist diyalektik çizgide özne ile nesnenin kökenlerinin ortak olduğu, bir anlamda ikisinin özdeşliği biçimindeki görüşü, Hegel'de monist görüş olarak ortaya çıkar. İdealist diyalektiğin önemli öğeleri olan üç aşama kuramı ve kutupsallık (polarite) Schelling'de de vardır.

1.3.4. Hegel

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), felsefe anlayışını şöyle tanımlar: "Bu bilim, sanatla dinin birliğidir; sanatın dışsal ve biçimsel görü'sünü [sezgisini], onun içlerine tözsel içeriği serpiştirdiği nesnel ürünleri ve bir sürü bağımsız biçimleri dinin bütünlüğü ile birleştiren bu bilimdir" (Hegel, 2011: 417). Çünkü ona göre evrenin yaşamı tanrısallıktır; Tanrı sonsuz yaşamdır, Mutlak olarak nitelenen "Tin (*Geist*)"dir. İnsan tini, Tanrının yeryüzündeki en yetkin görünüşüdür. Ama gördüğümüz her şey (nesnelere, dağlar, canlılar), yani doğa da Tindir (Weischedel, 1997: 275). Hegel, Herakleitos'u ustası olarak belirler; "Herakleitos'un bir tek önermesi yoktur ki Mantık'ıma maletmiş olmayayım." der. Herakleitos'un "Her şey Oluştur" önermesini çok önemli bulur, felsefenin varoluşunu onunla başlatır (Hegel,

2011: 437). Aristoteles'in düşüncenin zihinde aldığı soyut biçimleri belirlemiş olmasını "ölmez üstünlük" olarak gördüğünü belirtir. Kendi bilgi kuramına göre Aristoteles'te doğru olmayan yan, özne ile nesnenin karşıt olması ve birlik içinde olmamasıdır. Ayrıca, önermelerde belirlenim yani yüklem nesneye ait kılınmış olur; oysa o nesne oluş durumundadır, değişme bitmemiştir. Örneğin "Yaprak yeşildir" önermesi, oluşu vermez. Aristoteles mantığında saptanan tasım biçimlerinin ve önermelerin içeriği yanlış olsa bile, sonuç gerçekliğe uygun olmayabilir ve doğruya ulaşamayabilir, çünkü salt biçim kendi içinde gerçeklik taşımaz. Mantığın küçümsenmesi, içeriksiz tasım biçimlerinden ötürüdür (Hegel, 2011: 451-453).

Hegel üzerinde Kant etkisi, diyalektik mantığa felsefesinde önemli yer vermesinde görülür. "Kant, diyalektiği, sıradan kanıya göre taşıdığı keyfi görünüşten kurtararak ve aklın zorunlu bir etkinliği sayarak, daha üstün bir yere koymuştur; bu da onun en övgüye değer hizmetlerinden biri sayılmalıdır." (Hegel, 2011: 90). Ona göre, antinominin aklın kaçınılmaz edimi olduğu görüşü, felsefede çok önemli bir ilerlemedir. Ancak antinomilerin çözümüşünü yüzeysel bulur. Çünkü Kant'ta, akılda antinomiler bulunmakta, ama kendinde-şeyde, yani dış dünyada bulunmamaktadır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, sadece dünyadan alınmış dört antinomi var olmadığı, tabiatı ne olursa olsun bütün nesnelere, her türlü tasarımda, her türlü kavramda, her türlü fikirde de antinomiler bulunduğuudur. Bu noktayı ortaya koymak ve şeylerde bu özgüülüğü tanımak felsefi araştırmanın temel amacıdır: Mantığın diyalektik anını meydana getiren işte bu özgülüktür (Hegel, 2011: 55).

Hegel de Kant'ın "kendinde şeyi bilememe" görüşünü eleştirir. Kant'a göre düşünceler yalnızca bizim düşüncelerimizdir ve kendinde-şeyden aşılmaz bir uçurumla ayrılırlar. "Oysa düşüncelerin gerçek nesnelliğini yapan şey, düşüncelerin sadece bizim düşüncelerimiz olmayıp, aynı zamanda şeylerin ve genel olarak nesnel dünyanın *kendinde'sini* de meydana getirmeleridir." (Hegel, 2011: 35). Etkisi altında kaldığı Fichte'nin sıradan bilinç, aşkınsal bilinç, bilim kuramı kavramlarına karşılık Hegel bilinç, özbilinç, felsefe kavramlarını geliştirir. Hegel'in nesne-kavram

özdeşliği görüşü daha önce Fichte ve Schelling'de görülür; dünyanın ve bilginin yasalarının ortak olduğunu ise daha önce Schelling söylemiştir.

Hegel mantığa çok önem verir, sanki bütün felsefi etkinliği “Büyük Mantık”ı oluşturmak içindir:

Mantık saf idenin bilimidir, düşüncenin soyut ögesindeki idenin bilimidir. (...) Yararına gelince, mantık yararlıdır, çünkü güdülen amaç ne olursa olsun, anlağın [zekâ] eğitimine yardımcı olur ve onu düşünce yasalarına ilişkin bilgi içinde işleyip idmandan geçirerek bu eğitime katkıda bulunur. (...) Ama mantık, hakikatin mutlak biçimi, ya da daha uygun bir deyimle, saf hakikat olduğundan, sadece yararı için öğrenilmemelidir (Hegel, 2011: 91-92).

Hegel'e göre mantık, doğa ve tin felsefelerine can veren ruhtur. İlyenkov'a göre, Hegel, düşünme sınırlarının ötesine geçmeyi amaçlamayıp, eski düşünme etkinliğinin eleştirel çözümlemesini yapmak istemektedir. Hegel, bu bağlamda “kendinde düşünme” ile “kendisi için düşünme” arasında ayırım yapar. Ayrıca düşünmenin yasaları ile eski mantığın kurallarını birbirinden ayırır. Eski mantık kurallarının yadsınmasıyla düşünme ileriye doğru adımlar atabilmiştir. Ancak yadsıma denetimden çıkmış, kendisine ilişkin farkındalığını yitirmiştir; bu nedenle düşünme “kendinde düşünme” olmuştur. Mantık artık kendinde düşünme ediminin yasa ve kavramlarının anlatımıdır. Diyalektik mantık sayesinde kendinde düşünme, “kendisi için düşünme” durumuna gelir. Dolayısıyla mantık, düşünme ediminin yasalarının doğru biçimde kavranmasından başka bir şey değildir/olmamalıdır (İlyenkov, 2009: 143-150).

Hegel, “düşünce ile varlık özdeş” önermesinden, dış dünyayı da düşünme dünyasını da yöneten yasaların bir olduğu sonucunu çıkarır. Düşünmenin izlediği yasalar gerçek dünyayı biçimleyen yasalardır. Hegel, özellikle Kant'ın düşünmenin mutlak ilke ve kuralları diye belirlediği formlarla, uygarlık tarihi boyunca oluşan gerçek düşünme biçimleri arasında çarpıcı bir uyumsuzluk bulur. Cemal Yıldırım'a göre, Hegel için, soyut ve durağan kalıplar çerçevesinde kalmış bir mantık etki gücünü yitirmiş, geçersiz bir mantıktır. Gerçek düşünme ediminin somut, çelişik ve

canlı olma özelliği, onu inceleme konusu yapan mantık biliminin de özelliği olmalıdır. Eski mantık için çelişki, giderilmesi gereken bir aksaklık, bir yanlıştır. Oysa Hegel'in aradığı mantıkta çelişki, yanlış düşünmenin bir ürünü değil, gerçek düşünme ediminde yer alan bir özelliktir. Bu nedenle, mantık, işlevini çelişkiden sakınmak ya da çelişkiyi düzeltmek olarak görmemeli, bir üst gelişme aşaması için çelişkiyi özümsemelidir (Yıldırım, 1999: 213-215).

Hegel, çoğu idealist diyalektikçi gibi tüm süreçlerde üç aşama saptar. Mantığın gelişiminde üç uğrak vardır: 1- Sav: soyut ya da akılsal mantık. Bu doğrultu tarihte dogmatizm biçiminde ve onun arı biçimsel mantığa ilişkin öz bilinci olarak ortaya çıkmıştır. 2- Karşısav: diyalektik ya da olumsuz akılsal mantık. Tarihi olarak, karşıtlaşan ve eş düzeyde mantıklı olan dogmatik sistemler arasında şaşırان düşünmenin, bir seçim yapamadığı kuşkuculuk doğrultusu biçiminde ortaya çıkar. Bu durum, Kant'ın diyalektik anlayışında antinomilerin çözülememesi olarak ayırt edilmektedir. 3- Bireşim: kurgusal ya da olumlu akılsal mantık. "(...) belirlenimlerin birliğini karşıtlıkları içerisinde, çözümleri ve değişmelerinde içerilen *olumlamada* kavrar." (Hegel'den akt. İlyenkov, 2009: 141). Hegel, bu doğrultunun sistematik biçimde ele alınmasını, önceki iki doğrultunun eleştirilmesini, mantığın acil tarihi görevi ve kendi çalışmasının amacı olarak görmüştür. Doğrultular, artık mantığın bağımsız bölümleri olmaktan çıkar ve tek mantık sisteminin üç soyut boyutuna dönüşür (İlyenkov, 2009: 139-141).

Hegel felsefesinin temel kategorisi olan İde, bütün varlığın kaynağı olan soyut ve doğaüstü evrensel ilkedir. Doğa ve toplumdaki tüm görüngüler, Mutlak Tin ilkesine (mutlak ide, dünya aklı, dünya tinine) dayanır. Bu ilkenin etkinliği düşünmede, daha doğrusu, kendini bilmede yatar. "*İde*, Kavramla Gerçekliğin birliğidir, kendi kendini ve gerçekliğini belirler haldeki Kavramdır, başka deyişle, ne olması gerekse o olan ve kavramını kendisi yapan Edimselliktir." (Hegel, 2011: 122). Başka deyişle, İde gerçek varolanların tözünü oluşturduğu gibi, düşünsel

varolanların tümel tözünü de oluşturur.²¹ İde ortaya çıktıktan sonra, gelişimiyle doğayı, tarihi ve toplumu ortaya çıkarmıştır. Frolov'a göre İdenin gelişmesindeki üç aşama şöyledir: 1- Mantık aşaması (sav); 2- Doğa felsefesi aşaması (karşısav); 3- Tin felsefesi aşaması (bireşim) (Frolov,1991: 205). Weischedel'in yorumunda ise İdenin üç uğrağı şunlardır: 1- Öznel Tin (sav); 2- Nesnel Tin (karşısav); 3- Mutlak Tin (bireşim) (Weischedel, 1997: 275-279). İnsan tını üç aşamada gelişir. İlk aşama tının düş gördüğü durumdur (sav), ikinci aşama kendisini bir yabancı olarak görme dönemidir (karşısav), üçüncü aşama yabancı olarak gördüğünün kendisi olduğunu anladığı durum, ben bilincidir (bireşim) (Hegel, 2011: 96). Varlığın gelişimindeki üç uğrak: 1- arı varlık-arı hiçlik, 2- oluşa geçmiş, belirlenmiş varlık, 3- kavram (Hegel, 2011: 126-154).

Hegel, dış dünyayı düşünme dünyası ile birleştiren ve Tini temel alan idealist bir diyalektik geliştirir. Hegel, diyalektiği *Mantık Bilimi*'nde şöyle tanımlar: "(...) diyalektik adını, biz, aklın daha yüksek bir hareketine veriyoruz, öyle bir hareket ki içinde bu gibi mutlak ölçüde ayrı görünüşler kendi kendileri sayesinde, ne iseler o olmaları sayesinde birbirlerine geçerler ve orada önceden-varsayım aşılar." (Hegel, 2011: 130). Hegel, varlık ile hiçliğin birbirine karışıp oluşa geçmelerini örnek olarak verir. Hegel, eski önermeler olan "bir çoktur" ve "çok birdir"i de diyalektiğe örnek olarak gösterir (Hegel, 2011: 124). Hegel, nesnedeki ilerlemeyi, nesnenin, daha açıkçası kavramın kendinde taşıdığı diyalektiğe bağlar. "Kavramın kendi kendini ileri atmasını sağlayan şey, yukarıda sözünü ettiğimiz, kavramın kendi içinde taşıdığı olumsuzdur; bu gerçekten diyalektik olanı meydana getirir." (Hegel, 2011: 89). *Felsefe Bilimleri Ansiklopedisi*'nde şöyle bir diyalektik tanımı vardır: "Diyalektiğin, düşüncenin yapısını meydana getiren bir yasa olması ve anlık olarak düşüncenin kendi kendini yadsıyıp kendi kendisiyle çelişmesi, mantığın temel noktalarından biridir." (Hegel, 2011: 85). Kanımızca bu tanım ve örnekler, Platon diyalektiğinin

²¹ Hegel'in töz tanımı şöyledir: "Töz, dolaysız bir varoluşa sahip olması bakımından, kendinde ve kendi için ayakta kalan, koşullanmamış özdür." Spinoza'nın şu tanımını da verir: "Töz kendinin nedenidir; kendi kendisiyle kavranan ya da kavramın varoluşunu kuşatan şeydir." (Hegel, 2011: 111)

Hegelci anlamda aşılması diyalektiğine ilişkindir. Hegel diyalektiğinde Herakleitos etkisini *Mantık Bilimi*'ndeki şu görüşünde bulabiliriz:

Olumsuz olan aynı zamanda olumludur; başka deyişle, kendi kendisiyle çelişen şey sıfır halinde soyut hiçlik halinde eriyip çözülmez, esas olarak kendi *tikel* içeriğinin yadsınması halinde eriyip çözülür; daha başka bir deyişle, böyle bir yadsınma tam yadsınma değil, eriyip dağılan *belirlenmiş şeyin yadsınmasıdır* (...) şu halde sonuç, esas olarak, kendisinden çıktığı şeyi kapsar; (...) Bu yadsınma, yeni bir kavramdır, çünkü kendi yadsınmasıyla, başka deyişle kendi karşıtıyla zenginleşmiştir: o halde karşıtını kapsar, ama aynı zamanda karşıtıdan da fazlasını kapsar, kendi kendisiyle karşıtının birliğidir (Hegel, 2011: 88-89).

Hilav, Hegel'in, diyalektik mantığı dört ilkede topladığını ileri sürer. Kanımızca bu dört ilke çağdaş diyalektiğin de özelliklerindedir, bunları şöyle özetleyebiliriz:

1 – Bütünsellik ilkesi, herhangi bir şeyin tek başına ve içinde bulunduğu bütünden ayrı olarak ele alındığında kavranamayacağını ileri sürer. Bütün, yani gerçeklik (özü ve yapısı ne olursa olsun), organizmayı andıran karmaşık bir sistemdir. Bu organizmada parçalar bütüne, bütün de parçalarına bağlıdır. Bu bağlamda bir başka temel kavramı “dolayım”dır.²² bir şey ne ise, ancak başka bir şey ile ilişkisi içinde odur. Goethe gibi, analitik felsefe etkinliğini doğru bulmayarak, şeyleri birbirinden ayırmak yerine bütünsellik içinde ele alır. Bottomore'a göre, gerçeklik kendisinin oluşturduğu çelişkilerce tanınabilir ve bu çelişkilerin daha eksiksiz, daha somut kavramsal biçimler içine alınmasıyla düzeltilir (Bottomore, 1993: 141). 2 – Oluş (evrim) ilkesine göre, evren sürekli oluş, sonu gelmez bir devinim halindedir; her şey değişir. 3 – Çelişki ilkesine göre, oluş rastgele bir şey değil, çelişkinin ortaya koyduğu bir şeydir. Her varolan, içinde gelişme yeteneği taşıdığı gibi, eşzamanda kendi olumsuzlamasını da içinde taşır. 4 – Nitel değişme olmasaydı, tarih aynı şeyin tekrarından başka şey olmazdı.

²² Dolayım: Mediasyon. En genel anlamda, bir aracı kullanarak bağlantılar kurmayı anlatır. Felsefede, bir şeyin (kavramın), başka bir şeyle (kavramla) ilişkisini ortaya koyarak o şeyi (kavramı) tanımlamak anlamına gelir. Mantık terimi olarak, bir akıl yürütmede, iki öge arasında bir bağ kurulması sonucunu veren süreç anlamında kullanılır.

Burada “*Aufheben*”²³ terimini kullanarak Hegel, çelişik uğrakların hem aşılımış, hem de korunmuş olduğunu dile getirmektedir. Başka deyişle, daha önceki çelişik iki uğrak (sav, karşı sav) aşılımıştır, ama bu iki basamak, bireşimin içinde öz olarak bulunmaktadır (Hegel, 2011: 142). Bir düşünme ediminin tam anlamıyla diyalektik bir düşünme olması için, bu dört ilkenin eşzamanda uygulanmış olması gerekir. İlkelerden biri unutulursa, gerçek diyalektik düşünmeden söz edilemez (Hilav, 1997: 150-160).

Çıkardığımız sonuca göre, Hegel, “diyalektik” terimi ile gerçekliğin artzamanlı değişme-çelişkisi anlayışını birleştiren, dolayısıyla terimin anlamını değiştiren filozoftur. Hegel’in gözler önüne serdiği durum, diyalektiğin varolanların dışında yürütülen bir sanat ya da beceri değil, gerçeğin kendisi, evrenin özü olduğudur. Yansıttığı gerçek diyalektik nitelikte olduğu için, filozofun düşünce sistemi diyalektik özellikte olmak zorundadır. Dolayısıyla, diyalektik, birçok filozofun felsefesinde bir öge olarak yer alırken, Hegel mantığının bütünüdür, felsefesinin bütünüdür. Bu bakımdan, Hegel felsefesi Platon’un yaşlılık dönemi felsefesinin gelişmiş bir devamıdır. Öznel üç aşamalı gelişme kuramını kullansa bile, Hegel dünyayı karmaşıklığıyla bütünsel olarak ve gelişmiş bir biçimde betimler. Hegel’in kurduğu diyalektik mantık, biçimsel değil, ontolojik bir mantıktır; dışarıdan uygulanan bir şema değil, Tinin zorunlu gelişmelerini yansıtan bir şemadır. Düşünme edimi çelişik ve canlı olduğu için, onu inceleyen mantık bilimi de çelişik ve canlıdır. Hegel, idealizmin düşünceye çizdiği sınırlar içinde diyalektiği sonuna dek geliştirebilmiştir. Ama idealizmin, diyalektikle aydınlanmış düşünmeyi bile çıkışsız bir döngüye soktuğunu da göstermiştir. Ancak Engels’in şu yazdıklarına katılıyoruz: “İlk defa olarak dünya, yani tabii, tarihi, ‘entelektüel’ her şey, bir proses olarak, yani sürekli hareket, değişme, dönüşme, gelişme içinde tasavvur edilmiş; tüm bu hareket ve

²³ “*Aufheben*” sözcüğü dilde iki anlam taşır. Hem ‘saklı tutmak’, ‘korumak’, hem de ‘durdurmak’, ‘son vermek’ demektir. (...) Demek oluyor ki, aşılımış terim, aynı zamanda, yalnız dolaysız varoluşunu kaybetmiş, ama bu yüzden yok olmamış bulunan korunmuş bir şeydir.” (Hegel, 2011: 142). Bu terime karşılık, Zvelei Barbu, “massetme, soğurma, emme” anlamına gelen “*absorption*” sözcüğünü tercih ediyor. Henri Lefebvre, hemen her zaman “*dépassement*” (aşma) sözcüğünü kullanır.

gelişmeyi sürekli bir bütün haline getiren iç bağlantının tasvirine çalışılmıştır.”
(Engels, 1977: 37).

1.3.5. Marx

Karl Marx (1818-1883), önce Hegel'den etkilenir, *Tinin Görüngübilimi*'ndeki evrim açıklamalarını ve diyalektik oluşumları önemli bulur. “Diyalektiğin Hegel'in elinde maruz kaldığı gizemleştirme [mistifikasyon], onun genel devinim biçimlerini kapsamlı ve bilinçli bir şekilde ilk önce Hegel'in ortaya koymuş olduğu gerçeğini hiçbir şekilde gölgeleyemez. Hegel'de diyalektik baş aşağı durur. Gizemsel kabuğun içindeki rasyonel özü bulmak için, tersine çevrilmesi gerekir.” (Marx, 2011: 29). Marx, sonra materyalizmi benimser. Nedeni, etik temeller üzerinde yükselen gerçekçi bilgi görüşünde materyalist Ludwig Feuerbach'tan (1804-1872) önemli ölçüde etkilenmesi ve materyalizmin duyu deneyimini önemsemesidir. Marx, deneyimin dış dünyanın varoluşunu ortaya koyamayacağını ileri süren felsefeleri içtenliksiz ve sorumsuz bulur. Kanımızca, Marx üzerinde Aydınlanma Felsefesinin (daha çok Fransa Aydınlanması) etkisi vardır. Çünkü toplumu aydınlatmayı ve değiştirmeyi amaçlayarak pratiğe ağırlık vermek önce onda görülmüştür.

Hegel eleştirisi, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (1843) ve 1844 *Elyazmaları*'nda başlar. Marx, İdenin doğayı, insanı ve toplumu keyfi biçimde belirlediği ve Hegel'in başı üzerinde durduğu savını ileri sürer. Bu sav, hem “Hegel'in öznel olanı nesnel olana, nesnel olanı öznel olana çevirdiği” görüşüne, hem de “değişme ile çelişkiyi dış dünyada değil düşünme dünyasında olan süreçler olarak ele aldığı” görüşüne dayanır. Marx, Feuerbach'ı ve Fransa materyalistlerini de eleştirir. Eleştirilerinden biri, materyalistlerin doğayı mekanik bakışla yalnızca bir kez ortaya çıkmış ve artık tekdüze devineduran mekân olarak ele almaları, ondaki değişmeyi görmemeleridir. İnsan da onlarda bilinçsiz ve edilgin bir maddedir. Ayrıca, “(...) nesnelere, gerçeklerin, duyumsanabilir dünyanın; *somut insan etkinliği* olarak öznel biçimde değil de, yalnızca duyu ya da önsezi *konusu* olarak kavranması”nı

eleştirir (Marx ve Engels, 2009: 78).

Marx, düşünsel sürecine, felsefenin stnlg görüşüyle başlar. Birbiriyle çatışan materyalizm ile idealizmin bir bireşimini oluşturmaya çalışır. Tüm etkilenme ve eleştirilerden sonra, felsefe geleneğine kökten karşı olan, pratiği ne alan bir felsefe oluşturur ve "yeni materyalizm" adını verir. Ona göre sorunsal, artık dünyayı anlamak değil dünyayı değiştirmektir. Marx, 1848'den sonra ölümüne dek kuramsal çalışmalarını, liberalizmin politik ekonomisini eleştirmeye ve tarihi materyalistçe kavramaya yöneltir. Kapitalizmin var olan durumunu inceledikten sonra, tarih içinde nasıl başladığını ve nasıl gelişip değiştiğini araştırır. "Toplumların tarihi, üretim ilişkileri ile üretim güçleri arasındaki çelişkilerin tarihidir" savını ortaya atar. Marx'ın *Kapital*'de ve eylem yaşamında en çok önem verdiği konu, işçilerin sömürülmesidir. Dine inanmayı hem yoksulluğun bir sonucu, hem de yoksulluğa karşı protesto olarak görür. Cevizci, Marx felsefesini şöyle değerlendirir:

Marx'ın felsefesi, 19. yüzyılın toplum felsefesi geleneğinin, hiç kuşku yok ki en önemli örneğini meydana getirir. Fakat Marx'ın felsefesi bundan çok daha fazla bir şeydir; Marx, 20. yüzyıl açısından ihtilalci ideolojinin sembolü olmak durumundadır. Bu açıdan bakıldığında, Marksist felsefe sadece 19. yüzyıl felsefesinden değil, Batı kültürünün bütün büyük felsefe geleneklerinden oldukça radikal bir kopuşu ifade eder (Cevizci, 2010: 517).

Marx, sonra genel olarak felsefenin eleştirisine yönelir. Ona göre felsefe, en açık seziişleri bile sistematik biçimde çarpıtmaktadır (deneyimciler, Almanya idealistleri, vb.). Felsefe, genelde düşüncenin önsel temelini ve öncesiz-sonrasız geçerliliğini arayışlardan oluşmaktadır. Bu da felsefeyi önsel dogmatizm ile tam kuşkuculuk arasında bocalamaya itmektedir. Ona göre tüm kuramların temeli dış dünyadadır, ama yalnızca bilim bu durumu kabul eder ve gerçekliği en uygun biçimde temsil eder. Felsefe gibi etkinlikler, maddi gerçeklikten bir şeyler sunar, ancak bunu gizemci biçimde yapar. Felsefe, az ya da çok dinden kalan bir idealizmi içinde barındırır, mekanik materyalizm de idealisttir. Marx, sonunda felsefenin aşılacağı ya da sona ereceği, yerini bilimin alacağı görüşüne ulaşır.

Marx, Hegel'de ters durduğunu iddia ettiği görüşleri kendi görüşüne göre düzeltmek amacıyla, mutlak idealist ontolojinin karşısına gerçek varolanların içerdikleri evrensellikleri ele alan gerçekçi ontolojiyi, kurgusal-akılcı epistemolojinin karşısına deneyime dayanan epistemolojiyi ve katı idealist toplumbilimin karşısına devletin temeli olarak sivil toplumu ve üretim biçimini alan materyalist tarihi çıkarır. Hegel'in, düşünme dünyasının temellendirmesiyle dış dünyanın görüldüğü, bu yüzden kavram ile nesnenin özdeş olduğu görüşünün yanlışlığını savunur. Marx, Hegel'in idealist diyalektik mantığını tersine çevirerek, değişme ile çelişkinin Tinde (ruhta, düşüncede) değil dış dünyada görülen süreçler olduğunu ileri sürer ve materyalist diyalektik mantığı oluşturur. Diyalektiğin Hegelci idealist sürümüyle, akılcı materyalist sürümü arasında büyük ayırım vardır:

Gizemlileştirilmiş biçimi ile diyalektik, var olanı yüceltir görüldüğü için, Alman modası olmuştu. Oysa rasyonel biçimi ile diyalektik, burjuvazi ve onun doktriner sözcüleri için rezil ve iğrenç bir şeydir; çünkü diyalektikle var olanı olumlu bir şey olarak kavradığımız anda onun olumsuzlanmasını, zorunlu olarak yok olacağını da kavrarız; çünkü diyalektik her oluşmuş biçimi, akan bir hareket içinde ve dolayısıyla bunun yok olup gidici yanını da gözden ayırmadan kavratır; çünkü diyalektik hiçbir şeyin altında kalmaz, özünde eleştirici ve devrimcidir (Marx, 2011: 29).

İlyenkov'a göre, Marx açısından "insanın türsel yaşamı"²⁴, doğa üzerine dışardan yapılan bağımsız bir etki olarak görülemez; çünkü insan, yaşayabilmek için üretim etkinliğinde bulunurken doğanın içinde yer alan bir ögedir. İnsan dünyayı kendisine sunulduğu biçimde alıp kabul etmez ya da çevreye edilgin biçimde uymaz, onu değiştirmek için çabalar. Doğa karşısında edilgin olmasa da, insanın etkinliği doğa yasalarına göre yürütülür. "Pratik" denilen eylem, nesnelere doğa yasalarına göre davrandığı ve nesneleredeki değişikliklerde doğanın ölçüsünün gün ışığına çıktığı bir süreçtir (İlyenkov, 2009: 205). Bu yasalar, toplumsal ve tarihi kolektifle birlik içinde düşünen insan bilincinde, nesnenin evrensel ideal imgesi ve akıl ya da mantık yasaları olarak karşımıza çıkar (İlyenkov, 2009: 183-186). Lenin'in de dediği

²⁴ Bu kavramı, Feuerbach, *Hıristiyanlığın Özü*'nde ortaya atmıştır; insanın kendinin bilincinde olarak toplumsal bir yaşam sürmesini anlatır (İlyenkov, 2009: 183-188).

gibi; “Mantiğın yasaları, nesnel olan’ın insanın öznel bilincindeki yansımasıdır.” (Lenin, 2013: 149).

Ollman’a göre, her şeyin birbirine bağılılığı, etkileşimi, bir bütünün parçaları olarak ele alınması; başka deyişle her şeye bütünlük içinde bakmak Marx için çok önemlidir. “Bütünlük” kavramı, şeyleri tüm karmaşıklığı içinde toplu olarak görmek; bütünün, parçaları karşısında her şeyi kapsayan üstünlüğünü ayırt etmek anlamına gelir. Bu kavram, diyalektik düşünen Schelling ve Hegel’de vardır. Ayırt edici yanı, Marx’ın kuramına göre; bütün kendisini bir parçası ya da parçaları aracılığıyla gösterir ve parçalar arası ilişkiler, bütünü bir tarihi, bir amacı ve etkisi olan süregiden bir sisteme dönüştürür. Bu ontoloji anlayışının üstüne kurulan epistemolojisine göre, bilgi edimi, tek sürecin dört uğrağından oluşur: algı, soyutlama, kavramlaştırma, dış dünyayla uyum. Algı, beş duyunun yanında akılsal ve duygusal durumları da içerir. Soyutlama nedeniyle, algıladıklarımız duyumlarımızdan daha çoktur. Kavramlaştırma, algılarımızın dil dünyasındaki anlamına sınır çizmek demektir (Ollman, 2006: 163-166). Marx, bilginin doğruluğunu sınamada pratiği önemli bulur: “İnsan düşüncesinin nesnel bir gerçeğe ulaşip ulaşamayacağı sorunu, kuramsal bir sorun değil, fakat edimsel bir sorundur. Eylem içindedir ki insan, düşüncesinin doğruluğunu, yani gerçekliğini ve gücünü, geçerliliğini kanıtlamalıdır. Eylemden kopuk düşüncenin gerçekliği ya da gerçek dışılığı üzerindeki tartışmanın tek yeri medresedir” (Marx, Engels, 2009: 79).

Bize göre Marx’ın diyalektiği, artzamanlı değişme-çelişki ve düşünme diyalektiğinin son aşamasıdır. Marx; Herakleitos’u ve Hegel’in diyalektiğini, Epiküros ve Feuerbach’ın materyalizmi ile birleştirir: çelişki Tinden (esas olarak düşünceden) varlığa geçer, üç aşamalı gelişme kuramı çelişkinin iki aşamalı bir özelliği olur. Marx’ın diyalektik mantığında; dış dünyanın varlığı, değişme ve oluş temel alınır. Değişme ve oluşun kaynağı, gerçek varolanların içindeki çelişki ve öteki gerçek varolanlarla etkileşimdir. Marx, diyalektik mantık konusunda yazı yazmamıştır. Engels’in *Doğanın Diyalektiği* kitabı ve yazıları bulunmaktadır, ama sistemli bir

mantık öğretisi yoktur. Stalin, materyalist diyalektik mantığı sistemleştirir; ama basitleştirir, çelişkiyi neredeyse dışsallaştırır, tek süreci dört yasaya böler, vb. Sonraki materyalist diyalektik mantık üzerine tüm kitaplar, Stalin'in öğretisini temel alır.

Yakınçağı özetlersek; "diyalektik mantık" adını ilk Kant kullanır, ancak bu mantık asıl mantığın alt dallarından biridir ve aklın kuruntularıyla (bozuk vargılar, antinomiler, idealler) kısıtlıdır. Fichte, diyalektik kavramını, bilincin tarihsel devinimi olarak genişletir. Kavramı biraz daha genişleten Schelling, diyalektiği varlığı kuşatacak biçimde doğaya taşır. Hegel'de ise diyalektik, evrenin özü, doğa ile düşüncenin biresimi olan Tinin deviniminin yasalarını saptayan yeni bütünsel bir mantığın kendisi olur. Fichte, Schelling ve Hegel, öznel üç aşama kuramını diyalektik düşüncenin bir ögesi olarak görür. Marx'ta diyalektik, dış dünyanın temel özelliğidir; diyalektik mantık, dış dünyanın düşünme dünyasındaki yansımasının yasalarını belirler. Günümüzde Hegel'in ve Marx'ın diyalektik anlayışları bilinmekte ve terimin önceki anlamları sözlükler dışında artık kullanılmamaktadır. Biz, Marx'ın bu terime yüklediği anlamı temel almaktayız.

2. BÖLÜM: FELSEFİ SORUŞTURMA VE DİYALEKTİK MANTIK

Felsefe tarihi boyunca birçok sorun konu edilmiş, pek çok soru sorulmuştur. Sorulara verilen yanıtlar çok değişik olmuş, verilen yanıtlara göre pek çok felsefe anlayışı ortaya çıkmıştır. Belli başlı felsefe soruları şunlardır: 1- Varlık bir midir, birden çok mudur? 2- Gerçeklik nesnel midir, öznel midir? 3- Gerçeklik durağan mıdır, hep oluş içinde midir? 4- Doğada varolanlar neden oluşmaktadır? 5- Gerçekliğin gerçekliği fiziksel midir, tinsel midir? 6- Bilginin kaynağı nedir? 7- İnsanın kesin bilgiye ya da kuşkuya yer bırakmayan bir açıklıkla doğruya ulaşması olanaklı mıdır? 8- Kavramlar ile düşüncelerin nesnel gerçeklikleri ile varlıksal değerleri nelerdir, dünya ile dünyaya ilişkin tasarımlarımız arasındaki ilişkiyi ne oluşturmaktadır? 9- İnsan iradesinin özgürlük karşısındaki durumu nedir? 10- Eylemlerin ahlaklılığı ya da iyiliği neye dayanmaktadır, bir eylemin iyi ya da kötü olduğunu belirlemenin ölçütü nedir? (Ulaş, 2002: 539-544). Bu soruların ilk beşi ontolojiyle ilgilidir; 6., 7. ve 8. soru epistemolojiye ilişkindir; son iki soru ise aksiyolojinin alanına girer.

Bizi bu sorulardan, ontoloji ve epistemolojiyle ilgili olanlar ilgilendirmektedir. Çünkü bu sorular, felsefenin ana sorunu olan “bilinç ile varlık ya da ruh ile madde arasındaki ilişkinin ne olduğu” sorunuyla ilgilidir. Bu sorun ve yanıtları ise konumuz olan diyalektik mantığın öteki mantıklardan farkını belirleme açısından önemlidir. Ana sorunun ontolojiyle ilgili sorularının temelinde şu soru vardır: madde mi ruhu (bilinci) belirlemektedir yoksa ruh mu maddeyi belirlemektedir? Ana sorunun epistemolojiyle ilgili sorularının temelinde şu soru vardır: edinilen bilgi ile dış dünya arasında ya da bilinç ile varlık arasında uygunluk (doğruluk) var mıdır? Bilime göre madde, doğa tartışmasız olarak vardır; edinilen bilgiler, dönem dönem değişse ve

eksik olsa bile, dış dünyaya uygundur. Felsefe alanında ise, ana sorun başlangıcından günümüze değin tartışılmaktadır. Filozoflar, sorulara farklı yaklaşımları nedeniyle, çok değişik görüşleri savunmakta, dolayısıyla "mantık"a da farklı bakmaktadır. Ama ortak ve benzer yönleri olan filozof grupları bulunmaktadır. Ontolojik sorulara verilen yanıtların ortak ve benzer yönlerine göz önünde tutularak bu görüşler iki kümeye ayrılmaktadır: idealizm ve materyalizm.

İdealizmin yanıtları şöyle özetlenebilir: bilinç, doğadan ayrı olarak tek başına vardır ve maddenin davranışını belirler. Bilinç (ruh) anlayışlarına göre idealistler birçok kümeye ayrılır: Platon, Augustinus, Descartes, Schelling, Hegel, vb. nesnel idealistler, insan aklından üstün bir aklı, ruhu, İdeyi ya da Tanrıyı gerçekliğin temelini koyar. Bu düşünürler, Dünyanın zaman ve uzayda sonlu olduğunu, Tanrı tarafından yaratıldığını ileri süren dini görüşlere yaklaşır. Descartes, ruha ağırlık vermekle birlikte, maddenin varlığını da kabul eder (düalist, problematik idealist). Hegel, ruh ile maddeyi tek varlık olarak görür (monist, mutlak idealist). Ampirik idealistler, dış dünyada varolanların kuşkulu ve kanıtlanamaz (Hume), dahası gerçekdışı ve olanaksız olduğunu (Berkeley) ileri sürer. Berkeley, Fichte gibi özel olarak düşünme üzerine çalışan öznel idealist filozoflar, dış dünyada varolanlara önem vermez. Onlar gerçekliği bireyin bilincine dayandırır, nesnel dünyayı insanın bilme ediminden bağımsız kabul etmez, dahası Benin etkinliğinin sonucu ve özgül ürünü olarak görme sonucuna varırlar. Kant, maddenin var olduğunu kabul etmekle birlikte, aklın (görü ve anlama yetisi formlarının) doğaya bir düzen verdiğini ileri sürer (transandantal idealist, eleştirel idealist). Tekbenciliğe düşmek istemeyen öznel idealistler, nesnel idealizme yaklaşır.

idealizm II. (Felsefede) 1- (Fizikötesi açısından) Gerçekliğin özünü yalnızca görüngü olarak kabul ettiği cisimler dünyasında değil, özdeksel olmayan varlıkta arayan, nesnel gerçekliği -> idea, us, tin olarak belirleyen ve özdeği düşüncenin (tinin) bir görünüş biçimi olarak inceleyen görüş; -> özdekçiliğin ve -> doğalcılığın karşıtı. Duyulur dünyanın, görüngülerin karşısında hiç bir koşula bağlı olmayanı, saltık olanı bulmaya çalışan öğretisi. Böylece gerçekliğin asıl özünü a. değişmez olan, zaman dışı olan idealarda ya da ideaların nesnel alanında (Klasik Yunan

idealizmi); ya da b. tin, us ve onun yaratıcı biçimlendirme gücünde ve özgürlükte araştırır (Alman İdealizmi) (Akarsu, 1975: 93).

İdealizm, rasyonalizm, tözcülük, tanrıçılık, saltıkçılık anlayışları (Parmenides, Platon, Aristoteles, vb.); varlığın durağan olduğunu savunur; deneyimcilik, süreççilik, görüngücülük ve görüngübilimcilik ise varlığın oluş içinde olduğu anlayışındadır (Herakleitos, Berkeley, Hume, Hegel, Bergson, Husserl, vb.).

Materyalizm ve realizmin ontolojik yanıtları şöyledir: madde bilinçten bağımsız ve nesnel olarak vardır, gerçek varolanlar maddidir. Tanrı tarafından yaratılmamıştır, sonsuzdur, bilincin oluşum ve gelişimini belirler. Aslında tüm insanlar, dış dünyanın nesnel varlığını görür; bu durum kendiliğinden realizm ve materyalizmdir. Bilinç (ruh, akıl), kimi canlı varlıklarda yüksek derecede organize olmuş bir madde biçimi olan beynin işlevidir, dış dünyayı yansıtır.

özdekçilik: 1- Her türlü gerçekliğin -yalnızca nesnel değil, ruhsal ve tinsel olan gerçekliğin de -özünü ve temelini özdekte gören, özdekten başka hiç bir tözün bulunmadığını öne süren dünya görüşü. // Özdeği evrenin ilkesi yapan eski Yunan atomcularından Leukippos ve Demokritos'tan beri özdekçilik türlü biçimlerde ortaya çıkar. İngiltere'de 17. yüzyılda Hobbes, Fransa'da 18. yüzyılda Lamettrie ve Holbach, Almanya'da 19. yüzyılda Ludwig Büchner'le en yüksek düzeye ulaşmıştır (Akarsu, 1975:135).

İdealistler epistemolojik sorularla da ilgilenir ve yine yanıtları çeşitlidir, ama şöyle özetlenebilir: bilgi, maddenin bir yansıması değil, kendini bilme edimi içinde bilincin bilinmesi, duyumların ve kavramların çözümlenmesi, mutlak idenin bulgulanmasıdır. İdealist felsefenin konusu hep düşünen Ben olmuştur. Epistemolojik yeni sorular ortaya atıp bilme sürecini anlamaya çalışan kimi idealist filozoflar, birçok felsefe sorununun incelenmesini hızlandırmıştır (Kant, Hegel, vb.). Günümüzde kendilerini arı anlamıyla idealist olarak niteleyen filozof pek kalmamıştır. Akılcılar (Sokrates, Platon, Aristoteles, Farabi, Descartes, Hegel, vb.), bilginin kaynağının akıl olduğunu kabul eder ve edinilen bilgi ile dış dünya arasında genel olarak uygunluk bulur. Birçok akılcı filozof, akılda *a priori* bilgiler ya da doğuştan gelen yetiler olduğunu ileri sürer (Descartes, Kant). Deneyimciler (Hume,

Berkeley) ise, bilginin kaynağının akıldaki *a priori* bilgiler değil, deneyim olduğunu kabul eder. Ama duyu organlarının yeterli olmadığını, bizi yanıltabileceğini söyleyerek, bilinç ile varlık arasında tam uygunluk bulunmadığını ileri sürer.

Materyalistler epistemolojik sorulara, “dış dünya bilinebilir, bilgi ile dış dünya arasında uygunluk vardır” yanıtını verir. Gerçeklik katmanlar durumundadır, içsel olarak karmaşıktır, farklılaşmaktadır. Gerçeklik alanının katmanlaşmasını ya da iç karmaşıklığını kavrayamayan zihin, yanılabılır. Nesnelere ilişkin her şeyi şimdi bilemeyebiliriz, ancak ileride bilemeyeceğimiz anlamına gelmez. Tarih içinde nesnelere ilişkin bilgilerimiz değişecek, gelişecek ve daha uygun duruma gelecektir. Başlıca materyalistler, Antikçağın doğacı filozofları olan Lao Tsu, Thales, Anaksagoras, Leukippos, Demokritos, Empedokles, Herakleitos, Aristoteles, Epikuros, Stoacılar, vb.; Ortaçağda nominalistler, panteistler, vb.; Yeniçağda Bacon, Hobbes, Gassendi, Locke, La Mettrie, Diderot, Helvetius, Holbach, Newton, vb.; Yakınçağda Belinski, Çernişevski, Feuerbach, Marx, vb.. 17. ve 18. yüzyılın yüzeysel ve mekanik materyalizmi, düşünceyi beynin içinde olan biyokimyasal işlemlerin ürünü olarak tanımlar. Diyalektik materyalizm ise, düşünmeyi bir bütün olarak insanın eylemlerinin bir türü biçiminde görür. Dış dünyanın gerçekliğini kabul eden, bir tür doğa felsefesi olan diyalektik materyalizm, tüm bilimlerin bulgularını dikkate alan bir sistem felsefesidir. Düşünceleri maddeye indirgemez, ikisinin de gerçekliğini görür. Ancak maddenin, akıl ve düşünce olmadan var olabileceğini; akıl ve düşüncenin maddesiz var olamayacağını kabul eder.

Biz, yukarıda anlatılan felsefi yaklaşımlardan gerçekçi olanını, yani dış dünyanın (maddenin) bilincimizden bağımsız olarak var olduğunu kabul eden, insanı doğanın bir parçası sayan yaklaşımı, diyalektik materyalizmi, doğru ve akla yakın bulmaktayız. Buna göre, insan eylemlerinin tümü, kendi Beni dışındaki varolanlarla (başka insanlar yani Benler dâhil) ilişki içinde gerçekleşir. Bu ilişki eylemlerle, dış dünyada varolanlarla ilgili bilgi ediniriz. Edindiğimiz bu bilgi, eksik olsa bile dış dünyaya uygundur. Bu nedenle, felsefi çalışmamızda ontolojiyi temel dal olarak

görmekteyiz. Mantığın, öncelikle ontoloji, sonra epistemoloji ile sıkı etkileşimi olması gerektiği görüşündeyiz. Tezimizin bu bölümünde, bu yaklaşımla felsefenin dış dünya ile ilişkisini sergiledikten sonra, bu ilişkide yol gösterici olan mantık üzerinde duracağız.

2.1. Felsefe ile Dış Dünya İlişkisi

Felsefe açısından birbiriyle ilişkili üç dünya vardır. A- Dış dünya (doğa): Benin dışında, düşünmemizden bağımsız olarak gerçek ya da nesnel varolanların bulunduğu dünyadır. Bir ögesi olduğumuz ve içinde yer aldığımız toplum, inorganik maddeler, canlılar, insanların ürün ve eylemleri de doğanın bir ögesidir. B- Düşünme dünyası: Benin, aklın dünyasıdır. Bu dünyada varolanlar; temel olarak dış dünyadan kaynaklanan tasarımlardır. Ayrıca imgeler, düşünceler, kavramlar, değerler, bilgiler, duygular, anılar, tasarılar, tahminler, sayılar, geometrik şekiller, değerler, vb. vardır. C- Dil dünyası: Düşünme dünyasında varolanların ve dolayısıyla dış dünyada varolanların adları (terimler), sözcükler, bağlaçlar, tümceler, deyimler, vb. yer alır. Dil aracılığıyla düşünme dünyasındakiler dış dünyaya yansıtılır. Bu yansıtımda terimler birer gösteren, kavramlar ise birer gösterilendir. Terimler, eşzamanda göstergelerin²⁵ adıdır. Varlığını sürdürebilmek için doğada üretim yapmak zorunda olduğundan, insanın dış dünyayla ilişki kurması, onun temel eylemidir. Bu temel eylem, felsefenin de ana konusu olmak zorundadır. Düşünme dünyası ile dış dünya ilişkisini, ontoloji ile epistemoloji inceler. Mantığın da dış dünyayla ilgisi vardır.

İnsan; araç yapan ve bu sayede düşünen, konuşan, yazan, besteleyen, etik kurallara uyan, hayvandan ayrı bir canlı türüdür (Mengüşoğlu, 2006: 258). Varolan; insanın sürekli olarak bağ kurmak zorunda olduğu her şeydir. İnsanın kendisi de bir varolandır. Gerçek varolanlar değişir, bireysellikleri vardır, uzayda yer kaplar. Düşünsel ve dilsel varolanlar ise bir kez oluştuktan sonra değişmez ve kendi başına

²⁵ Gösteren ile gösterilenin ikisine birden "gösterge" denir.

var olabilirler, ama bireysellikleri yoktur, uzayda yer kaplamazlar. İnsan hem gerçek varolanlarla hem düşünsel varolanlarla birlikte ve iç içedir. Her çeşit bilgi, var olan bir şeye ilişkindir. Gerçek varolanların bilgilerini bilgi-edimleriyle (algı, anlama, düşünme, açıklama) ve duygu edimleriyle (sevgi, tiksinti, vb.) ediniriz. Düşünsel varolanların bilgilerini ise dilsel varolanlar aracılığıyla, yazı ve sözle öğreniriz. Düşünsel varolanlar, gerçek varolanları bir ortam olarak kullanır ve belirler.

Her insan, dünyanın kendi çevresinde dönmesi nedeniyle, saatte yaklaşık 1666 km. hızla devinmektedir. Buna, Dünya'nın Güneş çevresinde dönmesi, Güneş sisteminin Samanyolu içinde, Samanyolu'nun Evren içinde ilerlemesi eklenirse, çok büyük hızla devindiğini söyleyebiliriz. Ayrıca, uyusa bile dolaşım, solunum, sindirim sistemleri çalışmaktadır. Tüm hücreleri besin ve atık alışverişi yapmaktadır. Katı nesnelere bile atomların içindeki elektronlar, vb. nedeniyle devinim içindedir. Maddenin temel özelliği olan uzam (yer),²⁶ uzay içinde koordinatlar ile belirlenir. Hep devineduran maddenin uzam koordinatları sürekli değişir. Maddenin varlığı dışında bir mutlak uzam bulunmadığı gibi, maddesiz devinim ya da devinimsiz madde olamaz. Uzam, maddenin öteki tüm özelliklerinin (ağırlık, oylum, biçim, vb.) varlık koşuludur; özellikler uzamın bir "kip"i (modus)²⁷ olarak ortaya çıkar.

Damlamakta olan su, bazen düzenli olarak damlar, bazen düzensiz. Bir arkta düzenli akan su çok hızlandığında, düzensizleşip burgaçlar yapar. Dünyanın bir yerinde (örneğin Brezilya'da) bir kelebeğin kanat çırpmasının, dünyanın başka bir yerinde (örneğin ABD'de) kasırga yaratabileceği söylenir. Bugünkü yaşam ve canlı varlık çeşitliliğini yaratan düzensizliktir (değişim)²⁸. Çocuk, ana babasına benzese bile onlardan ayrımlıdır. Büyüme ve gelişme vardır, ama bozunma da vardır. Yaşam vardır, ama ölüm de vardır. Bu ters eğilimler birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır,

²⁶ Uzam (yer): *fel*. Algılanan nesnelere temel özelliği. Bir nesnenin uzayda kapladığı yer.

²⁷ Kip: *fel*. Değişebilen, geçici özellik, "san" karşıtı. San: *fel*. Herhangi bir şeyi, neyse o yapan özellik, "kip" karşıtı. Bir maddenin biçimi bir kiptir, ağırlığı ise sanlarından biridir.

²⁸ Değişim: Mutasyon. Bir canlı varlıktaki soya çekimin (genlerin bazı özel durumlarının yitilmesi, yeniden oluşması ya da değişmesi yüzünden) aniden değişmesiyle yeni türlerin oluşması. Genel olarak doğa ve toplumda değişimler olmaktadır.

birbirinden ayrılamazlar. Karmaşıklığın gittikçe arttığı devingen süreçler, yapısal denge ve düzenin sınırlarını geçerse kaos başlar. Süreç, gittikçe bütünsel yapıdan yoksun bir duruma gelir, birbirini geliştirip destekleyen, sonra da birbirlerini yıkıp parçalayan sayısız küçük yapılar birlikte ve yan yana ortaya çıkar. Aslında her yanımız kaotik devinimlerle doludur. Evrende düzensizliğe, dağılmaya, bozulmaya dönük genel bir eğilim (entropi)²⁹ vardır.

Dışa kapalı sistemler hiç yoktur. Gerçeklik, gelişmesinin her aşamasında, etkileştiği tüm süreçlerde, yeni özellikler kazanır. Sürecin başlangıcındaki verili durum, henüz etki ya da sonuç doğmadan önce değişebilir. Örneğin, hayvanların çoğalmasının modeli çıkarılamaz, uzun süreli hava tahminleri doğru çıkmaz. İnsanın ve toplumun evrimi, toplumun karmaşıklığının yükselmesi demektir. İnsanın bilgisi ve özgürlüğü arttıkça toplumda karmaşıklık olağanüstü artar. Toplumsal olaylar, ne yalın ne de karmaşık modellerle eksiksiz açıklanabilmektedir. 20. yüzyılda tüm bilim dallarında kimi olayları formüle etmek, tahminde bulunmak başarısız olur. Jim Yorke, bu duruma “kaos” adını verir (1975). Sonra kaos, “determinist, non-lineer devingen sistemlerin düzensiz, öngörülemez davranışları ve bunun bilimi” olarak tanımlanır. Kimi fizikçilere göre kaos, bir durumdan çok bir sürecin, varlıktan çok oluşumun bilimidir. James Gleick gibi düşünürler; rastlantının, düzensizliğin altında bir düzenin yattığını ileri sürer:

“Gözümüzden kaçan çok küçük bir etken, görmezden gelemeyeceğimiz denli büyük bir etkiye yol açar ve biz bu etkinin rastlantısal olduğunu söyleriz.” (...) Burada yazar [Henri Poincaré] hava tahminlerinin güvenilir olmayışını, başlangıç durumuna hassas bağlılığın yanı sıra, başlangıç durumuna ilişkin bilgimizin bir oranda yetersiz oluşuna da bağlamakta(dır) (Ruelle, 2004: 47).

Aslında, doğa yalnızca dağınım ve bozunumun değil, kendi kendini örgütleme ve büyümenin de sayısız örneğini sunar. Odun çürür ama ağaç büyür. Tüm karmaşıklığa karşın, doğada ve toplumda evrensel bir bağıntının bulunduğu ve

²⁹ Dağınım, entropi; her hangi bir sistemin evrenle birlikte düzensizlik ve etkisizliğe doğru gitme olasılığını anlatır. Dağınımın artması mutlak değildir, artış daha az olası olan durumdan daha çok olası olan durumlara geçiş olduğunu gösterir.

düzenliliğin egemen olduğunu herkes görmektedir. Her süreç ötekileri belirler ve onlar tarafından belirlenir. Ancak süreçlerin birbirlerine etkileri eşit güç ya da düzeyde değildir. Örneğin, “üretim, bölüşüm, değiş-tokuş, tüketim” dörtlüsü arasındaki etkileşimde, “üretim”in etkisi daha yüksektir. Tüm sistemler birer bütündür, bütünlükler arasında daha çok karmaşa olsa bile bütün içinde daha çok düzenlilik vardır. Diyalektik açısından önemli olan “bütünlük” kavramı, çokhücreli organizmalar örneğiyle daha açık anlatılabilir. Oğulcuk (embriyon) yeni gelişmeye başladığında tüm hücreler birbirine benzer. Oğulcuk geliştikçe hücreler farklılaşır. Her hücrenin çekirdeğinde bedenin (bütünün) bilgisini içeren kalıtsal kodlar bulunmaktadır. Tüm hücrelerin özdeş kalıtsal bilgi içermesine karşın, her hücre bulunduğu yere göre bu bilginin değişik bölümünü uygulamaya döker. Her hücre, bedenin ayırdındadır, onun gereksemelerini ve onun için ne yapabileceğini bilmektedir. Her hücreyi bütünlükün parçası olarak incelersek, onun etkinliğinin çoğunluğunu özgecil olarak bedene yönelttiği ve yalnızca yaşaması için gereken en azı aldığı görülür. Hücrenin tüm eylemleri, bölünmesinin başlangıcı ve sonu, belli bir yere doğru devinimi, bedenin gereksemeleriyle ve öteki hücrelerle uyum içindedir.³⁰

Doğada, toplumda ve bireysel yaşamımızda her zaman çok sayıda olgular zinciri var olmaktadır. İnsanlar her zaman merak etmiştir: “Bu olgular nasıl oluyor, biz onları nasıl kavriyoruz?” İnsan, doğanın, kendi gerçekliğini aklına sokmasını bekleyerek oturmaz; çocukluğundan başlayarak, duyu organları yardımıyla dünyayı tanır. Dünyada var olan her şeyi, algılarının sürekliliği oranında bilir ve anlar. Yaşamda güvenle yürüyebilmek için, bilgilerinin çoğunu yaşam içinde eylem (çalışma) yoluyla edinir. İlk insandan günümüze dek çok gelişen bilinç, artık nesnelere kavrama ve tanıma becerisine sahiptir. Ancak nesnelere özyapılarını,³¹ ortaya çıkış nedenlerini anlamak için bu beceri yeterli değildir. Nesnelere önce

³⁰ Tüm hücreler çok kapsamlı ve değişik kurullarla kısıtlanmıştır. Ancak, çok seyrek olarak bazı hücreler bu kısıtlamalara uymazlar. Bu hücreler kanser oluşturur, bir karşıt güç olarak sınırsız çoğalmayla bedeni tüketmeye başlar. Bedenin ölümü demek kanser hücrelerinin de ölümü demektir.

³¹ Çoğu kitapta “doğa” terimi kullanılır. “Doğa” sözcüğü yerine, “tabiat” anlamından ayırt etmek için “özyapı” sözcüğünü kullanmayı yeğledim.

dışlarını görürüz, içlerini değil; önce biçimleri bizi etkiler, öz değil. Benzer görünüşler aslında farklı özlere dayanıyor olabilir.³² Değişik özlerin benzer görünüşte olması, yanılgılara yol açabilmektedir. Duyu organlarının bildirdikleriyle elde edilen veriler dağınık, düzensiz, birleştirilmemiş tasarımlar oluşturur. İnsanlar arasındaki görüş ayrılıkları bundan ileri gelir. Çünkü doğru ve geçerli görüş (fikir) oluşturma bilgiye dayanır ve bilginin bir işlevidir. Bunun için zihnin daha yüksek düzeyde çalışmasına gerek vardır. Süreçler, aklın mantıklı etkinliğinin yükselmesi oranında daha iyi açıklanabilir. Doğruluk; bilgilerin, doğanın yani nesnelere bağımsız gerçekliğine, toplumsal nesnelere ise görece bağımsız gerçekliğine uygun olması demektir. Bilgiler, doğanın insan eylemiyle değişmesi ve toplumsal yaşamın kuruluşu ile uygunluk gösterir. Doğruluk, bilme edimi ile insanın doğada toplumsal çalışma ve eylemlerinin birlikte yürümesiyle sağlanır. Bilgi, gerçekliğe katılma ve onu dönüştürme oranı kadar, gerçekliğin basit yansıması olmaktan çıkar ve onun daha eksiksiz (daha uygun) tasarımı olur.

Devingenlikleri nedeniyle kolayca kavranamayan nesnelere karmaşasında, soyutlamaya başvurmaksızın nesneyi kavramak olanaksızdır; çünkü insan zihni her şeyi bir anda bütünüyle kavrayamaz. İnsan, nesnelere arasında ancak en çok ve en sık ilişkide olduklarıyla ilgili görüş edinir. Her nesnede önemli bulunduğu bir ögeyi ayırıp inceler. Bütünün bir ögesini inceleme konusu yapmaya “soyutlama”³³ denir. Birkaç soyutlamadan sonra nesne, zihinde üretilmiş düzenli, kararlı, yalın yapılara, yani modellere³⁴ eşlenir. Nesne incelendikten sonra, biçimselleştirme yoluyla zihinde yeniden üretilir; düzenli ve kararlı olarak işleyecek biçimde, yalnızca temel ve sürekli yanlarıyla yeniden kurulur. Nesnenin bütünlüğü, zihinde sistem biçimine bürünür. Yeni edindiğimiz bilgiler, eski bilgilerimizi değiştirir. Bilgi ve düşünce, tarihsel sürece

³² Benzerlik, özleri ayrı olan şeylerin, belirtilerde gösterdikleri uygunluk biçimidir.

³³ Soyut kelimesi Latince “-den almak”tan gelir. Soyutlama: Bir nesnenin bir özelliğini ya da bağlantılardan birini zihinde ötekilerden ayırarak tek başına ele alan bilme edimi ve sonucu. Günlük yaşamda bilinçsiz olarak herkes soyutlama yapar. Örneğin, “İnsanın iki bacağı vardır” önermesi, insanın iki bacaklı olmasını, bir başa, iki kola, vb. sahip olma gibi öteki özelliklerinden soyutlar.

³⁴ Gerçek olgular, modellerinden daha zengin ve karmaşıktır. Uygulama, deney ve gözlem, daha eksiksiz ve gelişmiş modellerin ortaya çıkmasını sağlar.

ve çağa bağı olarak durmadan gelişir. Bilgi, bir süreçtir, tarih içinde durağanlaşmaz ya da donmaz, durmadan yenilenir.

Düşünme dünyasında, nesnenin her özelliği bir kavramla karşılanır. Kavramların sınıflanması ve ilgi ya da benzerliklerine göre kümelenmesi ile nesnenin en genel ve temel özelliklerini, ilişkilerini yansıtan ve birçok kavramı içinde barındıran “kategoriler” (temel kavramlar) oluşturulur. Zihinde oluşan sistem; bütünlüğün biçimlerini, ilişkilerini, uğraklarını temsil eden bir dizi kategoriye kapsar. Kategorilerin büyük bölümü tek kavramlıdır. Ancak iki kavramlı kategoriler daha genel ve kapsayıcıdır: öz-görünüş, içerik-biçim, olanak-gerçeklik, rastlantı-zorunluluk, zorunluluk-özgürlük, soyut- somut, nicelik-nitelik, yer-zaman, özel-genel, kuram-eylem, parça-bütün, uzlaşan karşıtlıklar-uzlaşmayan karşıtlıklar gibi. Bilgi, birçok kategoriyle anlatılan pek çok ilişki ve bağıntıyı bağdaştırır. İdealist diyalektikçiler, ikili kategorinin iki kavramı arasında çelişki olduğunu ileri sürer ve diyalektiğe örnek olarak gösterir. Oysa aralarında çelişki yoktur.

Akıl, gerçeği ister, gerçekliği arar, doğruyu sever. İnsan, araştırmasını, genellikle önceden tasarladığı bir varsayıma dayandırır, belirli bir bakış açısıyla yapar. Kimi filozoflara ve ortak duyuyu savunanlara göre “akıl yolu birdir”, dolayısıyla bir yol göstericiye (pusula ve rehber) gerek yoktur. Ancak bu görüş gerçekliğe uymaz; çünkü beyin ve sinir yapısı benzer olsa bile, ruhsal yapı bakımından insanlar arasında kültürel, eğitimsel, deneyimsel, dinsel, ayrımlar vardır. İnsan zihninde akli olan, akli olmayan, bilinçdışı, duygular, önyargılar ve güdüler bir aradadır. Ayrıca öteki varolanların ve koşulların bazen çok büyük etki ve kısıtlamaları olmaktadır. Bu durumdan Descartes da yakınır:

(...) elbette dünyada zekâsı benimkiyle ölçülemeyecek kadar iyi pek çok kimse yok değildir ama insan başkasından öğrendiği bir şeyi kendi bulduğu bir şey kadar iyi kavrayıp kendinin kılamaz. Bu konuda çok doğru olan şudur: çok zeki kimselere görüşlerimden bazılarını açıkladığımda genellikle ben kendilerine anlatırken onları çok seçik olarak anlar görünseler de, onları yinelediklerinde hemen her zaman onları bunlar benimdir diyemeyeceğim kadar değiştirmiş olduklarını gördüm. (Descartes, 1998: 100)

Olaylar karmaşası içinde insan zihninin araştırması, bilgi edinmesi ve davranışına yön vermesi için yol göstericiye gerek vardır. Yol gösterici, insanın yalnızca aklını ve anlayışını değil, eylemlerini de gerçeğe, doğruya ulaştırmalıdır. Yol gösterici, kötü ya da yetersiz ise, doğru kullanılmazsa bilgiye ulaştırmaz. Uygun yol göstericiler mantık ile metodolojidir. Mantık felsefesine³⁵ göre, mantık, yetkin ve sağlıklı insanın aklını temel alır. Akıl, mantık ilkelerini pusula³⁶ olarak kullanırsa doğru düşünür ve gerçeğe ulaşır. Aklı temel almasına bakarak mantığın yalnızca düşünme dünyasıyla ilgili olduğunu sanmak çok yanlış olur. Düşünme dünyası, dışarıya kapalı bir fildişi kule; “Ben”, fildişi kulede hapis bir varolan değildir, dış dünya ile sürekli ilişki içindedir. Düşünmenin amacı, dış dünyada üretim yapabilmek, doğayla verimli ilişkiler kurmaktır. Dış dünyanın, yabanıl doğanın ve toplumun işleyiş ve deviniminin ilke ve özelliklerini bilirsek, bu özelliklere uygun düşünürsek gerçeğe ulaşırız. Bunun için mantık, doğru düşünmenin temel ilkelerini saptayan “deneyimsel felsefi bilim” olarak da tanımlanır.

Mantık; din, gelenek, ahlak ya da hukuk gibi buyurucu ve keyfi yasalar ortaya koymaz. Evrene bakış açısı ve dış dünyada olanların düzenine, işleyiş biçimine ilişkin bilgi, mantığın temelidir. Mantık, bu temel üzerinde akli ele alır ve aklın işleyiş yasalarını inceler, aklın kendi kendisiyle uygunluğunu araştırır. Sav çözümlenmek ve sağlıklı çıkarımlar yapabilmek için gereken, öznelerden bağımsız olan ilkeleri saptar. Kanıtlarla desteklenmedikçe doğru düşüncelerin pek değeri yoktur, akla uygunluklarının doğrulanması gerekir, bu da sağlam ve güçlü bir mantık sayesinde olur. Yerçekimini ve havanın kaldırma gücünü bilmeden uçak, suyun kaldırma gücünü bilmeden gemi yapılamaz. Dünyanın kendi çevresinde ve güneşin çevresinde dönüş süresini bilmeden yapacağınız takvim işe yaramaz. Mantık

³⁵ “Öte yandan, mantığın doğası ve kapsamını ele alan felsefe dalına *mantık felsefesi* adı verilir. Buna göre, mantık felsefesi mantığın mahiyetini, onun bilgiyle olan ilişkisini, mantık ile dış dünya arasındaki ilişkiyi araştırır.” (Cevizci, 1999: 570)

³⁶ Rehber de yol göstericidir, ama insanı edilgenliğe iter. Örneğin turist rehberi, insanları alıp kendi çizdiği yoldan bir yerlere götürür. Pusula ise yalnızca yönleri gösterir, doğru yönü seçmek insanın aklını kullanmasına kalır. O nedenle mantığı “pusula”ya benzetmenin daha uygun olduğu kanısındayım.

bilmeden yapılan düşünme eylemi de doğru sonuca varmaz, varsa da rastlantı olur. Bir sistem kurmaya çalışan ve felsefe geleneğinde atılım yapan filozoflar mantığa büyük önem vermiştir; Aristoteles, F. Bacon, Kant, Hegel gibi. *Organon*'la birlikte mantığın ana kitabı sayılan *İsagoge*'nin anlamı “başlangıç”tır, felsefeye başlangıç.

İnsan, bilinç ve kavrayış alanına giren her türlü doğa, ruh ve toplum olaylarını araştırmak ister. Araştırma yöntemi konusunda da “aklın yolu birdir” diyen, dolayısıyla metodoloji ve özel yöntemlere gerek görmeyen ortak duyu yetersiz kalmaktadır. Çünkü evrene bakış açısı ve mantık ne denli doğru olursa olsun, konu ve sorunları iyi ve doğru anlamaya yetmez. Sorunları incelemek için de uygun ve doğru bir yöntem gereksinimi vardır. Mantığın bir dalı olan metodoloji, gerçeği bulmak isteyen zihne, kendi dışında kalan maddi ve düşünsel olayları nasıl inceleyeceği konusunda rehberlik yapar.³⁷ Çeşitli bilimlerin, canlı ve cansız varlıkları ve olayları nasıl araştıracaklarını, yanlışa düşmemek için gerekli kuralları ve koşulları belirler. Gerçekten de gelişigüzel bir araştırma; yeterli, birbiriyle ilişkili, eksiksiz veri elde etmemizi sağlamaz. Ama gelişmiş yöntemlerle araştırılırsa gerekli tüm veriler toplanır, sonra mantığın kurallarına ve koşullarına bağlı olarak, verilerin birbiriyle uygunluğu sağlanıp gerçeğe ulaşılır.

Günümüzde değişik mantık kuramları bulunmaktadır. Aristoteles'in hem içerikli hem formel olan mantığı, “geleneksel mantık” ya da “klasik mantık” adıyla anılmaktadır. Klasik mantığın formel yanından kaynaklanan sembolik (modern) mantık ve türleri, tümüyle formel mantıktır. Bulanık mantık, olasılık mantığı, sezgici mantık gibi çok değerli mantık sistemleri “normalden sapmış mantıklar” diye adlandırılmaktadır. Hegel'le başlayan diyalektik mantığın çeşitleri yok gibi görünmekteyse de, Hegel ve Marx'ın görüşlerini birbirinden ayırmak gerekir.

³⁷ Metodoloji için “pusula” sözcüğü değil, “rehber” sözcüğü daha uygun olur kanısındayım.

2.2. Aristoteles Kaynaklı Mantık

Aristoteles, mantığı yalnızca düşüncenin işleyiş kurallarını bulmakla görevli bir disiplin olarak görmez; eşzamanda varlığın yapı, devinim ve bağıntılarını da ortaya koyduğunu ileri sürer. Çünkü düşünmenin ilkelerini ve bağıntılarını incelemek demek, yansıttığı varlık dünyasını da incelemek demektir. Temel kural durgunluk ve değişmezliktir, devinim geçici bir döngü, bir yerinde saymadır ve sonunda devinimsizliğe dönüşür. Örneğin yağmur yağar, su birikir, su buğu olur, bulut oluşur, gene yağmur yağar, vb.. Dolayısıyla, her varolan, değişmeyen ve sürekli olarak kendisiyle özdeş kalan bir özyapıya, bir töze³⁸ sahiptir. Aristoteles, mantık ilkeleri olarak, özdeşlik ilkesi ve bunun alt ilkeleri olan çelişmezlik ilkesi ile üçüncü durumun olanaksızlığı ilkesini ileri sürer. Leibniz bunlara varlık (ontoloji) yasaları olarak yeter neden ilkesini ekler. Onun da iki alt ilkesi vardır: nedensellik ve amaçlılık (Özlem, 2011: 49-58). Kanımızca, Aristoteles mantık ilkelerini varlık yasaları olarak almayı önerirken haklıdır. Ama devinim, değişme ve çelişkiyi dikkate almayan mantık ilkeleri, yalnızca düşünme dünyasında geçerli olan ilkeler olarak kalmaktadır. Şimdi klasik mantık ilkelerini özetleyelim.

1 – Özdeşlik ilkesi: “A, A’dır”. Örneğin üstünde oturduğumuz sandalye, yazdığımız kalem ve defter her an kendisinin özdeşidir. Ama dünkü kendisiyle özdeş değildir, çünkü geçen süre içinde nicel değişiklik geçirmiş, örneğin yıpranmıştır. Buna bakarak onları başka şey olarak kabul edip ele alırsak, akıl yürütmek olanaklı olmaz, yaşamak ve iş görmek zorlaşır. Bu nedenle, düşünme dünyasında, bu nesnelere var oldukları sürece kendileriyle özdeş kabul ederiz. 9 yaşındaki Ahmet, 90’ına da gelse Ahmet’tir. Bu tutum, zihnin kendi kendisiyle tam uygunluğunu sağlar; zihni, doğru olarak kabul edilen bir önermeden çıkarılan başka önermelerin de doğruluğunu kabul etmeye yönlendirir. Bu nedenle, özdeşlik ilkesi daha çok

³⁸ Töz: En son dayanak, başka bir şeyin yüklemi haline getirilemeyen ve özü bakımından ele alınan birey olarak, maddeden ayrılabilen şey, her şeyin temel yapısı.

düşünme dünyasının bir yasasıdır. Özdeşlik ilkesi eşzamanda; bir tartışma, bir kanıtlama ya da akıl yürütme süresinde, bir kez ileri sürülmüş bulunan bir önermenin ve onun doğruluk değerinin, süre boyunca değiştirilmemesi gerektiğini anlatmaktadır. Aslında gerçeklikte ya da ontoloji açısından da özdeşlik ilkesinden söz edilebilir. Varolanlar tekillikleri içinde yalıtık olarak ele alınırsa; her varolan kendisidir, kendisiyle özdeşdir. “Dünyada ‘tıpatıp’ özdeş iki varolan yoktur.” denebilir. Ayrıca birçok nicel değişiklik olsa bile, haftalardır, dahası yıllardır gördüklerimiz nitel olarak değişmemiştir. Varolanlar arasında bir türe ait olmak bakımından ya da türler arasında bir cinse ait olmak bakımından da özdeşlik vardır. a) Çelişmezlik ilkesi: A, A-olmayan değildir. Bir önerme eşzamanda hem doğru hem yanlış olamaz, yanlışlara düşmemek için, düşünceler arasında çelişme bulunmaması gerekir. Kara tahtayı eşzamanda hem kara, hem ak olarak kabul edemeyiz. Ontolojik olarak bir şey, hem kendisi, hem başka bir şey olamaz; eşzamanda hem var, hem yok olamaz. b) Üçüncüyü- Ortayı dışta bırakma ilkesi: Bir şey ya A’dır ya da A-olmayan, hem A hem A-olmayan ya da ne A ne de A-olmayan olamaz. Bir önerme ya doğru ya da yanlış olur, üçüncü bir durum olamaz. Ontoloji açısından bir şey ya vardır ya yoktur, üçüncü bir durum düşünülemez.

2 – Yeter neden yasası: Başlangıcı olan nesne, önceden varlığı olmayıp sonradan var olan demektir. Yoktan bir şey var olamayacağına göre her varlığın bir nedeni olması gerektir. Biraz önce önümüzde duran defteri yerinde bulamazsak ne olduğunu, kimin aldığını öğrenmek isteriz, yani onun yitme nedenini araştırırız. Kullandığımız kalemin hangi maddeden ve nasıl yapıldığını, hangi fabrikanın malı olduğunu soruştururuz. Bunlara yanıt verilmezse o şeyi anlamış olmayız. Yeter neden ilkesi, herhangi bir şeyin zihinde anlaşılabilir biçime gelmesine yarar. Doğruluk, düşünme ile nesnenin uygunluğu olduğundan, her ifade doğru olmalı, gerçeklik içinde nedenini bulmalıdır. a) Nedensellik yasası: Doğadaki tüm olayların belirli bir nedeni vardır, belirli nedenler de her zaman belirli sonuçlar verir. Örneğin suyun kaynamasının nedeni ısıdır. b) Amaçlılık yasası: Var olan her şeyin bir amacı

vardır. Bir şeyin amacı, onun ulaşmak istediği sonuç ya da varlık nedenidir. İnsanlarda ve omurgalı hayvanlardaki içgüdüler ve eğilimler, onların kendilerini ve türlerini korumak amacını taşır.

Formel mantık; düşüncelerin içeriğini soyutlar ve içeriği ancak kısmen yansıtan ilkelere göre akıl yürütmelerin biçimini inceler. Yalnızca tümdengelim tasımlarını (akıl yürütmelerini) ele alır, tümevarım çıkarımlarını geçerli ve doğru bulmaz. Tümdengelim tasımının temel biçimi üç önermelidir; verilmiş iki önermeden, bu önermelerin içeriğinde bulunan üçüncü önerme çıkarılır; örneğin “Tüm insanlar ölümlüdür. Sokrates bir insandır. Öyleyse Sokrates ölümlüdür.” Tasım türlerinin pek çoğu, günlük yaşamda karşılaşılmayacak katılık ve biçimsellikte kurulmuştur. Tasımın biçimleri ve kipleri, düşünmenin değişik aşamalarının birbirine bağlanışını, bir düşünceden diğerine geçişi yasalı ve kurallı kılarken, eşzamanda, düşünmenin önceki ve sonraki özelliklerinin, doğruluk değerlerinin sürekli ve tutarlı kılınmasını da sağlamak ister. Artık öncül önermelerde, biçim ve kiplerde, kavramlarda yanlış yapılmadıkça, bir başka vargının çıkması olanaksızdır.

Aristoteles, *Topikler*'de tartışmalarda nasıl başarılı olunacağı üzerinde çok durur, bir bakıma yöntem önerir. Ama yöntem sorununun asıl irdelenmesi, Bacon ve Descartes'le başlar. Bacon, *Novum Organon*'u yazarken, Descartes pek çok yazısında yöntem sorununa ağırlık verir. “Yöntem sorunu önemlidir, çünkü eski filozofların sandığının tersine salt ussallıkla her sorunu çözmemiz olası değildir, usu ussal yöntemlerle donatmak gerekir, ussal etkinlik her zaman yöntemle desteklenmelidir. Yani mantık yöntem değildir ya da yöntemi vermez, (...)” (Descartes, 1998: 19). Türkiye’de “sağduyu”, Batıda “ortak duyu” denilen yetinin insanlar arasında en iyi bölüşülmüş şey olduğunu kabul eden Descartes, yöntemin önemini şöyle açıklar:

(...) sağduyu ya da us denilen iyi yargılama ve doğruyla yanlış ayırt edebilme gücünün doğal olarak tüm insanlarda eşit olduğuna tanıklık eder; böylece görüşlerimizdeki çeşitlilik kimilerinin öbürlerinden daha ussal olmasından gelmez, düşüncemizi değişik yollardan götürüyor ve aynı şeyleri düşünmüyor olmamızdan

gelir. Çünkü iyi bir zihne sahip olmak yetmez, önemli olan onu iyi kullanmaktır (Descartes, 1998: 29).

Yasaların çokluğunu yadsıyan Descartes, kendisi için dört ilke belirler:

Birincisi, doğruluğunu apaçık bilmediğim bir şeyi doğru diye almamak, yani acelecilikten ve önyargıdan özenle kaçınmak, yargılarımda zihnime açık ve seçik bir biçimde gelen ve hiçbir biçimde kuşkuyla koyamadığım şeylerin dışında herhangi bir şeyi tanımamak. İkincisi, inceleyeceğim güçlüklerden her birini olabildiğince parçalara ayırmak ve onları en iyi çözümlenebilecek duruma getirmek. Üçüncüsü, düşüncelerimi en basit ve tanınması en kolay olan nesnelere başlayarak ve yavaş yavaş, derece derece ilerleyerek en karmaşık bilgilere kadar götürmek ve doğal olarak birbiri ardından gelmeyen şeyler arasında da bir düzen varsaymak. Sonuncusu, her yerde bütünsel saymalar ve en genel gözden geçirmeler yaparak hiçbir şeyi dışta bırakmadığımdan güvenli olmak (Descartes, 1998: 46).

Daha sonra, araştırma ve inceleme için bir yöntem olması gerektiğini düşünen geleneksel mantıkçılar, bu konuda çeşitli öneriler geliştirir. Biz burada, bu önerilerin ortak ya da birleşik biçimini ele alacağız. Buna göre, geleneksel mantığın metodolojisiyle işe başlayan araştırmacı, zihninde beliren tasarım ışığında sorun ya da konuyu önce çözümler, sonra çözümlenme sonuçlarından birleşime varır:

I- Çözümleme (analiz): Yalınlaştırma ve soyutlama ile başlar; gözlem, varsayım ve deneyim ile sürer.

a) Yalınlaştırma aşamasında, olaylar yığnında daha sık görünen durum ya da olay belirlenir, olayın çevresi çizilir ve sabitleştirilir. Böylece değişen devinimli şeyin yerine, değişmez bir araştırma konusu elde edilir. Yani karmaşıktan yalına gidilir, çünkü sorun yalınlaştıkça bilinenlere indirgenmiş olur ve konu daha iyi anlaşılır.

b) Soyutlama aşamasında, konu öğelere (bölümlere) ayrılır ve konunun her özelliği yalıtılmış bir öğeye atanır.³⁹

³⁹ Kanımızca, bu yöntemdeki soyutlamaya, “yalıtma” demek daha doğru olur. Çünkü örneğin kelebeği incelemek gerektiğinde, önce hayvan öldürülerek yaşadığı çevreden koparılır, laboratuvarında tespit edilir, sonra gövdesi parçalara ayrılır, her parça ayrı ayrı araştırılır. Felsefede ise, bir tez hazırlanacaksa, sorun bütünden (sistemden), eşzamandaki benzer sorunlardan, bağlantılarından yalıtılır. Yalıtma ve tespit, olayı ve varlığı ötekilerden koparıp ayırmak, olayın canlılığını ortadan kaldırarak irdelemek, gerçekliğe uygun olmaz.

c) Gözlem aşamasında, yalıtılmış ve soyutlanmış öğeler beş duyu (özellikle göz ve kulak) ile izlenip derlenir.

d) Varsayım aşamasında, gözlemler elde edilen veriler sınıflandırılır, içlerinden önemli olanlar ayırt edilerek, aralarındaki ilişki kavranır. Görünmüyorken birdenbire görünüp kavranan ilişki, olayın yasası varsayılır.

e) Deneyim aşamasında, varsayımın doğru olup olmadığı araştırılır. Olayın bazı koşullarını yapay olarak oluşturup bazılarını yok ederek, hangi koşulların temel olduğu ve gerçek yasayı oluşturduğu bulunur.

II- Bireşim (sentez): Çözümleme ile toplanan bilgiler yalın ve en kolay anlaşılır şeylerden başlayarak önem derecelerine göre altı üslü dizilir, geçiciler ve kalıcılar ayrılır, böylece daha karmaşık bilgilere ulaşılır.

Sonuçlar yazıya geçirilir, bilgiler biriktikçe, varlık ve olayların birçok anlardaki durumlarını kavramak olanağı bulunur.

Yeni mantık arayışlarının 17. yüzyılda başladığını yazmıştık. Descartes, mantık yasalarının çokluğunun zararlarından söz etmiştir (Descartes, 1998: 45). 18. yüzyılda ilk ciddi adımı Leibniz atmış; akıl yürütmelerin, içeriklerinden bağımsız olarak, matematik kuralları gibi kurallarla denetlenebilir olması gerektiğini, bunun yolunun da simgeleştirme olduğunu savunmuştur. Leibniz'in açtığı bu yolda A. De Morgan, G.Boole ve W. S. Jevans, mantığı matematiğe dayandıran çalışmalar yapar. Çağdaş mantık çalışmaları, doğruluk fonksiyonu mantığı ve niceleme mantığı gibi "iki değerli mantık" çalışmaları ile G. Frege, B. Russell, F. B. Jevons ve A. N. Whitehead tarafından geliştirilir. Bu mantığa "sembolik mantık", "lojistik", "modern mantık" gibi adlar verilmektedir. Klasik mantığın formel yanından (üç ilke, iki doğruluk değeri) kaynaklanan sembolik mantık, bütünüyle formel (biçimsel) mantıktır. Sembolik mantık, cebirde olduğu gibi kavramları ve önermeleri harflerle gösterir ve mantığı bir matematik-cebir biçimine getirir. Sembolik mantığın bir alt alanı olan temel mantıkta; doğruluk fonksiyonu mantığı, niceleme/yüklem mantığı yer alır. Temel mantıktan türetilen özel mantık alanında ise; modal mantık, epistemik

mantık, deontik mantık, varlık mantığı, özdeşlik mantığı gibi sistemler vardır. 19. yüzyılda psikolojik mantık, dil mantığı, yorumlayıcı mantık çalışmaları olur. Gerçek yaşamda hemen hemen hiçbir önerme kesinlikle doğru ya da yanlış değildir. Günlük konuşmada “orta yaşlı kişi, uzun yol, pahalı araba, yüksek bina” gibi anlamı kişiye ve duruma göre değişen sözler kullanılır. Bu durumda önermeler genelde kısmen ya da belli bir olasılıkla doğrudur. Bu tür belirsizlikler konusunda 20. yüzyılın başlarında birçok düşünür kafa yorar; iki değerli geleneksel mantığa karşı J. Lukasiewicz, E. L. Post ve H. Reichenbach, “çok değerli mantığı” kurar. “Olasılık mantığı” ise, sonsuz sayıda doğruluk değerli bir mantık sistemidir. Bulanık mantık, olasılık mantığı, sezgici mantık gibi çok değerli mantık sistemlerinin Aristoteles dağarı ile ilişkisi kopmuştur; sembolik mantık altında “normalden sapmış mantıklar” diye adlandırılırlar. Doğan Özlem, mantığı ontolojiden (hatta epistemolojiden) bağımsızlaştırmayı ve arı disiplin durumuna getirmeyi, “salt mantık”ı önerir (Özlem, 2011: 36, 57, 62).

Kanımızca, sembolik mantığın, epistemoloji ve ontoloji ile bağlantısı kalmamıştır. Salt mantık, matematiksel mantık, sembolik mantık, vb. kendi içine kapanmış, dolayısıyla kısıtlı mantıklardır. Kısıtları kaldırılmış, gerekli etkinliğe ulaşmış bir mantık oluşturmak için, mantık ile özellikle ontoloji ve epistemoloji arasındaki bağlantılar yeniden kurulmalıdır.

2.3. Diyalektik Mantık ve Günümüzde Yapılan Yanlışlar

“Diyalektik” terimine değişik tarihlerde değişik anlamlar yüklenmiştir. “Karşılıklı konuşma ya da tartışma yöntemiyle bilgiye ulaşma” olarak özetleyebileceğimiz yaygın ilk anlamı, bugün kullanılan anlamından çok uzaktır. Felsefe tarihinde, Gülenç’in saptadığı gibi, “Kavrama yüklenen anlamların farklı olmasının temel nedenlerinden biri, düşünürlerin yaşadıkları tarihsel ve toplumsal koşulların farklılığıdır. Bu farklılık, diyalektik kavramının içinde yer aldığı tarihsel süreçte diğer

kavramlarla olan ilişkisinde açığa çıkıyor.” (Gülenç, 2008: 118). “Diyalektik” teriminin anlamını kökten değiştiren Hegel’dir; o bu terimi, Zenon-Aristoteles geleneğini sürdüren filozofların verdikleri anlamda kullanmamıştır. Herakleitos-Platon dalına bağlanan Hegel, artzamanlı diyalektik düşünmenin monist-idealist mantığını oluşturmuştur. Dış dünyaya gerçekçi açıdan bakan Marx, gerçek varolanların değişme ve devinimini temel alan materyalist diyalektik mantığı kurmuştur.

Klasik mantık, nesnelere ve olayları gelişmelerine ve devinimlerine inmeden yalın olarak ele aldığımız ve çıkardığımız sonuçlar amacımız için yeterli olduğu sürece geçerlidir. Herkes gündelik işleri yürütmede, iletişim kurmada, tahmin etmede, yani gündelik gereksemeleri için bu mantığı kullanır. Soyut nesnelere incelendiği alanda da klasik mantık geçerlidir. Ama ayrıntılara girildiğinde, düşünme derinleştirildiğinde ayırım başlar. “Felsefe ile Dış Dünya İlişkisi” bölümünde temellendirdiğimiz oldukça karmaşık, devingen ve değişken olan dünyayı anlamak, zihinde onun gelişmiş bir modelini oluşturmak klasik ya da formel mantıkla olanaklı değildir. Devingen dünyayı araştırmaya çalışmak, hızla gitmekte olan bir arabaya binmeye çabalamak gibidir, bunun için uygun bir yöntemin olması gerekir. Formel mantık ile diyalektik mantık arasındaki ayırım, fotoğraf ile film, aritmetik ile yüksek matematik arasındaki ayırma benzer. Diyalektiği konu edinen kitaplar, genellikle mantık kuramı (akıl yürütme biçimleri) üzerinde durmaktadır. Bu alan çok önemlidir, inceleme-araştırma-sorgulama alanında da göz önünde tutulması gerekir. Ama araştırmada kesin ve doğru sonuçlara ulaşmak, ancak diyalektik mantık pusulası eşliğinde ve diyalektik metodolojinin rehberliğinde olanaklıdır. Diyalektiği anlamayı engelleyen en kötü alışkanlık fotoğraflarla, imgelerle, temsillerle düşünmek ve dört işlem hesaplarıyla yetinmektir. Oysa fotoğraftaki bebek büyümmez, imge ve temsillerin ana özelliği yalıtık olmalarıdır, dört işlem ayrıntıyı kaçıtır.

2.3.1. Temel Kavramlarıyla Diyalektik Mantık

Diyalektik düşünce, varolanları karşılıklı bağlantıları, artzamanlılıkları, devinimleri, doğumları ve ölümleri içinde kavrar. Varolanların, “hem var olma durumunun olumsuzlamasını (yaşammasını, sürüp gitmesini), hem de o durumun olumsuzlamasını (kaçınılmaz yıkımını)” kabul eder. Başka deyişle, diyalektik her varolanı bir süreç, her olayı bir oluş olarak görür. Sözün gelişi, keller kel olmayanlardan ayrılabilir. Ancak kellik, bir kişinin saçını yitirme sürecinden geçerek gelişir. Bundan dolayı bu sürecin ortasında, kişinin mutlak olarak ne kel olduğu ne de kel olmadığı bir aşama vardır, bu kişi kelleşme süreci içindedir. Başlangıçta ilerici olan bir görüş ya da kuram, mutlak ilerici olarak nitelenmemelidir, çünkü daha sonra değişen koşullar altında gerici duruma düşebilir.

Diyalektik mantığın dört ya da beş ilkesi yoktur; birbiriyle ilişkili iki ilkesi vardır:

1. Evrende her süreç başlar (doğar), devinir, değişir, gelişir ve ölür ya da yok olur;
2. Evrende tüm süreçler birbirini etkiler, değiştirir, gelişmesine ya da yok olmasına yol açar.

Değişme; doğanın, gerçek varolanların ortak özelliğidir. Niçin her şey değişir, gelişir? Öncelikle “çelişki”, sonra da “etkileşim” nedeniyle değişme olur. Canlı içinde birçok çelişki bulunmaktadır, örneğin ölüm-kalım çelişkisi varlığı sona erdirir; yumurta içindeki çelişki, oğulcuğun yeni bir varolan oluşturmaya yol açar. Ayrıca başka varolan ya da öğelerle ilişkiler, karşılıklı etkilenme ve değişmeye yol açar.

2.3.1.1. Çelişki

Materyalist diyalektik, çelişkiyi⁴⁰ gerçek varolanların içinde arar, idealist diyalektik gibi düşüncede değil. Bir varolanın içinde çelişki olması demek, o

⁴⁰ Diyalektik mantıktaki çelişki teriminin anlamı, geleneksel mantıktaki çelişki teriminin anlamından çok farklıdır. Diyalektik mantıkta, bir varolan ya da bütün içinde birbiriyle savaşım içinde olan iki ögenin, gücün ya da özelliğin bir arada bulunduğunu anlatmak için çelişki terimi kullanılır. Diyalektikle ilgili yazılarda çoğunlukla “içsel çelişki” terimi kullanılır. Bu, bir de “dışsal çelişki” olduğu anlamına gelmez. Çelişki her zaman içtedir/içseldir ve yalnızca bunu vurgulamak için “içsel çelişki” denebilir.

varolanın içinde iki karşıtın var olması demektir. Doğa ve her varolan; yapım ve yıkım edimlerinin bir birliğidir. Yapım edimi kendisini bu birlik içinde koruduğu sürece varolanın yaşamı sürer. Ama yıkım egemen olursa varolanın yaşamı sona erer. Yani her varolanın içinde, gelişmesini ve niteliğinin değişmemesini sağlayacak güçler ile niteliğinin değişmesine ve onu yok olmaya götürecek güçler savaşı. Bu olguya “karşıtların birliği ve savaşı” da denir. Karşıtların birliği vardır; çünkü karşıtlardan biri olmadan öbürü olmaz, ikisi her zaman bir arada olur. Eşzamanda karşıtların savaşı vardır; çünkü karşıtlar birbiriyle değişen yoğunlukta ama sürekli olarak savaşım durumundadır. Sürecin nitelik değiştirmemesini sağlayan öğelere ya da güce, dolayısıyla sürecin kendisine “sav (olumlama, tez)”, kendi içindeki karşıtına “karşısav (olumsuzlama,⁴¹ antitez, yadsıma, inkâr)” denir. Karşıtlıkta (çelişkide), sürecin başlangıcında sav güçlü ve egemen olandır, karşısav güçsüz ve ikincil olandır. Süreç ilerledikçe savın gücü azalır ya da sav küçüledurur, tersine karşısavın gücü artar ya da karşısav büyüyedurur. Bu iki karşıt arasındaki savaşım, varolanda nicel değişiklikler yapar. Özdeş nitelik altında nicel değişikliklerin olduğu dönem, “evrim dönemi”⁴² olarak adlandırılır. İki karşıtın savaşı, karşısavın çok güçlenmesiyle uzlaşmazlığa (antagonizme) ulaşır; sonunda, karşısav egemen olur. Ancak bu durum, karşıtların var olamayacağı koşulları yaratır (olumsuzlamanın olumsuzlaması). Bu durumda süreç sona erer, evrimin akışında sıçrama olur; “aşma (*Aufhebung*)” ediminin gerçekleştiğini gösteren yeni bir süreç ortaya çıkar (bireşim, sentez), nitel değişmenin olduğu bu nispeten kısa döneme “devrim dönemi” denir. Yeni aşamada, eski aşamanın kimi öğeleri tümüyle yitip giderken, kimi öğeleri özelliklerini değiştirerek yeni aşamanın öğeleri olur. Olumsuzlamanın olumsuzlaması, o şeyi ondan bir kalıt almaksızın bütünüyle yok etmek anlamına gelmez.

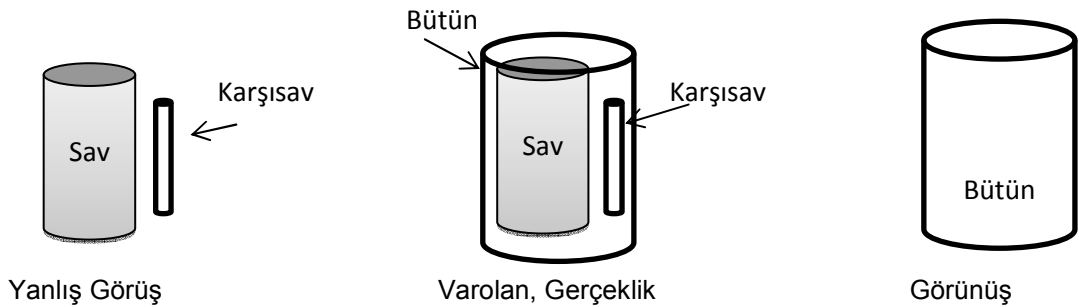
Bu soyut ve genel anlatımı somut bir örnekle açıklayalım: Her tohumda, besin

⁴¹ Olumsuzlamayı; kabul etmeme, karşı çıkma anlamında kullanmaktayız; yok sayma anlamına değil.

⁴² Burada yeryüzündeki genel evrimden söz etmiyoruz. Söz konusu olan, tekil varolanın evrimi, gelişimi, değişmesidir; bu evrim, tekil varolanda nitel değişimle olacak devrimin hazırlayıcısıdır.

ile kabuk ve tohumun ilerde ne olabileceğini belirleyen oğulcuk (embriyon) vardır. Kabuk ve besin ile oğulcuk bir arada karşıtlar savaşımı içindedir, yani aralarında çelişki bulunur. Tohum, çuval içinde kuru bir depoya bırakılırsa, tohum olarak kaladurur, kabuk onun değişmesini önler. Tohum sulak bir toprağa atıldığında, oğulcuk gelişmeye başlar, besini yiyip büyüyerek kabuğu parçalar. Böylece tohum oğulcuğun belirlediği bitkiye (çimen ya da erik ağacı ya da başka bir bitkiye) dönüşür. Bu oluş başka türlü de anlatılabilir, kabuk ile besin sav (olumlama), oğulcuk karşısavdır (olumsuzlamadır); ikisinin savaşımı bitkinin ortaya çıkmasıyla bireşime (olumsuzlamanın olumsuzlamasına) ulaşır. Başka deyişle, sulak toprağa atılan tohum nicel değişiklik geçirir, bir an gelir tohum parçalanır ve bitki filiz verir, yani nitel değişme olur. Tohumun içindeyken oğulcuk içindeki çelişki önemsizdir, dahası “çelişki yok” denebilir. Filizlendikten sonra, oğulcuğun dönüştüğü bitki içinde çelişki açığa çıkar. Yani bitki, yeni karşıtları içerir: onun bitki olarak varlığını sürdürecektir güç ile bitkinin çürüyüp toprağa dönüşmesini sağlayacak gücün birliği ve savaşımı.

Diyalektik mantık kitaplarında, “bütün”, “bütünsellik” kavramları genellikle önemsenmez. Çelişki deyince, bütünden bağımsızlarmış gibi, yalnızca iki karşıttan söz edilir. Oysa bütünün farklı edimleri, farklı görünüşü vardır. Karşıtların devinimi, ögesi oldukları bütünün belirleyiciliğinde yürür: Bütün (Sav x Karşısav), Toplum (İşveren x İşçi). Toplumlar hariç, evrim döneminde çelişki dışarıdan görünmez, nicel değişiklik görülebilir. Uzlaşmazlık aşamasındaki görünüşü ise, birdenbire başlayan nitel değişme biçimindedir.

Şekil 2.1. Karşıtlar ve Bütün

Karşıtlar, bazen birbirini besler, bazen birbirini güçsüzleştirir. Bu iki etkinin oluşturduğu denge, birinin egemen duruma gelmesiyle son bulur. Başka deyişle, karşıtlar arasında bazen denge kurulur, bazen de denge bozulur. Örneğin kapitalistin artık-değeri artırma davranışı işçileri tükenme noktasına getirir. Buna karşı işçilerin daha az süre ve daha iyi koşullarda çalışmak için yürüttüğü savaşım, artık-değeri azaltır, kapitalistin kazancını düşürür. Aralarındaki savaşım, bazen iki yanın da az çok razı olduğu bir denge oluşturur. Karşıtların gelişimiyle çelişki daha büyük, daha keskin, daha patlayıcı duruma gelebilir. Çelişkinin bütün içindeki öteki öğeler ve çelişkilerle ilişkisi, bütünde geniş bir biçimsel değişme yaratabilir. Karşıtların savaşımı, her çelişkinin sürekli özelliğidir; ancak, uzlaşmazlık sürekli özellik değildir. Çelişkide karşıtlar arasında üstünlük-aşağılık, yani egemenlik ilişkisi vardır. Süreç içinde egemenlik altında olan yan egemen yan olurken, egemen yan egemenlik altına geçer. Var olan nitelik, karşıtlardan birinin (savın) egemenliğine, üstünlüğüne uygun gelir. Bu egemenliğin tersine çevrilmesi, var olan niteliğin yerini yenisinin almasına yol açar. Demek ki, karşıtlar birliğindeki iki ögenin her biri, ayrı bir niteliğin taşıyıcısıdır. Savın kendi egemenliğini savunması, var olan niteliği koruma savaşımıdır. Karşısavın bu egemenliği tersine çevirmek için saldırması ise, yeni niteliğin var olanın yerini alması amacı içindir.

Büyük ve karmaşık süreçler içinde birden çok çelişki bulunur, bunlar arasında da egemenlik ya da üstünlük ilişkisi vardır. Onlardan yalnızca biri “temel çelişki”dir, yani değişimi sağlayacak olan çelişkidir, öbürleri “ikincil çelişkiler”dir. Kimi durumlarda ikincil çelişkilerden biri önalana çıkabilir; o durumda bu çelişkiye, temel çelişkiden ayırmak için “baş çelişki” denir. Toplumdaki çelişkilerden hangilerinin uzlaşmaz olduğunu ayırt etmek, bunlarla uğraşmada doğru yöntemi bulmak bakımından önemlidir. Genel olarak ekonomik çıkar çatışmaları toplumda uzlaşmaz çelişki doğurur. Böyle durumlarda bir küme kendi çıkarlarını öbür kümeye zorla kabul ettirir ya da onu zora dayanan yöntemlerle sindirir. Günümüzde çıkar

çatışması yanında, kimlik ve kültür (etnisite) çatışması gibi durumlar da uzlaşmazlık yaratmaktadır. Süreçler değişik uzunlukta olur. Örneğin oğulcuğun yaşamı (gebelik) 9 ay 10 günde biterken, insan yaşamı 90 yılı bulabilir. Çimlendirilen tohum 7–10 günde bitkiye dönüşürken, bitkinin yaşam süresi 700 yılı bulabilir. Süreçlerin devinimi, alt basamaklardan yukarı basamaklara doğru sarmal biçimde ilerler. Ancak yeryüzündeki genel evrimin hep aynı hızda ve hep yukarıya doğru olduğunu düşünmek yanlış olur. Çünkü gelişme ya da genel evrim, sıçramalarla, süreçten kopuşlarla, çeşitli altüst oluşlarla, değişimlerle ilerler.

“Nicel değişiklik”ten, yalnızca ölçülebilir, sayılabilir özelliklerde olan artış ya da azalış anlaşılmalıdır. Bütünün öğelerinde eşzamanlı olmayan değişimler de nicel değişiklik kapsamına girer. Çünkü bir bütünün öğeleri, kendi yapıları ve devinimleri olan birer alt bütündür. Gerçekte, karmaşık ve canlı bütünlerde her nicel değişiklik, bir öğede nitelikçe değişmedir. Öğelerin art arda nitelikçe değişmesiyle bütündeki nicel değişikliğin belli bir düzeye erişmesi anında, bütünde nitel değişme gerçekleşir. Başka deyişle, nitelikçe değişen öğelerin, nicelikçe belli bir sınırı aşmaları sonucunda, bütünün niteliği değişir yani yeni bir bütün oluşur.

Ani olmayan nitel değişimler olduğu gibi patlamalı ya da gürültülü olmayan nitel değişimler de vardır, İngiltere’deki burjuva devrimi, bir insanın ölümü buna örnektir. Nitel değişimin nasıl gelişeceği, hızı ve bütünlenme biçimi, koşullara bağlıdır. Yeni bir nitelik doğar doğmaz, anbean eskisinin yerini alma eylemi başlar. Yani nitel değişimin başlaması ani olabilir, ama hızla sona ermeyip aşamalı olarak sürebilir. Toplumsal çelişkilerin çözülmesinde nitel değişimin (bir sınıfın iktidarının karşı sınıfın iktidarıyla değiştirilmesinin, bir üretim biçiminin yenisiyle değiştirilmesinin) başladığı bir noktaya ulaşılır; bu değişimin bütünlenmesi uzun ya da kısa bir süre alabilir. Burjuva devrimlerine bakarsak, feodalizmden kapitalizme geçişin, genellikle politik iktidarın kapitalist sınıfın eline geçmesinden çok önce başladığını görürüz. Ama feodal devlet, dönüşümü yavaşlatma yönünde etki yaptığından, burjuvazinin iktidarı soylulardan alması çoğu kez yıllar içinde

genişleyerek sürmüştür. Kurtuluş savaşlarında ise bu daha uzun bir süre aldı; kurtarılmış bölgeler yavaş yavaş genişletilerek iktidar yavaş yavaş ele geçirildi.

2.3.1.2. Etkileşim

Değişmenin, dış etkenlere kapalı olduğunu ve yalnızca değişmez bir iç yasa tarafından belirlendiğini söylemek, tüm sonuçların önceden kesin biçimde belirlenmiş olduğunu ileri sürmek anlamına gelebilir. Bu, yazgıcı bir açıklama olur ve dış etkilerle değişikliğe uğrayan gerçek devinimle bağdaşmaz. Gerçeklikte dış etkenlerin ve rastlantının etkileri, bunların devinimin yönünü değiştirebileceği yadsınamaz. Tohum örneğinde kısaca söz edilen bir durumu burada açmak gerekiyor: ortamın ya da öteki varolanların etkisi. Tohum, kuru ortamda değişmez, ancak sulak toprak içinde bitkiye dönüşebilir. Yumurtanın civcive dönüşebilmesi için bulunduğu ortamda uygun sıcaklık olmalıdır. İçteki karşıt güçlerin varlığı devinim ve değişme için gereklidir ancak yeterli değildir, içinde bulunulan ortam bu yeterliliği sağlar. Dış etkenler, varolanların uğradığı değişmelerde rol oynar, ama gelişmenin karakteri mutlaka çelişkiye bağlıdır. Bir şeyin içindeki çelişki, onun gelişmesinin temel nedenidir. Dış etkenler, çelişki sayesinde etkin olan ikincil nedenlerdir.

Tüm diri varolanlar dışardan besin almadıkça diri kalmaz, dışardan aldıkları enerjiyi maddeye dönüştürerek yaşar. Diri olmayan varolanlar yağmurdan, yelden, vb. etkilenecek aşınır, parçalanır. Binlerce ışık yılı uzaklıktaki bir yıldızın, yeryüzündeki nesnelere etkilediğini bilim ortaya koyuyor. Kuantum fiziğinde "temel parçacıklar" ifadesini kullanmak yanıltıcıdır, çünkü temel olan şey parçacık değil, içinde yer aldığı etkileşimdir. Kısacası, tüm varolanlar etkileşim içindedir, etkileşim göz önünde tutulmadan değişme açıklanamaz. Toplumda devrimin karakteri, sonucu ve gerçekleşmesi, çelişkilere bağlıdır; ama devrim dış etkenler olmadan gelişmez. Örneğin Rus Devrimi'nin temel etkeni Rus toplumunun çelişkileriydi. Ama 1917'de devrim koşullarını hazırlayan, emperyalistler arası savaştı. Sınıflar arasındaki çelişkidir söz edilir hep, oysa sınıflar arasında olumlu ya da olumsuz etkileşim de

olabilir. Sınıf içinde çeşitli katmanlar, kümeler bulunur, bunlar arasında da etkileşim vardır. Bireyler arasında etkileşim, olumlu özellikteyse dostluğa ya da aşka, olumsuz özellikteyse küsmeye ve düşmanlığa yol açar. Dirilerde ölüm, nitel değişme demektir. Ölüm, çelişkiler nedeniyle doğal yoldan olduğu gibi, dışardan gelen bir darbe (kaza, cinayet, vb.) ile de olabilir. Ya da darbe, örneğin bir bacağı koparmışsa, varolanda nicel değişikliğe yol açmış olur. Toplum biçimlerindeki değişim, asal olarak çelişkiden ötürü olur; ama daha uygar bir toplum tarafından işgal edilmek de toplumsal yapıda değişme yapabilir. Örneğin Afrika'da, Güney Amerika'da kapitalist devletlerin uzun süren işgalleri, buradaki ilkel toplumların doğrudan kapitalizme geçmesine yol açmıştır.

Özetlersek, etkileşimin başlıca iki etkisi vardır: 1- çelişkinin uzlaşmazlığı ulaşmasına, uygun koşullar sağlayarak yardımcı olmak ya da uygunsuz koşullar yaratarak engel olmak; 2- bizzat değişmeye yol açmak. Tüm varolanlar, tüm oluşlar karşılıklı olarak birbirini etkiler. Bu nedenle; varolanlar ve öğeler arası ilişkide (etkileşimde), "neden olmak", "yol açmak", "belirlemek" sözcüklerini kullanmak çok doğru olmaz; "karşılıklı belirleme" terimi daha doğru ve daha açıklayıcıdır. Ancak etkileyen güçler arasından biri baskın olursa "yol açmak, belirlemek" sözcükleri kullanılabilir.

2.3.1.3. Değişme

"Değişme" teriminin birçok anlamı vardır. Küçük farklılıklar, büyüme ya da küçülme birer nicel değişikliktir; kayaların aşınması, filizin büyüyerek ağaç olması böyledir. Yumurtanın civcive dönüşmesi nitel değişmedir. Nitel değişme, doğa ya da varlık açısından daha önemlidir; çünkü bir gelişmeyi, bir aşmayı ifade eder. Yeni, doğrudan eskisinden türemez, eskinin içinde ortaya çıkar ve olgunlaşır. Aşma sırasında eski dağılır, sonra parçalar yeni koşullara uygun yapıda örgütlenir. Çelişkinin, olumsuzlamanın olumsuzlaması ile aşılması, yeni niteliğin ileriye doğru

deviniminin, gelişiminin önünü açar. Kısaca “değişim” kavramı,⁴³ çok karmaşık olabilmekle birlikte, daima bir varolan içindeki karşıtlar savaşımında çelişkinin uzlaşmazlığa ulaşması sonucu, “yeni” olanın “eski” olanı yenmesi, sonra birlikte dönüşerek yeni varolanı oluşturmalarını anlatır. Yeninin oluşu sağlamaştıktan sonra, geçmişe dönülemez ya da geçmiş onarılamaz. Örneğin kapitalist toplumlarda feodalizm artık yeniden oluşturulamaz. Ancak yeninin sağlamaştımadığı oluşlar olabilmektedir, o durumda değişim geri dönmekte ve eski yeniden egemen olmaktadır, “reel sosyalist” ülkelerde olduğu gibi. Fransa’nın burjuva devrimi döneminde de birçok geri gidiş, ileri sıçrayış olmuş, sonunda değişim kazanmıştır. Bütünün, yani bir varolanın iç bağlantılarını vurgularken, öğelerinin göreceli özerkliğini göz ardı etmemek gerekir. Öğelerin ilişkileri, iç değişkenlerin artması ya da azalması, bütünün özelliklerini değiştiren iç etkilere sahiptir. Değişimde eski aşamanın kısmen yinelenmesi, bazı özelliklerin yeni aşamanın yapısına uyum yapmasıyla olur. Örneğin feodalizmin birtakım özellikleri, kapitalizme uyarlanarak varlığını sürdürmüştür: büyük toprak sahipliği, zanaatkârlık, vb. Kapitalist toplum tüm gelişmesini tamamladıktan sonra, bu sürede kazanılanların tümü ortaya çıkacak yeni toplumla eklemlenecektir. Kapitalizm koşullarında elde edilen her başarı, üretici güçlerdeki her gelişme ve her kültürel kalıt, kapitalizm ortadan kalktığında yok edilemez; tersine korunacak, geliştirilecektir. Doğada olduğu gibi toplumda da rastlantıların ve istemci (iradeci) karışmaların rolü vardır. Örneğin, Ekim Devriminin başında Lenin değil de başkası olsaydı devrimin akışı değişebilirdi. Toplum, mutlaka Lenin’i ortaya çıkarmak üzere önceden ayarlanmış değildi. Uzun yaşamlı sistemlerde kendini düzenleme gözlenmektedir. Örneğin ücret/istihdam geribildirimi, ekonomik istikrarı sürdürmek için birilerince tasarlanıp uygulanmaz. Ücretlerin artması, işverenlerin işçi sayısını azaltmasına yol açar, bu da işsizliği artırır ve ücretlerin düşürülmesini kolaylaştırır. Ücretlerin azaltılması, işçilerin karşı

⁴³ Yazıda “nitel değişme, gelişme ve aşma”yı topluca ifade etmek için “değişim” göstereni/terimi kullanılmaktadır.

eylemlerinin artmasına yol açar, bu da kesintilerin kısmen geri alınmasını sağlar. İki yan da denge kurmaya çalışır, sonuç özgün durumun kısmen yeniden kurulmasıdır.

Çelişkinin yadsınması biçiminde olmayan değişmelerde ileriye doğru devinim özelliği yoktur. Örneğin, su etkileşimle soğuduğunda ya da ısındığında fiziksel değişiklik geçirerek, yavaş yavaş buğuya ya da buza dönüşür. Bu olgu nitel değişme değildir; devinimin doğrultusu yoktur ve ne ilerleyici ne de gerileyicidir. Ancak suyun elektrolizle oksijen ve hidrojene ayrışması (yine etkileşim), suda nitel değişme yaptırır. Genel olarak, nicel değişikliklerin de çelişkiden doğduğunda bir doğrultusu olur, yoksa bir doğrultusu olamaz. Çelişki ve etkileşim, "başkalaşmaya"⁴⁴ da yol açar. Örneğin, diri varolanların çeşitliliği, yepyeni türlerin ortaya çıkması, çelişkilerin yarattığı kaotik durumlarda oluşan değişimlerden dolayıdır. Bütünüyle sağlıklı olan ana babadan, değişimden ötürü engelli çocuklar doğabilir. Diri varolanların evriminde, kalıtımla değil etkileşimle olan başkalaşma çok görülmektedir. Çözmek için bir soruna karışmanın, beklenmedik, bazen de zararlı sonuçlar yarattığını da ortaya koymaktadır (böcek ilaçlarının böcek sorununu büyütmesi gibi). Başkalaşma, sonradan kalıcı ya da kalıtsal duruma gelebilir. Arada zikzaklar ve gerilemeler olsa bile, genel evrim aşağıdan yukarıya ya da ileriye doğru kendisine daima yol açmaktadır.

2.3.1.4. Doğada ve Toplumda Diyalektik

Düşünürler uzun süre evreni az sayıda nedenle, dahası tek nedenle açıklamaya çalıştı. Bu tutum konuyu basitleştirdi, ama yanlış kanılara yol açtı. Bilimler (özellikle kaos bilimi), olayların başlangıcında tek etken değil, çok etken olduğunu gösterdi. Oluşları incelerken tüm etkenleri göz önünde tutmak gerekir. Tüm gerçek varolanlar iç etken (çelişki) ve dış etkenler (etkileşim) nedeniyle sürekli devinmekte ve değişmektedir. Sav ile karşı sav çelişkisinin uzlaşmazlığa vardığı tüm noktalarda kaos oluştuğu için genel evrimde dallanma (çatallanma) olabilmektedir.

⁴⁴ Biçim değiştirme, farklılaşma, metamorfoz, değişke, modifikasyon.

Cansızlardaki çeşit azlığı çelişkilerinin güçsüzlüğünden, değişimin daha çok etkileşimle olmasından ötürüdür. “Kaos-düzen”, dış dünyada birbirini bütünleyen iki olgu ve iki kavramlı bir ontolojik kategoridir.

Tüm sistemlerin en karmaşığı insan toplumdur. Sayısız bireyin çok büyük etkileşimiyle, politika ve ekonomi öylesine karmaşık bir durum alır ki, onun yanında atmosfer sistemi kurulu saat gibi kalır. İnsanı çözümlerken, gereksinimleri açısından insanın doğaya bağımlılığının ve yaşamını sürdürmek için üretim yapmasının zorunluluğunun bilinmesi gerekir. İnsanlar, bir parçası oldukları doğadan yararlanmak ve yabancı doğaya karşı güvenliklerini sağlamak (av olmamak) için bir araya gelip gittikçe büyüyen topluluklar oluşturdu. Bu yüzden, insanların gereksemelerini karşılamak ve üretim etkinliğini örgütlemek toplumların temel işlevidir. Tarih bize, toplumların hep özdeş kalmadığını, çok değişik biçimlere büründüğünü göstermektedir. Anaerkillik, ataerkillik dönemleri; toplayıcılık, avcılık, tarımcılık aşamaları; sınıfsız ve devletsiz çağlar, sınıflı ve devletli çağları; değişik üretim ve toplum biçimleri, vb.. Bir zamanlar yeryüzünde yalnızca ilkel toplumlar vardı. Kimi toplumlar hızlı bir nitel değişme geçirdi. Kimi toplumlar ise nitel değişme yaşamadı, tarihin bir durağında kaldı. Günümüzde Güney Amerika, Afrika ve Avustralya’da halen ilkel toplumlar ve Ortadoğu’da feodal toplumlar varlığını sürdürmektedir. Geri kalmış toplumların biçimlerini değiştirememeleri, özellikle çelişkilerinin güçsüz olmasından ötürüdür.

Bu toplumsal değişimlerin nasıl olduğunu diyalektik düşünce şöyle açıklar: Üretim sırasında insanların (kişi, küme, sınıf, katman, güç odağı olarak) birbirleriyle kurdukları ilişkiler (üretim ilişkileri), son çözümlerde bizzat üretim ilişkilerinin ve toplum biçiminin olduğu gibi sürmesine hizmet etmektedir. Başka deyişle, var olan durumu koruma eğilimi ve değişmezlik özelliği üretim ilişkilerinde başattır. Üretim yapan güçler (emekçiler, zanaatkârlar, araçlar, teknoloji, vb. kısacası “üretici güçler”) ise üretimi geliştirmeye, gelişme önündeki engelleri kaldırmaya, durumu değiştirmeye çalışır. Yani özde, üretim ilişkileri sav, üretici güçler karşısavdır. Sınıflı

toplumlarda bu temel çelişkinin somut görünümü, üretim ilişkilerinin değişmemesinden yana olan egemen sınıf ile bizzat üretici güç olan emekçi sınıfın çatışmasıdır.⁴⁵ Üretimin daha iyi ve verimli olmasını amaçlayan üretici güçler çok devingen ve değişkendir, üretim ilişkileri ise çok değişmeden kalır. Bu nedenle, başlangıçta uyumlu olan üretici güçler ile üretim ilişkileri bir süre sonra çelişmeye başlar. Çelişki gittikçe artarak uzlaşmaz olduğunda, var olan üretim ilişkileri ortadan kalkar. Üretici güçlerin düzeyine uygun yeni üretim ilişkileri kurulurken, üretici güçler de kısıtlamalardan kurtularak yeniden gelişmeye başlar. Böylece üretim ve toplum yeni bir niteliğe dönüşür ve yeni bir biçim kazanır.

2.3.2 Diyalektik Metodoloji

Diyalektik metodoloji alanında ilk öneri Lenin'inden gelmiştir. Herhangi bir konunun araştırılması sırasında dikkat edilmesi gereken kuralları Lenin şöyle belirler:

- 1- İncelemenin nesneliliği (doğrudan konunun kendisi), birtakım özellikleri ve nesneleri bütünden ayırmak, nesneyi değişmiyor gibi ele almak
- 2- İncelenen şeyin öbür şeylerle bağıntıları
- 3- Bu şeyin özgün gelişimi, devinimi, tarihi
- 4- İçindeki çelişkili eğilimler
- 5- Toplam ve karşıtların birliği olarak şey
- 6- Karşıtların mücadelesi, çelişkin özelemler
- 7- Çözümleme ile birbirinden ayrılan parçaların bir araya getirilmesi, bireşim
- 8- Her şeyin öteki şeylerle bağıntılarının incelenmesi
- 9- Karşıtlar birlik halindedir, aynı varlığın bir yanı başka yanıyla karşıttır, karşıtlar birbirlerine dönüşebilir.

⁴⁵ Toplumu tek parça kabul etmek kadar, yalnızca iki karşıt sınıftan oluştuğunu kabul etmek de yanlıştır. İki ana sınıf arasında birçok sınıf ya da katman bulunur: küçük burjuvazi, köylülük, lümpenler (serseriler), vb.

- 10- Yeni yanların, özelliklerin ve bağıntıların ortaya çıkma süreci
- 11- İnsanın bilgisinin görüngüden öze, daha derin öze derinleşmesi, bilginin sonsuz ilerlemesi
- 12- Birlikte var oluştan nedenselliğe, bir karşılıklı bağımlılık biçiminden daha derin karşılıklı bağımlılık ilişkisine gidildiği
- 13- Eski uğrağın bazı çizgi ve özelliklerinin üst uğrakta yinelenmesi
- 14- Görünüşte eskiye dönüş (yadsımanın yadsınması)
- 15- İçerik biçim mücadelesi, biçimin yadsınıp içeriğin yeni baştan yoğrulması
- 16- Nicelikten niteliğe, nitelikten niceliğe geçiş (Lenin, 2013: 179-180).

Bugün diyalektik metodolojinin iki ana ilkesi olduğunu söyleyebiliriz: 1- araştırma konusu olan nesneyi (varolan ya da olay) bir bütün (sistem) olarak ele almak, 2- varolanları süreç⁴⁶, olayları oluş⁴⁷ olarak görmek.⁴⁸ Nesne sürekli nicel değişiklik geçirdiğinden, onu bütün olarak incelemek zordur. Bu nedenle birkaç soyutlama yapmak zorunludur. Bertell Ollman, Marx'ta üç tip soyutlama olduğunu ve bunları bir arada uyguladığını yazar. Üç soyutlama biçimi özetle şöyledir: A- Kapsam soyutlaması: Nesne, uzam ve süre açısından ögelere ayrılır. Soruna, amaca ve o andaki etkileşime göre uzam sınırları belirlenerek bir öge soyutlanır. Süre sınırları ise nesnenin kendi tarihi ve olası geleceği göz önünde tutularak saptanır. B- Genellik düzeyi soyutlaması: Eşzamanda nesnenin içinde bulunduğu daha büyük bütünü (sistemi) ele almayı olanaklı kılacak genellik sınırı çizilir. C- Konumlanma noktası soyutlaması: Ardından ögenin ve ilişkilerinin gözleneceği birçok gözleme yeri saptanır. Değişik konumlanma noktalarına göre ögeler değişik sıralanır, bakışa göre önem verilmesi gereken öge ve ilişkiler değiştirilebilir (Ollman, 2006: 72-74). Kapsam soyutlaması, "bir nesnenin içindeki en önemli ögeye ilişkileriyle birlikte odaklanmak" biçiminde özetlenebilir. Genellik düzeyi ve konumlanma noktası

⁴⁶ Süreç terimini, belli bir sürede bir durumdan başka bir duruma geçen, ilerleyen, gelişen bir varolan ya da varolanlar bütünü anlamında kullanmaktayım.

⁴⁷ Oluş (olu, oluşum) terimini, bir varolanın ya da aralarında birlik olan varolanların, bir durumdan başka bir duruma geçmesi; olay ya da eylemler dizisi anlamında kullanmaktayım.

⁴⁸ Varolan, kendi geçmişini ve gelecekteki olası görünümünü içerir ve varolanın tarihi, onun neliğinin bir ögesidir.

başlıklarında ise “soyutlama” terimi yerine “belirleme” terimini kullanacağız: genellik düzeyini belirleme, konumlanma noktasını belirleme.

Soyutlama, bilimlerde, metafizikte ve formel mantıkta da uygulanan bir edimdir. Örneğin, ekonomi çözümlenirken ne mikroskoptan yararlanılabilir ne de kimyasal ayırıcılardan, yalnızca soyutlama aracından yararlanılabilir. Genellikle yapıldığı gibi seçimin sınır ve ölçütlerini değiştirilemez olarak saptayıp, bir öğeyi öteki öğelerden bütünüyle yalıtarak, onu bağımsız bir varolan gibi incelemek, yanlış ve eksik sonuç verir. Araştırma sırasında kategorilere, kavramlara, soyutlamalara, belirlemelere ve tanımlara kalıcı sınırlar konmaz. Seçimin sınırları keyfi olmayan yöntemlerle değiştirilebilir, gerekirse yeni baştan soyutlama yapılabilir. Amaç, bu nesnenin ortaya nasıl çıktığını, nasıl işlediğini ve onun ortaya çıkmasını sağlayan sistemi daha iyi kavramaktır. Bu nedenle, soyutlamayı doğru yapmak ve değişme ile birlikte ilişki ve etkileşimi de göz önünde tutmak gerekir. Her nesnenin hazırlandığı, başladığı, sona doğru ilerlediği birçok aşama vardır. Araştırılan nesnenin, yaşamının hangi aşamasında olduğunu bilmek önemlidir. Çünkü nesne, nicel değişiklik nedeniyle oluşmaya başlama aşamasında farklı özellikte, oluşumunu bitirme aşamasında farklı özellikte olabilir. Oluşmaya yeni başlamış nesne, bağımsız olarak ve bütünlük içinde görülemez. Çeşitli öğelerde değişik dönemlerde değişmeler olduğu için, nesnede nicel değişiklikler olur. Nitelik özdeş kalsa bile, nesne başka bir şey durumuna gelebilir. Ayrıca bir nesnede, koşullar değiştikçe öğeler arasındaki ilişki de değişir. Bu değişmeler ilişkileri olumlu yönde de olumsuz yönde de etkileyebilir. Değişmelerdeki nicel-nitel özelliği ve karşıt etkiler ortaya çıkarılmalıdır.

Ayrıntılı inceleme ve akli birtakım kısıtlamalardan kurtarmak amacıyla, diyalektik yöntemi uygularken imgelemi çalıştırmak yararlı olacaktır. İmgelem, başta kapsam soyutlaması yaparken en uygun öğeyi (bölümü, parçayı) seçmede, sonra genellik düzeyi ve konumlanma noktasını belirlemede ufkumuzu açacaktır. Diyalektik yöntemi uygulayan araştırmacı, kapsam soyutlamasına başlarken,

nesnenin önce durumunu ve ilişkilerini çözümler, şimdiki durumunu zihninde olabildiğince düzenler, bulmaya ve görmeye çalıştığının ne olduğunu saptamaya çalışır. Bunun için onu öğelerine ayırır. Soruları yanıtlamaya daha yatkın öge ya da öğelere ulaşmak amacıyla değişme ve etkileşimin önemli olanlarını göz önünde tutarak geçici kısıtlamalar koyar. Sonra öğelerin bütün içinde tuttuğu yeri araştırır ve en önemli öğeyi saptar. Öyle ki, salt bu öğeyi ve ilişkilerini incelemekle bütüne ilişkin tüm bilgileri elde edebilsin. Saptadığı öğeye, tarihsel gelişimi içinde ve öteki öğelerle ilişkileriyle birlikte odaklanır. Soyutladığı öğeyi inceledikten sonra, öğeleri yeniden düzenleyerek bütüne döner, böylece bütüne ilişkin daha açık bir kavrayışa ulaşır. Başka açıdan, gerçek somuttan başlayıp, soyutlama aracılığıyla düşüncedeki somuta (zihinde yeniden oluşturulan somuta, kavrama) ilerlemiş olur.

Nesneler, yedi genellik düzeyinde araştırılabilir:

1. En özel düzey: Alışan Özdemir, bir bireyi öteki bireylerden ayıran özellikler; çok belli özel durum ve olgular bu düzeyde yer alır.
2. Çağdaş kapitalizm: Son 20-50 yıl içinde işlev gösteren ortak özellikler; meslekler (mühendislik, vb.) ve sanayinin bir dalı da bu düzeye girer.
3. Kapitalizm: Başlangıcından bugüne dünyada kapitalist ilişkiler ve bir bütün olarak üretim.
4. Sınıflı toplumlar: 5-10 bin yıllık tarih.
5. Tüm toplumlar.
6. Canlılar âlemi.
7. Doğa, dünya (Ollman, 2006: 95-97).

İnsanla ilgili araştırmalarda son iki genellik düzeyi üzerinde durmaya pek gerek yoktur. Politikada, 4. düzeyde genel olarak iktidarın ele alınması uygun olur. Ekonomik bunalım 2. düzeyle ilgilidir, dönem ve yer ile ilgili özellikler mercek altına alınır. İnançlar, tutumlar 1. düzeyde incelenir. Toplumsal ilişkiler ve çıkarlar 2., 3. ve 4. düzeyde yer alır. İçgüdüler 5. ve 6.; güç, gereksinim ve eylem 5. düzeyde ele alınır. Çelişki yasası her genellik düzeyinde değişik biçim alır. Örneğin kapitalizmde

çok önemli iken 6. ve 7. düzeyde, örneğin cansız doğada o denli önemli değildir. Marx'ın insan ve topluma ilişkin yazdıklarının pek çoğu 3. düzeye denk düşer. Feodalizmde işbölümü ve sınıf mücadelesi 4. genellik düzeyinde, feodalizmin çözülüşü 3. düzeyde incelenir. Çoğu toplumbilimci sınıfları görmez, çünkü yalnızca 1. ve 5. genellik düzeyinde inceleme yapar, öteki düzeyleri hiç dikkate almaz (Ollman, 2006: 95-103).

Kuşkusuz düzeyler arası geçiş vardır. Alt düzeydeki bulgular, üst düzeydeki değişik olasılıkların görünüşü olarak ele alınabilir. Yani nesnenin çözümlenmesinin tek genellik düzeyinde değil birkaç düzeyde yürütülmesi ve öteki düzeylerin unutulmaması daha doğru sonuçlar verecektir. Yalnızca 1. ile 5. düzeyde soyutlamak, eksik ve yanlış vargılara yol açar. En genel düzeyden (7.) en özel düzeye (1.) gittikçe, her düzey, sonra gelen düzeyde ortaya çıkabilecek süreçlerin aralığını belirler, sınırlarını çizer, seçeneklerden birinin ya da birkaçının gerçekleşme olasılığını artırabilir. Örneğin 4. düzey, gelişen işbölümüne içkin devingenlikler aracılığıyla 3. düzeydeki kapitalizmi ortaya çıkarmıştır. 3. düzey, 2. düzeydeki çağdaş kapitalizmin gelişme olasılığını yükseltmiştir. Genellik düzeyleri arasındaki etkileşim bazen yıkıcı olabilir. Örneğin çağdaş kapitalist üretimle (2. düzey) ilişkili zararlı durumların denetimsiz büyümesi, kapitalizmin (3. düzey) ve insan türünün (5. düzey) sürmesi için gerekli çevresel dengeyi tehdit etmektedir. Bir seçeneğin ve onu gerçekleştirecek eylemin varlığı, genellik düzeyine göre değişmez. Ancak her genellik düzeyinde seçenekler, birbiriyle çatışan bağlamlarınca ağır biçimde kısıtlanır. Bu bağlamlar, seçim yapma sırasında devreye giren kişisel, sınıfsal ve insani özellikleri koşullandırdıkça, bir ya da birkaç seçeneği ötekilerden daha akılsal ya da çekici yapabilir (Ollman, 2006: 104-113).

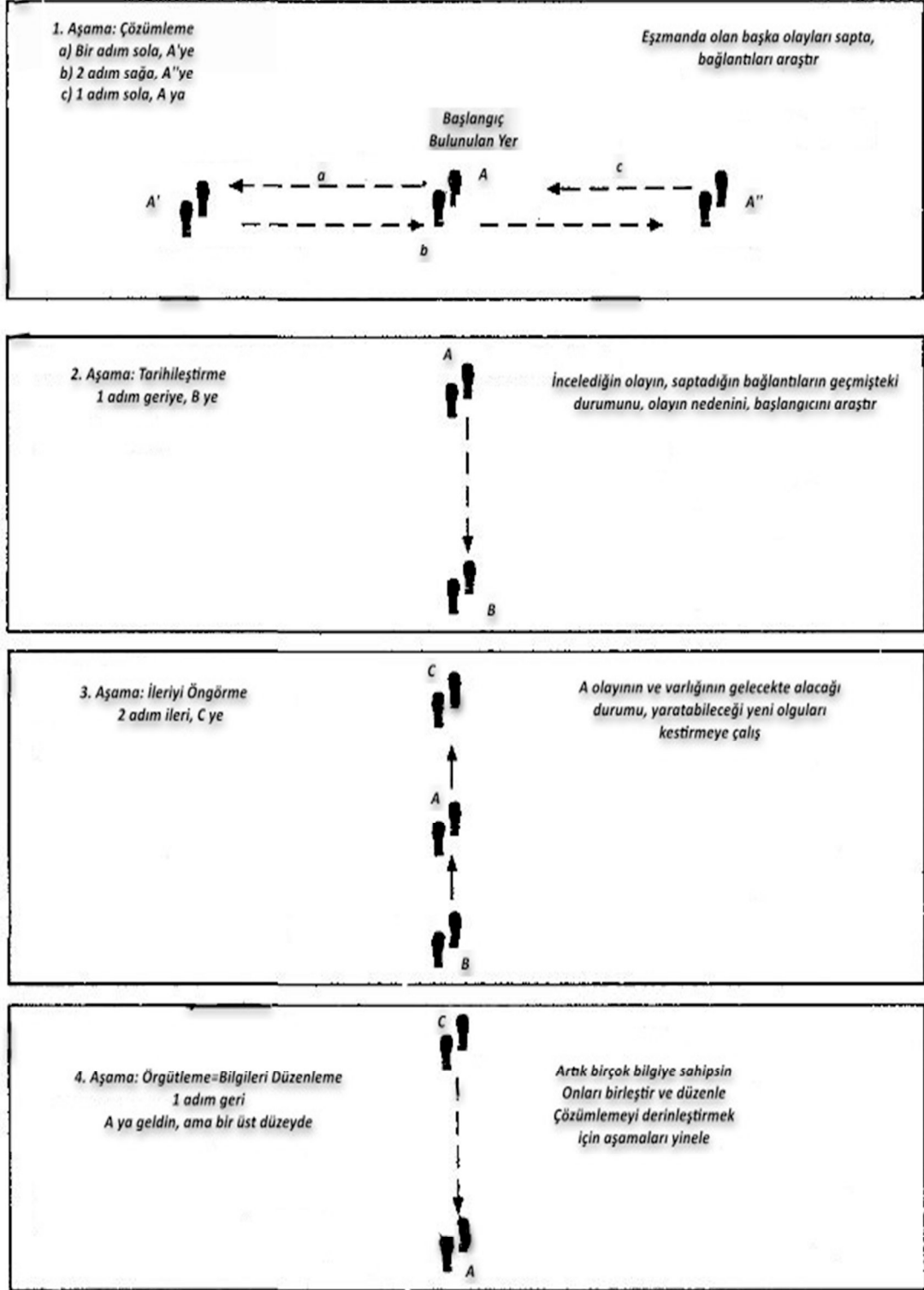
Konumlanma noktasını (bakış yerini) değiştirmek, nesneye değişik yönlerden ya da değişik yerlerden bakmayı sağlar. Nesnenin bir kapsamı, birkaç genellik düzeyinin olmasının yanında, birçok konumlanma noktası olabilir. Konumlanma noktası, öğeler arasında sıra, basamak ve öncelikler oluşturarak; öncelikli olanların

değerlerini, anlamlarını, ilgi derecelerini aralarında dağıtarak; ögeler arasında özgül bütünlük oluşturarak; görüş alanında bir derinlik kurar. Her konumlanma noktası, bilmek istediğimiz şeyleri eşit netlikte göstermez. Bu nedenle, konumlanma noktası sık sık değiştirilebilir; bu, seçilen ögeyi daha doğru irdeleme, daha geniş ve devingen anlama olanağı sağlar. Örneğin kapitalist ekonomiye artık değer konumundan bakıldığında “getirim, kazanç ve faiz” özdeştir; emeğin biçimleri açısından bakıldığında “değer, meta, kapital, para” özdeştir. Kapitale, dolaşım noktasından bakıldığında durağan kapital, dolaşan kapital ayrılaşması; üretim noktasından bakıldığında değişmez kapital, değişen kapital ayrılaşması görülür. Kapital ile emek, bir ilişkinin karşı kutuplardan değişik görünüşleridir. Devlet, bir bakışa göre egemen sınıfların baskı aracıdır, başka noktadan bakarsak ekonominin gereksemelerini karşılayan kurumdur (Ollman, 2006: 114-130).⁴⁹

Ollman, diyalektik yöntem araştırmacısının eylemini bir dansa benzetir. Aşağıdaki şekil, bu dansı yansıtırken, diyalektik yöntemin özetini de veriyor. Soyutlama ve belirlemeler yapıldıktan sonra ilk aşama çözümleridir; iki yana yatay adımlar atılır. Araştırılan nesneyle eşzamanda olan süreç ile oluşlar ve bunların araştırılan nesneyle ilişkileri saptanır. İkinci aşama tarihselleştirme aşamasıdır, bir adım geriye atılır. Sorunun ve ilişkilerinin geçmişteki durumu, nasıl başladığı öğrenilmeye çalışılır. Üçüncü aşama ileriye görme aşamasıdır, öne iki adım atılarak geçmişten geleceğe gidilir. Nesnenin gelecekte alabileceği biçim, başlatılabileceği yeni süreç ve oluşlar tahmin edilir. Dördüncü aşama bilgileri düzenleme aşamasıdır, geriye bir adım atılarak başlama noktasına gelinir. Başlangıca dönülmüştür, ama bilgi açısından düzey yükselmiştir. Elde edilen bilgiler birleştirilir, düzenlenir; daha çok bilgi sahibi olmak gerekirse, aşamalar ve adımlar yinelenir.

⁴⁹ İnsanlar, günlük yaşantıda kültürel geleneğine ya da sınıfına göre ama bilinçsizce, bir konum ya da açı belirleyip yerleşir. Sonra kendi dünyalarını artık bu değişmez açıyla yeniden yeniden çözümlerler.

Diyalektiğin Dansı

Şekil 2.2. Diyalektiğin Dansı (Ollman, 2006: 6)

Nesneyi tanımlama, yukarıdaki adımları bir kez atmakla bütünlenemez. Kapsamı değiştirilmişse, başka bir genellik düzeyine geçilmişse, konumlanma noktası ya da bakış açısı farklılaşmışsa; nesne yeniden tanımlanmalıdır. Örneğin sınıf savaşımı politik bir eylemdir, ama etkileşim içinde olduğu ekonomi alanının bir eylemi olarak da ele alınabilir. Üstyapı ögesi olan özel mülkiyet yasaları, altyapı ögesi olarak da incelenebilir. Sınıfları, sınırları kesin belirlenmiş olarak ele almak yanlış olur. Sınıfların sınırları; ekonomik koşullar, kültürel düzey, öteki katman ve sınıflarla ilişkiler, bilinç düzeyi, örgütlenme gibi bakış noktalarının her birine göre değişir.⁵⁰ Araştırma ilerledikçe, aynı öğeye ya da bütüne birçok kez geri dönülür ve her kezinde nesne daha belirginleşmiş duruma gelir. Edim, ancak o nesneye ilişkin kavram bütünüyle bireşime ulaştığında, belirginleştiğinde biter. Araştırmanın sonunda, Descartes'in şu sözü anımsanmalıdır: "Sonuncusu, her yerde bütünsel saymalar ve en genel gözden geçirmeler yaparak hiçbir şeyi dışta bırakmadığımdan güvenli olmak." (Descartes, 1998: 46) Diyalektik yöntemle varılan sonuç, herhangi bir belit (aksiyom) ya da ön doğruya (postulat) dayanmadan kendi ayakları üstünde durmalıdır. Araştırma, geride hiçbir bilinmeyen ya da açıklanamayan "kendinde şey" bırakmamalıdır. Bütünün iç devinim ilkeleri, dışarıdan dayatılmış olmayıp, özünde var olmalıdır. Diyalektik metodoloji, süreç ve oluşları dışarıdan değil ancak içeriden anlatabilir. Sonra sunum aşaması gelir, elde edilen bilginin insanlara nasıl anlatılacağı da önemlidir. Sunum, araştırmada ortaya çıkan ayrıntıların tümünü içermeyebilir ve araştırma ediminin evreleri sunumda aynen yinelenmeyebilir.

Şüphesiz, sunuş tarzının araştırma tarzından şekil olarak ayrılması gerekir. Araştırma sırasında, malzemenin tüm ayrıntılarıyla ele alınması, farklı gelişim biçimlerinin çözümlenmesi ve bunların iç bağlantısının keşfedilmesi gerekir. Gerçek hareket, ancak bu işin yapılmasından sonra, uygun şekilde betimlenebilir. Bu başarılı olduğunda ve malzemenin yaşamının aynadaki gibi ideal bir yansımasına ulaşıldığında, a priori bir yapıyla karşı karşıya olunduğu sanılabilir (Marx, 2011: 28).

⁵⁰ Marx'ın, belirli bir sınıf tanımı olmadığı gibi, kapitalist toplumun sınıflarına ilişkin bir açıklaması da yoktur.

2.3.3. Diyalektik Mantık Ne Değildir?

En başta belirtelim, diyalektik mantık;

1 – Katılmış bir karşıtlar savaşımı, sav-karşısav-bireşim ya da nicel-nitel değişme kalıbı değildir.

2 – Bir şeyi kanıtlamanın ya da önceden bilmenin aracı değildir.

3 – Tarihin motoru değildir, hiçbir şeyin ortaya çıkmasına yol açmaz.

4 – Hiçbir şeyi açıklamaz (Ollman, 2006: 29-30).

“Diyalektik” terimi belki sık sık duyuluyor, ama özdeş anlamda mı kullanılıyor? Terimi bilenler, her sorunda diyalektik mantığı mı uyguluyor? “Böyle mükemmel biçimde vurgulandığını görünce (...) insan, günümüzde, en azından Marksistler arasında, diyalektiğin iyi anlaşılması ve diyalektik çalışmaların istisna değil kural haline gelmiş olması gerektiğini düşünebilir. Ama hepimizin bildiği gibi, durum böyle değil.” (Ollman ve Smith, 2011: 11). “Diyalektik”, yalnızca Marksizm’e ait bir kavram olarak görüldüğünden mi nedir; Marksist olmayanlar, bu kavramdan hiç söz etmez. Marksizm’e karşı olanlar ise özellikle tarihsel materyalizmi yererek Marksizm’e, dahası diyalektiğe karşı savaş açmıştır. Yıldırım, “Ülkemizde, belki de siyasal suçlama ve baskılar nedeniyle felsefecilerimizin diyalektik materyalizme uzak durdukları söylenebilir.” (Yıldırım, 2008: 100, dipnot 1) diye yazmaktadır. Gerçekten, Marksistler ve Marx’a ilgi duyanlar diyalektik kavramını kullanır; ancak özdeş anlamda kullanmaz, Hegel’in idealist diyalektiği ile karıştırırlar. Aslında klasik mantıkla düşünürler, ama tartışmaya sıra gelince içi boş olarak “diyalektik” sözcüğünü ağızlarından düşürmezler.

Bana öyle geliyor ki, birçok kişinin gözünde diyalektik bir tür yardımcı ya da destekleyici düşünüş yöntemi anlamını taşıyor (eğer herhangi bir anlam taşıyorsa): yalnızca ara sıra başvurulan ve normal düşünce süreçlerimize nedense yalnızca zaman zaman eklenen bir yöntem ya da yorumlama biçimi. Bu, her zaman diyalektik olarak düşünme yeteneğine çok kişinin sahip olmadığı anlamına gelir ve aynı zamanda da diyalektiğin, olguculuğu, görgücülüğü ve çeşitli diğer kuram karşıtı gelenekleri daha sevimli ve uygun gören bu belirli toplum türü tarafından üretilen bir düşünce biçimi olmadığı anlamına da gelir (Jameson, 2013: 167).

Çoğu kişinin “diyalektik”e ilişkin bilgisi, Maurice Cornforth ve Karl Popper’inki gibi eksiktir. Cornforth, Marx’ta diyalektiğin yalnızca inceleme yöntemi olduğunu düşünmektedir (Cornforth, 1987: 19-20). Popper’a göre, “Diyalektik (modern anlamda, yani özellikle Hegel’in kullandığı anlamda) bir şeyin –daha özellikle, insan düşüncesinin- diyalektik üçleme [sav (*thesis*), karşısav (*antithesis*) ve birleşim (*synthesis*)] denilen bir yolla geliştiğini savunan bir kuramdır.” (Popper, 1964: 170). Görüldüğü gibi Popper, Marx’tan 100 yıl sonra bile, Hegel’in kullandığı anlamı modern olarak görüyor ve yalnızca üç aşama kuramından oluşmuş bir görüş olarak niteliyor. Ama aynı yazıda daha sonra, “Hegel’in *Logik*’ini –bilim öncesi, hatta mantık öncesi düşünüşe örnek olacak kadar eskimiş bir kitabı-...” diyerek demode buluyor (Popper, 1964: 198). Hegel’in üçlemesini Engels de, Marksistler de kullanmıştır. Popper, Engels’ten aldığı örneklerle [mısır tanesi -> bitki -> mısır taneleri], diyalektik adına üçlemeyi eleştiriyor. “(...) bir gelişmenin diyalektik olduğunu söylemek, bu gelişmenin devreli bir gelişme olduğunu söylemekten fazla bir anlam taşımaz; bu da çok bir şey söylemek değildir. (...) besbelli ki kelimelerle oynamaktan ibarettir.” (Popper, 1964: 182). Yıldırım da üçlemeyi materyalist diyalektiğin özü olarak sunmakta ve Engels’ten aldığı örnekleri haklı olarak eleştirmektedir (Yıldırım, 2008: 110, 116). Popper gibi, üçlemeyi büyük bir buluş gibi göstermenin yanlış olduğu görüşündeyiz, ama çağdaş diyalektiğin bir ögesi olmadığını ekliyoruz. Hikmet Kıvılcımlı, başka bir mantığı uygulayanların diyalektik mantığı öğrenmesini, yanlış öğrenilmiş şarkının doğrusunu öğrenmeye benzetir:

Görünüşe aldanmak, zannedildiğinden çok ve sık başa gelir. Çünkü insan düşüncesi toplumsal bir üründür. Yani, şahsın kafasına dışarıdan dayatılmış olan, uzun müddet benliğine hâkim olan bir şeydir. Ve doğadaki her şeyde görülen Atalet Hassası [eylemsizlik özelliği] adlı kanunla, insan düşüncesi de, bir kere edinilmiş kurallara alıştı mı, onlardan kolayca kopuşamaz (Kıvılcımlı, 2000: 121).

Diyalektiğe ilgi, daha çok akademik olmayan kesimlerde vardır. Türkiye’de bu kesimin önderleri felsefeyle, mantıkla değil, strateji ve taktik konuları ile ilgilenir. Bu kesimin eylemcileri de politik amaçla ilgilendiği için, sistemli bir eğitim almamıştır.

Öğrenmekten çok ekmeğini kazanmaya ya da emek mücadelesine önem vermektedir. Onlar çabuk öğrenmek ve hemen uygulamak ister, bunun için diyalektiğin belli başlı özelliklerini ezberlemeyle yetinir, basitleştirilmiş el kitaplarının kolaylığına kapılır. Marx ile Marksistleri birbirinden ayırmak gerekir. Marx, bir sistem, yani evrendeki her şeyi açıklayacak bir karmaşık kuram oluşturmayı amaçlamamıştır. Ancak işçi sınıfından yana mücadele içinde olanlar, onun yazılarında evrendeki her şeyi açıklayabilecek bir öz görmüş ve katkılarıyla Marx'ın görüşlerinden sistem yaratmaya çalışmıştır.⁵¹ Ama sistem yaratmak isteyen her çömez, değişik bir yönü önemsemiş, Marx'ın ve Engels'in değişik yazı ve görüşlerine önem vermiş ve sonuçta yüzlerce "Marksizm" ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Marksizm'den söz edenlere "Hangi Marksizm?" diye sormak gerekir.

Örneğin, György Lukács'tan başlayarak Batı Marksizmi, diyalektiğin yalnızca toplumla ilgili olduğunu savunur:

Yöntemin toplum-tarihsel gerçeklikle sınırlı tutulması çok önemlidir. Engels'in diyalektiği yorumlama biçiminden kaynaklanan yanlış anlamalar, aslında Engels'in - Hegel'in verdiği yanlış örneğe dayanarak- diyalektik yöntemi doğa bilgisine de genelleştirmeye kalkışmasından ileri geliyor. Çünkü diyalektiğin asıl belirleyicileri (determinantları) şunlardır: Özne ile nesne arası karşılıklı etkileşme, teori ile pratiğin birliği, kategorilerin düşüncede uğradığı değişmelerin kök-nedeni olarak onların temelindeki tözde, yani gerçeklikte meydana gelen tarihsel değişmeler (Lukács, 1998: 57, 6. dipnot).

Lukács'a göre Engels'in yanlışı, *Anti-Dühring*'de diyalektiğin kanıtının doğa olduğunu, doğa biliminin gelişimi incelenerek diyalektiğin kavranabileceğini, bunun toplumu çözümlenmenin anahtarı olabileceğini savunmuş olmasıdır. J. Arthur Christopher da, Lukács gibi yanlışın kaynağı olarak Engels'i görür ve "Engels'in yalnızca Marx'ı değil, Hegel'i de yanlış okuduğunu" ileri sürer (Christopher, 2011: 287). Joel Kovel'e göre, doğaya diyalektik anlam yükleme çabaları diyalektiğe aykırıdır. Bir doğa diyalektiği, insanlara özgü olan kuram ile uygulama arasındaki

⁵¹ Lenin'den: "Biz, Marx'ın kuramını tamamlanmış ve dokunulmaz bir şey olarak görmüyoruz; tersine biz onun, yaşama ayak uydurmak istiyorlarsa, sosyalistlerin her doğrultuda geliştirmek zorunda oldukları bilimin yalnızca bir temel taşı koyduğuna inanıyoruz." (Lenin, V. İ. (1993). Programımız. Marx, K., Engels, F. & Lenin, V.İ., *İşçi Sınıfı Partisi Üzerine* içinde (s. 143), Ankara: Sol Yayınları.

ilişkiyi, doğanın açığa vurduğunu varsayar. Bu ise insan dünyası ile insan dışı dünyayı özdeş kılar. Oysa insan özyapısı gereği, kendisini doğanın geri kalanından ayrı tuttuğu için (giysi giyerek, yemek hazırlayarak, ölüm töreni yaparak, vb.), böyle bir düşünce insanı yadsır ve dolayısıyla diyalektiği yadsır (Kovel, 2011: 323). Thomas T. Sekine'e göre; diyalektik "otobiyografik"tir, mutlaka bir özne gerekser. Doğa (ya da madde) ise bize kendi öyküsünü anlatamaz. Bu nedenle doğa (ya da madde) diyalektiği olanaksızdır. Doğa edilgin biçimde orada durur ve bizim dışarıdan gelip onu araştırmamızı, tanımlamamızı bekler. Hiçbir zaman onu eksiksiz bilemeyiz. Sürekli onu dışarıdan gözlemleyerek davranışı hakkında ancak kısmi bilgi edinebiliriz. Sonuç olarak, onun mantığını içeriden göremeyiz. Sekine, materyalist diyalektiğin öznesinin "sermaye" olabileceğini ileri sürer. Sermaye insanın bir ürünü olduğu için, kavranamayacak hiçbir şey içermez (Sekine, 2011: 274). Sekine'e sormak gerekir: Kapitalizm öncesi toplumlarda diyalektik geçerli değil mi? Geçerliyse özne nedir? Yanlış olarak diyalektik mantığın doğada geçerli olmadığını ileri süren daha birçok düşünür bulunmaktadır.

Lucien Sève'nin yanlışı, nicelik-nitelik kategorisini karşıtlıkmiş gibi anlayarak şemalaştırmasıdır:

Dolayısıyla, nitelik ve nicelik diyalektik karşıtlardır ve -çoğu kişinin düşündüğü gibi- birbirine az ya da çok yabancı olan iki varlık boyutu değildir; aksi halde niceliksel bir değişikliğin niteliksel bir değişikliği tetikleyebilmesini kavramak mümkün olmazdı. Nicelik ve nitelik diyalektiği, yani bunların somut birliğinin ölçü olduğu bir diyalektik, işte bunlar bir karşıtlar çifti oluşturdukları için vardır (Sève, 2011: 132).

Marksistler, Marx'ın diyalektik mantığını çok iyi anlamamış, diyalektik mantığın terimleriyle idealist diyalektiği ve klasik mantığı uygulamıştır. Çoğu Marksist, diyalektiği gerçekte eksik uygulamakta, kimi kavramları abartırken kimi kavramları önemsizleştirmektedir. En büyük abartı çelişki kavramında yapılmaktadır. Kuçuradi'nin yazdığı gibi; "Hegel'den sonra ilişki kavramlarıyla düşünmenin, dolayısıyla her tarafta karşıtlıklar (gelişmeler) görmenin ve bu tutumla zorlamalı-zorlamasız açıklamalar yapmanın -yani bir görme tarzının, dolayısıyla bir temel

görüş anlamına gelen bir metodun- adı olacaktır dialektik.” (Kuçuradi, 2010: 128). Öyle ki, her taşın altında çelişki aranmakta, her olay ve devinim çelişki ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Çelişki kavramı bir umacıya dönüşmüştür. Oysa diyalektik, yalnızca değişmenin çelişki nedeniyle olduğunu söyleyedurmaktadır. Önemsizleştirilen kavram ise etkileşimdir. Hemen hemen hiçbir çözümlenmede etkileşim kavramına rastlanmamakta; onun yerine de genellikle “çelişki” terimi kullanılmaktadır. Bazen tersine her toplumsal olayda neden olarak içteki çelişki yerine dış kışkırtıcı (dış çelişki) aranmaktadır; örneğin emperyalizmin parmağı, CIA'nin ya da MOSSAD'ın oyunu. Burada da etkileşim yoktur, tek yanlı etkilenme söz konusudur.

Bazen süreçler ve oluşlar iç içe geçer ve birbirlerine bağlı olarak evrilmeleriyle ortaya birtakım güçler çıkar. Derinliğine bakmayan kişiler bunları göremez. Diyalektik düşünmeyenler, varolanların ne olduğu (neliği) ile tarihini birbirinden ayırır; bir sürecin iki ayrı anını, örneğin başlangıcını ve şimdisini birbirinden kopuk olgular olarak ele alır; dahası, sürecin önceki anının şimdiki anının nedeni olduğu gibi bir yanlış sonuç çıkarabilir. Diyalektik düşünmeye çalışanların önemli bir yanışı da sonuca çabuk ulaşmaktır. Henüz çekirdek (başlangıç) durumundaki bir sürece bakarak, onun gelecekteki, bütünlenmiş biçimine ilişkin eksik ve yanlış görüşler geliştirirler. Çünkü karmaşık dolayımlara yeterli özen gösterilmemiş ve değişmenin hızı abartılmış, değişmeyi engelleyebilecek güçler küçümsenmiştir. Örneğin sıvada oluşan çatlağı, “duvar çatladı, yıkılacak” sanmak iyi sonuçlar doğurmaz.

Şimdi eylemci kesimde görülen yanlış yorum ve uygulamaları ele alalım:

1 - “Araba ile yol arasında çelişki vardır, yol arabanın devinmesini engellemeye çalışır, arabanın motoru bu engeli kaldırmaya. Sonunda motor egemen yan olur ve arabayı devinime geçirir.” Araba canlı bir varlık sanki. Oysa sürücü gaza bastı mı araba gider, ayağını gazdan çekti mi yavaşlar ve durur. Bunun çelişki kavramıyla açıklanması yanışıdır.

2 - “Kemal ile Recep arasında çelişki vardı, onlar oturup tartıştılar, çelişkiyi ortadan kaldırıp yeniden iyi arkadaş oldular.” Günlük dilde çelişki sözcüğü çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır; tartışma, sürtüşme, kavga, küslük gibi. Diyalektikte sözü edilen çelişki bu değildir.

3 - “Artı-eksi çelişkisinden ötürü mıknatıs topluiğneyi çeker.”

Üç örnekte de unutulmuş önemli birçok şey var:

A – Çelişki bir sürecin, bir oluşun içinde yer alır, kesinlikle dışında değil. Birinci örnekte çelişki arabanın dışında aranmakta ve yer (uzam) ile araba arasında çelişki yaratılmaya çalışılmaktadır. İkinci örnekte iki kişi arasında, üçüncü örnekte iki nesne arasında çelişki olduğu söylenmektedir. Oysa çelişki bizzat arabanın içinde, Kemal’in içinde, Recep’in içinde, toplu iğnenin içinde aranmalıdır.

B – Çelişki önce nicel değişikliğe, sonra nitel değişmeye yol açmalıdır. Arabanın yer ile çelişkisi, çözüldüğünde hangi yeni nitelik ortaya çıkar? Yahut Kemal ile Recep’in çelişkisi, ikisindeki nicel değişiklikten sonra Ceyda diye yeni bir nitelik mi doğurur? Mıknatıs ile toplu iğne çelişkisi bir biresime mi varır? Üç sorunun yanıtı da “Hayır”.

C – Süreçler ve oluşlar arasındaki olumlu ya da olumsuz ilişki için, çelişki terimi değil “etkileşim” terimi kullanılmalıdır. Gerçekte araba ile yer, Kemal ile Recep, mıknatıs ile toplu iğne arasında etkileşim vardır, çelişki yoktur.

4 - “İlkokul çağındaki çocuklara ‘akılları karışmasın’ diye küçük sayıdan büyük sayı çıkmaz denir. Ama aynı çocuklar birkaç yıl sonra, küçük sayıdan büyük sayının da çıkartılabileceği gerçeğini hazmetmek zorunda kalırlar. Bu çelişki, onlara yeni bir sayılar kümesi (negatif sayılar) tanıtılarak aşılır.” (Çağlı, 2007b) Bu örnekte verilen çelişki; zihinde olan, gerçeği anlayamamadan, bilgi azlığından doğan, geçici bir şaşırma anlatıyor yalnızca.

5 - Sosyalist parti yöneticilerine göre, sendikalı işçiler sınıf bilincine sahip militanlardır, sınıf bilincine sahip olmayanlar sendikalara girmez ya da sarı sendikalara üye olur. Herkes ya şu ya da bu kategoriye uymalıdır ve bir kez “sağcı”

damgasını yediğinde işi bitmiştir. Geçmişte ve bazı konularda kendilerine muhalif olan bir üyenin, gelecekte ya da başka konularda bir müttefik olabileceğini kabul etmezler. Bu kişilerin, her şey için hazır bir formülü vardır. İncelediği şey formüle uyarırsa sorun yoktur, “O, budur!”, uymazsa, öbürüdür. “Ya o-ya bu, ama ikisi birden değil, üçüncü olasılık hiç değil” onun genel kuralıdır. İki şey varsa, birbirleriyle ya bu ilişki içinde bulunurlar, ya da öbür ilişki içinde. Ya işçiden yanasıdır ya da karşısidir, ara durum ya da başka tutum olamaz. Küçük burjuva ya da köylü, kendi sınıfını tutamaz. “Ya o ya bu” formülü arkadaşlara da yönelir: “Benden yanaysan benim gibi düşünürsün, benim gibi düşünmüyorsan oportünistsin, burjuvaziden yanasin”. Bu formül Lenin ile başlamış, Stalin ile doruğa ulaşmıştır. Nazilerin arı ırk yaratmak istemesi gibi, Marksistler arı kadrolar, arı yığınlar yaratmaya çalışmaktadır.

6 - Görüşlerimi dinleyen biri “Senin görüşlerin değişmiş, sen eskiden böyle düşünmezdin” diyor suçlayarak. Görüşlerimin değişmesi dünyanın değişmesi sonucu olan bir durum. Dünya ve Türkiye değişmeseydi görüşlerim değişmezdi herhalde. Dünyanın koşulları değişmeden görüşlerim değişseydi, haklı olabilirdi. Başka bir yanlış, değişmenin sözde kabul edilmesi ama özgün olay incelemesine girildiğinde tersine değişmezliğin temel alınmasıdır. Sağcı A partisi, kırk yıldır aynı görüştedir. Sosyalistin kendisi de değişmemiştir, 70’lerde neyi savunuyorsa o görüşü korumuştur. “Şu gök kubbenin altında yeni hiçbir şey yok.” Oysa koşullar değişiyorsa görüşler değişmelidir.

7 - Marksistlerin ileri sürdüğü (Marx’ın değil) kimi kalıplar, çok sorgulanmadan yıllardır kabul edilip savunuladuruyor. Örneğin, “Kapitalizmde eşitsiz gelişme yasası vardır.” denmekte. Sanırsınız eşitsiz gelişme yasası yalnızca kapitalizmde var. Oysa bu yasa tüm toplum biçimlerinde vardır. Tüm ilkel toplumlar eşzamanda mı köleciliğe geçti, tüm köleci toplumlar eşzamanda mı feodalizme geçti, tüm feodal toplumlar eşzamanda mı kapitalizme geçti? Tümünün yanıtı “Hayır!”. Günümüzde hâlâ ilkel toplumlar, feodal toplumlar var.

İkinci kalıp, tüm çelişkilerin nitel değişmeyle sonuçlanması ve buna bağlanan “beş aşamalı toplum biçimleri tarihi”dir. Bu kalıba göre iç çelişkilerle ilkel toplumdaki köleci topluma, köleci toplumdaki feodal topluma, feodal toplumdaki kapitalist topluma, ondan da sosyalist topluma geçilmiştir. Oysa gerçek böyle değil. Köle sahipleri ile köleler arasındaki çelişki, onca köle başkaldırılarına karşın, toplumu yeni bir biçime sokamamış, ancak güçsüzleşmesine yol açmış, ilkel toplulukların saldırılarıyla, yani etkileşim sonucu yıkılmışlardır. Feodalizmde serflerin ayaklanmalarına karşın, kapitalizmi doğuran aristokrasi-serf çelişkisi olmamıştır. Tüccar ile zanaatkârların ve çiftliklerden kaçan serflerin değişmesiyle, feodal toplum içinde kapitalist toplum oluşmaya başlamıştır. Sonra bu iki toplum biçimi arasında çatışma olmuş ve kapitalizmin egemen toplum biçimi olması ile sonuçlanmıştır. Dışarıdan aristokrasi-burjuvazi çelişkisi gibi görünen, özünde iki toplum biçiminin çatışmasıdır.

Materyalist diyalektik mantıkta, “sav-karşısav-bireşim kategorisi” vardır, ama idealist diyalektiğin “üçleme” kuramıyla ilgisi yoktur. Sav ile karşısav, çelişkide bir arada bulunan iki karşıtın genel adıdır. Bireşim ise; çelişkinin çözülmesi, değişimin olması anlamına gelir. Ama Engels dâhil birçok Marksist, tarihsel süreçleri açıklamada Hegel’den aldıkları idealist ve öznel üçleme (üç aşamalı gelişme) kuramını keyfi olarak kullanmaktadır. Bu duruma ilişkin örnekler:

1 – “Her günkü hayatta kadın tezi ile erkek antitezi iki zıt cinsin ilişkisi yolundan çocuk sentezine varır.” (Kıvılcımlı, 2000: 56). Bu örnek çeşitli yanlışlar içeriyor. Sondan başlayalım; bireşim olduğunda sav ile karşısav yok olur. Burada ise çocuk doğduktan sonra ana baba, yani sav ile karşısav varlığını sürdürüyor: “Gel hanım bu akşam yeni bir bireşim yapalım. Bu sefer kız olsun.” deyip, yeni bireşimler yapmaya çalışıyor. Çocuklar bireşime giriyor, yani torunlar oluyor ama sav ve karşısav hâlâ ayakta. İkincisi, sav-karşısav-bireşim kategorisi karşıtlar savaşımının bir görünüşünden başka bir şey değildir. Bazı organları farklı diye erkek ile kadını neden birbiriyle savaşan karşıtlar olarak ele alalım ki? Bunlar iki insan, birbiriyle ilişki

içinde olurlar, buna “etkileşim” denir. Etkileşim çok olumlu ise evlilik olabilir, etkileşim yoksa bir şey olmaz, etkileşim olumsuz ise ayrılık olur.

2 – “Doğa tezi ile toplum antitezi arasındaki çatışmalar toplum biçimlerini yaratır.” (Kıvılcımlı, 2000: 56). Doğa ile toplum iki karşıt güç ise hangi bütünün içinde yer alıyorlar? Çünkü karşıtlar bir oluşun, bir sürecin içinde yer alır, dışında değil. Böyle bir bütün yok, tersine toplum, doğa adlı bütünün bir parçasıdır. Parça-bütün çelişkisi olmaz, ancak ilişkiden ya da etkileşimden söz edilebilir. Ayrıca bu çelişki niçin toplumda değişiklik yapıyor da doğada yapmıyor? Oysa biliyoruz ki toplum biçimlerinin değişmesinin, gelişmesinin nedeni, toplum içindeki üretim ilişkileri ile üretim güçleri çelişkisi, sınıflı toplumlardaki sınıf çelişkileridir.

3 – “Varlığın en basit biçimi olan elektrik örneğini göz önüne getirelim.” (Kıvılcımlı, 2000: 57), diyerek elektriğin artı olma eksi olma özelliğini sav-karşısava örnek olarak veriliyor. Bireşim nedir, aralarından akımın geçmesine “bireşim” diyebilir miyiz? Hiçbir değişim olmadığına göre “bireşim” diyemeyiz.

4 – Kıvılcımlı, Lenin’den alıntılanarak mekanikten etki ve tepkiyi, kimyadan atomların birleşimi ve dağılımını da sav-karşısava örnek olarak veriyor (Kıvılcımlı, 2000: 60). Bunlarda da bireşimin ne olduğu açık değil. Kimi sayıların artı, kimi sayıların eksi olması sav-karşısava örnekmiş. Oysa sayılar doğada yoktur, sanal olarak bizim kullandığımız kavramlardır. Elektrik ve mıknatısta artı ve eksi kutuplar, canlılarda diş ve erkek cinsler doğada çokça yer alan ikili olgulardır (ikizler). Bunlarda çelişki, yani karşıtların birliği ve savaşımı yoktur. İkizler bir arada yaşayıp durur, aralarında ancak etkileşim olur. İtme ve çekmenin, her fiziksel süreçte, birbirinden ayılamayacak ya da yalıtılmayacak biçimde birleştiğini görürüz.

Nicel değişiklik - nitel değişme kategorisine yanlış örnekler:

1 –Engels, düz ile eğrinin bir arada olması, bir "a" kökün bir "a" üssü olması, eksi bir sayının karesinin artı olması, diferansiyel ve entegral hesaplar gibi durumlar karşıtlıklara örnek gösteriyor (Engels’ten akt. Kıvılcımlı, 2000: 59). Matematik soyut bir bilimdir, insanların zihinde yarattığı kavramlarla çalışır. Düşüncede karşıtlar

aramak ve nitel değişme bulmak idealist diyalektiğin bir özelliğidir, materyalist diyalektiğin değil.

2 – “Cisimlerin içlerine katılan elementlerin sayısıyla (niceliğiyle) başka nitelikler kazanması” örneği verilmektedir. Kimyada elementlerin karışımıyla yeni maddeler (bileşimler) oluşur kuşkusuz, ama bunun karşıtlar savaşıyla olan nicel değişiklik-nitel değişmeye örnekmış gibi gösterilmesi yanlıştır.

3 – “Renk farklarının ışığın frekansında nitel değişme olarak görülmesi”nin (Kıvılcımlı, 2000: 67) yanlışığını açıklamaya gerek görmüyorum.

Olumsuzlamanın aşığıdaki örnekleri idealist diyalektik mantığa uygundur:

1 – “Bütün jeoloji bir sıra inkâr edilmiş inkârlardır, yıkılmış eski formasyonların ardından yeni formasyonların gelişidir.” (Engels’ten akt. Kıvılcımlı, 2000: 75). Nasıl oluyor bu olumsuzlama? Yer kabuğu, magmanın sıcaklığı ve devinimiyle, suların ve atmosfer olaylarının etkisiyle sürekli kırılır, parçalanır. Yer kabuğu parçaları birbirinden ayrılır, yeni anakaralar oluşur. Küçük parçalar deniz diplerinde katmanlar oluşturur. Yine karşıtlar savaşı olmadan keyfi bir olumsuzlamadan söz ediliyor.

2 - “Arpa tanesi elverişli bir toprağa düşerse, sıcaklığın ve nemin etkisi altında, kendine özgü bir biçim değişikliğine uğrar: çimlenir; tane olarak tane yok olur, inkâr edilir; tanenin yerine içinden doğan bitki geçerek, tanenin inkârı olur. Bu bitki büyür, çiçeklenir, döllendir ve yeniden arpa taneleri üretir; yeni taneler olgunlaşır olgunlaşmaz, sap ölür; sap inkâr edilmiş olur. Bu inkârın inkârı ile elimize yeniden başlangıçtaki arpa tanesi geçmiştir. Ne var ki bu tane on kat, yirmi kat, otuz kat çoğalmıştır.” (Engels’ten akt. Kıvılcımlı, 2000: 76). Hegelci idealist bir görüş ya da keyfi bir üç aşama var burada. Tohum salt olumlama olarak alınıyor; içindeki karşıttan, oğulcuktan söz edilmiyor. Tohum yok olduktan sonra ondan çıkan bitki olumsuzlama, bitkinin ürünü olan çok sayıda tohum olumsuzlamanın olumsuzlaması sayılıyor. Olumlama ile olumsuzlama bir arada olur. Örnekte ise tohum ile bitki, bir arada olmayan sav-karşısav olarak ele alınıyor. Benzer bir yanlış örnek, yumurtadan

böcek çıkmasının olumsuzlama, böceğin eşleşip çok sayıda yumurta vermesinin olumsuzlamanın olumsuzlaması sayılmasıdır (Engels'ten akt. Kıvılcımlı, 2000: 78).

3- “(...) *niceliğin niteliğe (ya da tersi) dönüşümü, karşıtların birliği ve mücadelesi ve yadsımanın yadsınması* diyalektiğin üç temel yasasıdır. Diyalektik düşüncenin bu temel yasaları, ayrıca parça ve bütün, biçim ve içerik, sonlu ve sonsuz, çekme ve itme gibi önemli karşıtlıklar konusunu da aydınlatmakta ve bu zıt çiftlerin aralarındaki ilişkileri kavramayı mümkün kılmaktadır.” (Çağlı, 2007b). Bu görüş, ikili kategorileri karşıtlık olarak göstermektedir. “Atomlar kendi içlerinde artı ve eksi elektrik yükü parçacıkları içermekte ve bu çelişkili birliktelik gözle görülmeyen sürekli bir hareketin kaynağı olmaktadır.” (Çağlı, 2007b). Bu cümlede ise, hiçbir değişmeye yol açmayan, yalnızca atomun sürekliliğini sağlayan güçler, karşıtların savaşımı olarak ele alınmaktadır.

4- “Olgunun gerçekleştiği ortamın özellikleri, onun kimi hareketlerini etkiler. Esas yönünü değiştirmemekle birlikte, niceliğini ve biçimini etkileyen bu türden çelişmelere dış çelişmeler adı verilir.” (Çubukçu, 2011: 40-41). Yumurtadan civciv çıkması sürecinde, kabuğun içinde olanlar iç çelişme, dışında olanlar yani etkileşim ise dış çelişme sayılıyor.

5- İkel toplumu olumlama, sınıflı toplumların tümünü olumsuzlama, komünist toplumu olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak sunan idealist görüşler bulunmaktadır (Çağlı, 2007c).

6- İkel komünal mülkiyeti olumlama, sınıflı toplumda ortaya çıkan bireysel özel mülkiyeti onun olumsuzlaması, kapitalist özel mülkiyeti bireysel mülkiyetin olumsuzlaması, komünist mülkiyeti ise kapitalist mülkiyetin olumsuzlaması olarak sunmak Hegel'in diyalektiği ile olanaklıdır (Çağlı, 2007c).

7- Felsefe tarihi, “Antik materyalizmi sonra çıkan Antik idealizmin olumsuzladığı, onu da modern materyalizmin olumsuzladığı” biçiminde keyfi ya da idealist olarak yorumlanabilmektedir (Engels'ten akt. Çağlı, 2007c).

8- Şempanze ile insan arasındaki niteliksel farklılık, genlerdeki yüzde 4 gibi küçük nicel farklılığa bağlanarak nicelikten niteliğe geçişe örnek olarak verilmektedir (Çağlı, 2007b).

9- Tek tek birey olan işçilerin, bir eylem için bir araya gelip bir topluluk oluşturmaları, nitel değişme olarak gösterilmektedir (Çağlı, 2007b).

10- Suyun 100 derecede kaynayıp buğulaşması, 0 derecede donmasıyla olan fiziksel ya da biçimsel değişme, “nicelikten niteliğe geçiş” olarak nitelenmektedir (Çağlı, 2007b). Kimilerine göre, tüm nitel değişmelerin ani olması gerekir. Ani nitel değişmeye örnek olarak da, sıfır dereceye geldiğinde birden katılan su verilir. Sudaki bu değişme, nitel değil biçimsel değişikliktir. Doğada ani gerçekleşen nitel değişmeler bulunsa bile, birdenbire olmayan pek çok örnek vardır. Örneğin, kaynama noktasında su birden bütünüyle buğulaşmaz, buğulaşma uzunca bir süreyi alır; oda sıcaklığında da azar azar buğulaşır.

Bu denli çok örnek olmasına bakılırsa, diyalektik mantığı öğrenmek çok güç olmalı. Engels ve Lenin’de bile idealist diyalektiğin (Hegel’in) etkisini görüyoruz. Kuşkusuz ezberleyerek öğrenmenin de yararı yok, çünkü o durumda da diyalektik mantık uygulanamıyor. Yüzeysel düşünme, aceleyle çıkarım yapma, “bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olma” gibi yanlışlar; insanlara dayatılan çağdaş yaşama koşullarından ileri geliyor. Bireylerin, bu uyuşuk durumdan çıkması, düşünen canlılar olduklarını anımsaması, kişi olduklarını ayırt etmesi üzerine, diyalektik düşünme yeniden başlayabilir.

SONUÇ

İnsanlar genellikle hiçbir mantık kuralını dikkate almadan, ortak duyuyula (sağduyuyula), seyrek olarak da klasik mantık kurallarıyla düşünmektedir. Birçok konuşmada “diyalektik” terimi yinelenip dursa da, terimin anlamı herkeste özdeş değildir. Formel mantığı yeterli bulan ya da mantığı önemsemeyen düşünürlerin çoğu, haliyle diyalektik kavramını hiç kullanmamaktadır. Formel mantıkçıların bir kesimi ise, diyalektik düşünceyi yanlış ve yetersiz bulmaktadır. Hegel’den etkilenenler, Marksistler, Marx’ın kitaplarını okuyanlar ise “diyalektik” terimini ağızlarından düşürmemektedir. Ancak Marksist düşünürlerin de, Marx’ın diyalektik anlayışını eksiksiz ve doğru olarak bilemedikleri görülmektedir. Sosyalist eylemci kesim ise, sistemli bir diyalektik eğitimi almayıp, Marksist kitaplarda “diyalektiğin belli başlı özellikleri” olarak verilen ilkeleri ezberlemekle yetinmektedir.

Felsefe tarihidен, bu sorunun yeni olmadığı, “diyalektik” teriminin değişik çağlarda değişik anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Terimin bugünkü anlamı, felsefenin iki kanalından gelen görüşlerin birleşmesiyle oluşmuştur. Terimin kullanıldığı kanalda, başlangıçtaki ve Aristoteles gibi birçok filozoftaki anlamı tartışma sanatıdır. Sokrates’te diyalektik, karşıt görüşleri çarpıştırarak akılda zaten bulunan bilgiyi açığa çıkarmanın yöntemi olur. Ortaçağda, bir yanda gizemli üçleme (üç aşama) kuramı diyalektik düşünceye eklenir; öbür yanda Aristoteles’in diyalektik anlayışı Tanrıyı kanıtlamak için kullanılır. Kant’ta; ilk kez mantığın bir alt türü olur, aklın yanlışlarını, düşünme dünyasındaki çelişkileri ortaya çıkarmak için. Fichte ile Schelling’de bilincin ve varlığın üç aşamalı gelişmesinin adıdır diyalektik, bir de kutupsallığın. Felsefe tarihinin “diyalektik” terimini kullanmayan öbür kanalında, ilk filozofların doğa felsefesini geliştirdikleri ve değişme ve devinimden söz ettikleri

görülmektedir. Bu filozofların en çok bilineni Herakleitos; oluş, değişme der, *logos* kavramını kullanır. Platon da devinim ve değişmeyi görür; “diyalektik” terimini, İdelere ulaşmanın düşünsel yolunun adı olarak kullanır. Hegel’de iki kanalın görüşleri birleşmeye başlar, “diyalektik” teriminin anlamı değişime uğrar. Kişiler arası tartışma, karşıtlar arası çatışmaya dönüşerek “çelişki” terimine kaynaklık eder. “Diyalektik” terimi, Herakletios çizgisinde devinim ve değişmenin adı ve mantığın kendisi olur. İde, hem düşünce hem varlıktır; çelişkiler birer yanılısama ya da yanlışlık değil, İdenin özelliğidir. Üçleme, bu diyalektik felsefenin temel özelliklerinden biridir. Marx, gençlik döneminde Almanya’da etkili olan Hegel’in diyalektik felsefesinden çok etkilenir. Sonra Epikuros ve Feuerbch etkisiyle materyalist felsefeyi de benimser. “Diyalektik” teriminin anlamındaki değişmeyi tamamlar. Marx’ta diyalektik, bu iki felsefeden esinlenen, Antikçağ doğa filozoflarının devamı sayılabilecek bir anlayışın ve mantığın adı olur. Bu anlayışa göre; devinim, çelişki ve değişme, İdede (düşüncede) değil dış dünyadaki süreçlerde olur. Üçleme gibi gizemci öğeler atılır.

“Diyalektik” terimi gibi “çelişki” terimi de yerli yersiz aşırı kullanılmaktadır, her yerden çelişki fıskırmaktaymış gibi. Dış dünyada da çelişkiden söz edilmekte, düşünme dünyasında da çelişkiden söz edilmektedir. Bu iki tür çelişki birbiriyle özdeş midir, yoksa birbirinden çok farklı mıdır, kullananlar bunun ayırında değil. Önce, dış dünyadaki varolanların çelişkilerinin düşünme dünyasında oluşan tasarımıyla, düşünme sırasında önermeler arasında çıkabilecek geçici çatışmaların ve ikili kategorilerdeki "sanal çelişkiler" in özdeş olmadığını belirtmek gerekir. Yalnızca düşünme dünyasındaki çelişkilerden söz eden kişi, idealist diyalektik mantığı temel alıyor demektir. Varolanlar arasındaki etkileşimleri, kimileri “çelişki” olarak nitelerken, kimileri ise diyalektik dışı durumlar olarak değerlendirmektedir. Öte yandan, materyalist diyalektiğin “sav-karşısav-bireşim” kategorisi, üçlemeyle karıştırılmaktadır. Gerçek süreçlere, “karşıtların birliği ve savaşımları” kategorisiyle bağlantı kurmadan, idealist diyalektik mantığa uygun olarak, üç aşama kuramı

uygulanmaktadır. Dış dünyanın diyalektiği derken, toplumda diyalektik olduğunu ama doğada diyalektik olmadığı yanlışını ileri sürenler bulunmaktadır. Yani bu düşünürlere göre, diyalektik yalnızca toplumsal bir olgudur. Oysa evrende bir yanda diyalektik süreçler, öbür yanda diyalektik olmayan süreçler bulunduğunu söylemek yanlış olur. Evrendeki tüm gerçek varolanlar diyalektik biçimde devinir. Aslında bu cümle de yanlış anlaşılabilir bir cümledir. Onu şöyle söylemek daha doğru olacaktır: Diyalektik mantığı uygulamak, dış dünyayı diyalektik yoldan kavramak ya da diyalektik biçimde düşünmek demek; dış dünyada varolanları tam gerçeklikte "olduğu gibi" kavramak, dış dünyadaki süreç ve oluşları düşünme dünyasında "olduğu gibi" canlandırabilmek, düşünme dünyasındaki tasarımların ve kavramların gerçeklik ile uygun olmasını sağlayabilmek demektir. "Olduğu gibi" sözü yerine "içlerindeki çelişkileriyle, öbür varolanlarla etkileşimleriyle, devinim ve değişimleriyle, kaosu ve düzeniyle" sözünü koyabiliriz. Yine "olduğu gibi" sözü içinde, "değişmenin çelişki ve etkileşimle olduğu" anlamı da vardır. Diyalektiğin gizemleştirildiği de görülmektedir; sanki her şeyi açıklamaya gücü yeten, birçok şeyin ortaya çıkmasına yol açan, tarihi bir yerlere doğru çekip götüren, dolayısıyla gelecekte haber veren, göze görünmez bir ruh, diyalektik.

Dış dünyayı doğru anlamanın, düşünme dünyasında gerçekliğin yakın tasarımını oluşturmanın pusulası mantıktır. Bize göre şu tanımlı doğrudur: "Mantık, düşüncenin dışsal biçimlerinin bilimi değil, 'tüm maddi, doğal ve tinsel şeylerin' gelişim yasalarının, yani dünyanın bütün somut içeriğinin ve onun bilinişinin gelişim yasalarının bilimidir; o, dünyaya dair bilginin Tarihi'nin toplamı, sonucudur." (Lenin, 2013: 92-93). Ancak formel mantık yetersiz bir pusuladır, Lenin'in söz ettiği mantık diyalektik mantıktır. Düşünürün ontoloji anlayışı, onun mantık anlayışını belirler. Dış dünyanın bilincimizden bağımsız olduğunu ve bilincimizi belirlediğini kabul eden düşünürlerin mantık anlayışı; bilincin dış dünyayı belirlediğini kabul eden düşünürlerekinden çok farklıdır. Materyalist düşünürlere, ontolojik mantığı önemli bulur ve çoğu diyalektik mantığı yeğler. Bir idealist olan Hegel'in mantığı ise,

eşzamanda onun epistemolojisidir. Mantığı epistemolojinin alt dalı yapmanın yanlış olduğu kanısındayız, ama "mantık-epistemoloji" özdeşliği ya da bireşimi düşünülebilir. Materyalizm açısından diyalektik mantık; düşünme dünyasını dış dünyayla bağlantılı olarak yöneten kural ve yasaları saptayan bilim, bu açıdan gerçeklik ile düşünmenin ortak felsefi bilimidir. Diyalektik mantık, gerçekliğin olduğu gibi anlaşılıp, zihinde upuygun tasarımının oluşturulmasında, dış dünya ile ilişkide ve pratik alanında daha başarılı olmada klasik ve formel mantıktan daha üstündür. "Yaşamın anlamını, değerini, koşullarını kavratın ve ölümün trajikliği karşısında insanı avutabilen en önemli felsefi pencere diyalektiktir, eğer gerçekten bilincine varılabilirse, varılmışsa..." (Akdağ, 2008). Ancak formel mantığı bütünüyle dışlamamak gerekir; Aristoteles kökenli mantık çeşitleri, yalnızca düşünme dünyasında geçerlidir ve diyalektik mantıkla çelişmez.

Nesneleri araştırmanın en iyi rehberi diyalektik metodolojidir. Formel mantık kökenli yöntemler, yüzeysel ve tek yönlüdür. Nesneyi; devinme ve değişmesiyle, çelişki ve etkileşimiyle, geçmiş ve geleceğiyle, sistem içinde çok yönlü bakışla incelemede en iyi rehber, diyalektik mantık kökenli yöntemlerdir. Ollman'ın deyişiyle, ancak diyalektiği dans ettirerek, sorun gerçekliğe upuygun olarak çözümlenebilir. Diyalektik metodoloji, yalnız felsefede kullanılabilen bir yöntem değildir; bilimlerde, politikada, sanatta, hatta gündelik yaşamda da kullanılabilir.

Düşünsel (refleksif) yani kendi kendisini de sorgulayan bir etkinlik olan felsefe; dünya görüşü oluşturmanın yol göstericisi ve dünya görüşünün temelidir. Felsefe, akla ve temellendirmeye dayanır, çözümleyici ve kurucudur: insanın çevresinde olup bitenleri körü körüne kabullenmemesini, her şeye eleştirel ve sorgulayıcı biçimde yaklaşmasını, kendi akıl ve düşünme gücüyle olayları anlamasını sağlar. Bilim ile felsefe başlangıçta birlikte idiler. Gelişip felsefeden ayrıldıktan sonra bilimin alanına giren konular çoğalmış, bir "bilgin" in tüm konularla ilgilenmesi güçleşmiş; bilim bölünerek dallara, alt dallara, daha alt dallara ayrılmıştır. "Bilgin" in işi kolaylaşmış, ama dalların birbiriyle ilgisi ve bağlantısı kopmuştur. Bilim,

artık evreni bütün olarak inceleyememektedir. Özellikle bilimin kopuşundan sonra, felsefe de dallara ayrılmıştır: ontoloji, epistemoloji, felsefi antropoloji, aksiyoloji, mantık, etik, estetik, siyaset felsefesi, hukuk felsefesi, vb.. Felsefe sorunlarının ayrı ayrı incelenmesi, bilgi toplanmasında hızlı gelişmeye yol açmıştır. Ancak felsefe dallarının da birbiriyle ilgi ve bağlantısı kopmuştur. Kanımızca felsefe, hem bilimlerin bağlantısız olarak topladıkları bilgileri, hem de kendi alt dallarının oluşturdukları bilgileri, toplu biçimde değerlendirebilmeli ve yorumlayabilmelidir. Bir dünya görüşü, bir kuram oluştururken; felsefenin bütün dallarıyla bağlar kurulmalı, bütün dallar göz önünde tutulmalıdır. Özellikle temelinde ontoloji, epistemoloji, mantık ve aksiyoloji bulunmayan bir felsefe kuramı, çabuk çökecek bir kuram olur ancak. Bu nedenle, tezimizde bir diyalektik mantık kuramı oluştururken, ontoloji ile epistemolojiyi temel yaptık ve mantık felsefesini dikkate aldık.

Aslında, her şeyin ticaret malına dönüştüğü piyasa düzeninde, felsefenin de ticari değeri yoktur. İnsanlar, çok düşünmeden reklamlara ve medyada kendilerine sunulan yüzeysel bilgilere göre karar veren; işten eve, evden işe giden bir “sürü” durumuna gelmiştir. Bu durumda, yaşamlarında onlar için bırakın diyalektik düşünmeyi, formel mantık bile gerekli olmamaktadır. Evreni, devinim ve değişmesi içinde kavramak güçtür kuşkusuz. Bu kavrama işini gerçekleştirebileceğini ileri süren diyalektik düşünceyi anlamak ve diyalektik mantığı uygulamak da güçtür. Klasik mantığın, içeriği olmayan kurallarla uğraşan biçimsel bir disipline dönüştüğü çağdaş felsefe koşullarında, felsefeciler arasında diyalektik kavramının adının bile geçmemesini olağan karşılamak gerekir.

Sonuç olarak, egemen popüler kültürün geri alana ittiği felsefeye ve felsefe içinde önemsizleştirilen mantığa hak ettiği saygınlığını kazandırmak, üretmek düşünen canlılar için baş görevdir. Çoğu filozof, formel mantığa önem vermektedir. Ancak asıl önem verilmesi, kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken, tezimiz boyunca netleştirmeye ve temellendirmeye çalıştığımız gibi; diyalektik kavramı, diyalektik mantık, diyalektik düşünme ve diyalektik metodolojidir.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Akdağ, B. (2008). Diyalektiğin Felsefi Tarihi, 10 Aralık 2014'te <http://bulentakdag.blogspot.com.tr/search/label/Diyalektik> adresinden indirildi.
- Aristoteles. (2000). *Organon / Topikler*, H. R. Atademir (Çev.), İstanbul: Hamlet Yayınları.
- Aristoteles. (2010). *Metafizik*, A. Soysal (Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Bottomore, T. (1993). *Marksist Düşünce Sözlüğü*, M. Tunçay (Çev. Der.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Capelle, W. (1994). *Sokrates'ten Önce Felsefe*, O. Özgül (Çev.), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Ceviczi, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Christopher, J.A. (2011). Sistematik Diyalektik. B. Ollman & T. Smith (Ed.), *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, içinde (s. 286-299), İstanbul: Yordam Kitap.
- Cornforth, M. (1987), *Tarihsel Materyalizm*, C. Gönenç (Çev.), İstanbul: E Yayınları.
- Çağlı, E. (2007a). Diyalektik Materyalizm Üzerine, 10 Aralık 2014'te http://marksist.net/elif_cagli/diyalektik_materyalizm_uzerine.htm adresinden indirildi.
- Çağlı, E. (2007b). Diyalektik Materyalizm Üzerine, 10 Aralık 2014'te http://marksist.net/elif_cagli/diyalektik_materyalizm_uzerine_2.htm adresinden indirildi.
- Çağlı, E. (2007c). Diyalektik Materyalizm Üzerine, 10 Aralık 2014'te http://marksist.net/elif_cagli/diyalektik_materyalizm_uzerine_3.htm adresinden indirildi.
- Çubukçu, A. (2011). *Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Descartes, R. (1998). *Yöntem Üzerine Konuşma*, A. Timuçin (Çev.), İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Eki.
- Droit, R-P. (2001). *Düşünürlerin Eşliğinde*, Ş. Aktaş (Çev.), İstanbul: Can Yayınları.
- Droit, R-P. (Ed.) (2014). *Başka Diyarların Felsefeleri*, İ. Yerguz (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Eflatun. (1973). *Devlet*, H. Demirhan (Çev.), İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Elgür, E.V. (2013). *Kendi Geçerliliğini Kanıtlayan Bir Tarih: Diyalektiğin Diyalektik Gelişimi ve Onto-Politika*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi.
- Engels, F. (1976). *Doğanın Diyalektiği*, A. Gelen (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1977). *Anti Dühring*, K. Somer (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe Sözlüğü*, A. Çalışlar (Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Güçlü, A.; Uzun, E.; Uzun, S.; Yolsal, Ü.H. (2008). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gülenç, K. (2008). Pre-sokratiklerden Platon'a Mitos Logos ve Dialektik: *Felsefelogos*, (35-36), 117-138.
- Hançerlioğlu, O. (1976). *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1995). *Düşünce Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hegel, F. (2008). *Mantık Bilimi*, A. Yardımlı (Çev.), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, F. (2011). *Seçme Parçalar*, H. Demirhan (Çev.), Ankara: Onur Yayınları.

- Herakleitos. (2003). *Herakleitos / Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*, S. Rifat (Ed. ve Çev.), İstanbul: YKY.
- Hilav, S. (1997). *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Hulin, M. (2014). Hint Felsefesinin Bazı Özgün Çizgileri, R-P. Droit, *Başka Diyarların Felsefeleri* içinde (s. 35-46), İstanbul: Say Yayınları.
- İlyenkov, E. V. (2009). *Diyalektik Mantık*, A. Birdal (Çev.), İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Jameson, F. (2011). Diyalektiğin Direngenliği: Üç Yer. B. Ollman & T. Smith (Ed.), *Yeni Yüzyılda Diyalektik* içinde (s. 167-187), İstanbul: Yordam Kitap.
- Jullien F. (2014). Çin'in Kurucu Düşünesi, Droit, R-P. (Ed.), *Başka Diyarların Felsefeleri* içinde (s. 141-157), İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2010). *Arı Usun Eleştirisi*, A. Yardımlı (Çev.), İstanbul: İdea Yayınları.
- Kıvılcımlı, H. (2000). *Diyalektik Materyalizm Nedir? Nasıl Kullanılır? Ne Değildir?*, İstanbul: Derleniş Yayınları.
- Kovel, J. (2011). Praksis Olarak Diyalektik. B. Ollman & T. Smith (Ed.), *Yeni Yüzyılda Diyalektik* içinde (s.317-327), İstanbul: Yordam Kitap.
- Kuçuradi, İ. (2010). *Çağın Olayları Arasında*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Küçükalp, K. & Cevizci, A. (2010). *Batı Düşüncesi*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Laertios, D. (2013). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, C. Şentuna (Çev.), İstanbul: YKY.
- Lenin, V.İ. (2013). *Felsefe Defterleri*, İstanbul: Minör Yayınları.
- Libera, A. (2005). *Ortaçağ Felsefesi*, A. Meral (Çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Lukács, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Y. Öner (Çev.), İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital 1. Cilt*, M. Selik & N. Satlıgan (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. & Engels, F. (2009). *Felsefe İncelemeleri*, C. Eroğul (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Mengüşoğlu, T. (2006). *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ollman, B. (2006). *Diyalektiğin Dansı*, C. Saraçoğlu (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Ollman, B. & Smith, T. (Ed.) (2011). *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Ş. Alpagut (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Özlem, D. (2011). *Mantık*, İstanbul: Notos Kitap.
- Peters, F.E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, H. Hünler (Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Platon. (2013). *Diyaloglar*, T. Aktürel (Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Popper, K. (1964). Diyalektik Nedir (1940), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1964, 168-198.
- Rosenthal, M. & Yudin, P. (1972). *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, A. Çalışlar (Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Ruelle, D. (2004). *Rastlantı ve Kaos*, D. Yurtören (Çev.), Ankara: TÜBİTAK.
- Schelling, F. W. J. (2006). *Yaşamı, Felsefesi, Yapıtları*, Ö. N. Soykan (Ed.), İstanbul: MVT Yayıncılık.
- Sekine, T.T. (2011). Sermayenin Diyalektiği: Unoist Bir Yorum. B. Ollman & T. Smith (Ed.), *Yeni Yüzyılda Diyalektik* içinde (s. 272-285), İstanbul: Yordam Kitap.
- Sève, L. (2011). Belirmenin Diyalektiği. B. Ollman & T. Smith (Ed.), *Yeni Yüzyılda Diyalektik* içinde (s. 123-139), İstanbul: Yordam Kitap.
- Thalheimer, A. (2009). *Diyalektik Materyalizme Giriş*, S. Altınçekiç (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Tokatlı, A. (1973). *Ansiklopedik Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ulaş, E. (2002). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Weischedel, W. (1997). *Felsefenin Arka Merdiveni*, S. Umran (Çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yenişehirlioğlu, Ş. (1985). *Felsefe ve Diyalektik*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Yıldırım, C. (1999). *Mantık – Doğru Düşünme Yöntemi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yıldırım, C. (2008). *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, Ankara: İmge Kitabevi.

ÖZGEÇMİŞ

Dr. Alışan Özdemir

1952 yılında Erzincan'da doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Erzincan'da bitirdi. 1969-1977 arasında İstanbul Tıp Fakültesi'nde okudu. İhtisasını, halk sağlığı dalında Hacettepe Tıp Fakültesi'nde yaptı. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde çevre sağlığı alanında çalıştı. 2004 yılında emekli oldu. Zaman zaman işyeri hekimliği yaptı.

Üniversite öğrenciliğinden beri felsefeye ilgi duymakta, kurslara, konferanslara katılmaktadır. Akademik felsefe eğitimi alabilmek için, Maltepe Üniversitesi'nde yüksek lisans programına katılmıştır.